

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΡΟΚΥΛΕΓΜΟΙ

Α'.

Περὶ τῶν ὀνομάτων εἰς-πουλλος-πούλλα-πουλλον. πουλλέ κτλ.

Διαλαμβάνων πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐν τῇ Πεντηκονταετηρίδι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Περὶ τῆς ὀρθογραφίας τῶν κατὰ συνεκδρομὴν γενομένων λέξεων καὶ τύπων ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ σελ. 175 κέξ. εἶπον καὶ περὶ τῶν εἰς—πουλλος ὀνομάτων σελ. 189 ὅτι ἀπειδὴ τὰ ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐν χρήσει (Γαβριηλόπουλος) ὀνόματα ταῦτα εἶναι σύνθετα οὐχὶ ἐκ τοῦ πῶλος, ἀλλ' ἐκ τοῦ pullus-πούλλος, ὅπως ἀποδεικνύται ὑπὸ τῆς προφορᾶς τῶν νησιωτῶν ἐκείνων ὅσοι τὰ διπλᾶ σύμφωνα διαστέλλουσι τῶν ἀπλῶν, διὰ ταῦτα διὰ διττοῦ ἄλλ' ὀφείλομεν νὰ γράφωμεν αὐτά, ἐφαρμόζοντες καὶ ἐν τῇ γραφῇ τούτων τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ γλώσσῃ ἡμῶν ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων μέχρι σήμερον ἱστορικὴν (οὐχὶ φωνητικὴν) ὀρθογραφίαν. Ἐν δὲ τῇ Εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ σεβαστοῦ μοι Καθηγητοῦ Κ. Σ. Κόντου σελ. 54 κέξ. ἀποδεικνύων διὰ πολλῶν ππραδείγματων ὅτι ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Ἰκάρου τὰ διπλᾶ σύμφωνα προφέρονται διαφόρως τῶν ἀπλῶν ἐμνημόνευσα πλὴν ἄλλων καὶ τοῦ Πούλλος, Πουλλάκις, βασιλοπούλλα. Ἐν δὲ Ἀθηνᾶς τομ. ζ'. σελ. 41 κέξ. καταγράφων πολλὰ ππραδείγματα τῆς διηνεκοῦς καὶ κνονικῆς διαφόρου τούτων προφορᾶς ἐπὶ τε τῆς Ἰκάρου, τῶν ἄλλων νοτίων Σποράδων καὶ τῆς Κύπρου παρέθηκα ἐν σελ. 43 τό τε πουλλί καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα μετ' αὐτοῦ σύνθετα καὶ εἰς-πουλλος-πούλλα-πουλλον λήγοντα, ἡρμήνευσα δὲ τὸ διπλοῦν ἄλλ' ἐκ τοῦ λατινικοῦ pullus.

Κατὰ τῆς διδασκαλίας μου ταύτης ἐξηγήθησαν αἱ ἐξῆς ἀντιρρήσεις, α') ὅτι τὸ πουλλί πουλλάκι καὶ τὰ μετ' αὐτῶν σύνθετα παράγονται οὐχὶ ἐκ τοῦ Λατινικοῦ pullus, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ πῶλος πωλίον· β') ὅτι ἡ ὀρθογραφία καὶ τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων συνηγορεῖ τῇ δι' ἀπλοῦ λ γραφῇ· γ') ὅτι καὶ ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Ἰ. Οἰκονομίδης τχύτην τὴν ἐτυμολογίαν καὶ γρα-

τομος ιη' Ἀπρίλιος.

φὴν συνιστώσιν· δ') ὅτι ἡ διὰ διττοῦ ἀλλ. προφορὰ τούτων ἐπὶ τῶν νοτίων Σποράδων καὶ ἐπὶ τῆς Κύπρου ὡς ἰδιωματικὴ οὐδὲν ἀποδεικνύει· ε') ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πῶλος ἐλέγετο καὶ ἐπὶ τῶν νεογνῶν, τῶν νεαρῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων· ς') ὅτι τὸ pullus — ποῦλλος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ.

Ἐπειδὴ εἰς ἐξεύρεσιν τοῦ ἐτύμου τῶν λέξεων ἀπαιτεῖται ἔνωσις καὶ συνύπαρξις πολλῶν φυσικῶν χαρακτηρισμάτων, οἷον μνήμης, μαντικῆς τινος φαντασίας καὶ κριτικῆς τῶν ἰδίων ἐπινοημάτων, ἐγὼ δὲ φοβοῦμαι ὅτι δὲν ἔχω πάσας τὰς ἀρετὰς ταύτας, διὰ τοῦτο σπανίως ἐπιλαμβάνομαι τοῦ ἔργου τούτου· μόνον δ' ὅταν κατὰ τὴν ἐξακρίβωσιν φθογγικῆς ἢ κλιτικῆς τινος νόμου παρατηρήσω ὅτι λέξις τις ὑπάγεται ὑπὸ τοὺς νόμους τούτους ἢ ἀντιβαίνει αὐτοῖς, ἐπιχειρῶν ν' ἀποδείξω τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην σχέσιν ἐτυμολογῶ καὶ τινὰς ἀγνωστοτέρας λέξεις. Οὐδ' ἐν τῷ παρόντι παραβαίω τὴν συνήθειάν μου ταύτην, εἰ καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι σκοπῶ νὰ διαλάβω περὶ μόνου τοῦ ἐτύμου τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος λέξεων. Διότι κατ' ἀλήθειαν δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἐτύμου αὐτῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐξελέγξεως σειρᾶς ὅλης μεθοδικῶν σφαλμάτων, δυναμένων νὰ παραβλάψωσι σφόδρα τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης ἡμῶν, ἂν μὴ ἐξελεγχθέντα περιπέσωσιν εἰς τὴν λήθην, ἧς εἶναι ἄξια. Διότι ἄνευ ὑπερβολῆς διατείνομαι ὅτι τῶν μνημονευθειῶν ἀντιρρήσεων ἄλλαι μὲν εἶναι ἀπλῶς δισχυρισμοὶ ἀναπόδεικτοι καὶ εἰς οὐδενὸς τὴν ἀπόδειξιν, ὡς εἰκός, συντελοῦντες, ἄλλαι δὲ στηρίζονται ἐπὶ μεγάλης ἀμεθοδίας, καὶ ἄλλαι ἐπὶ ἑλλίποσιν, ἀσυγγνώστου σήμερον δύναμαι νὰ εἶπω, γνώσεως τῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἄρχομαι τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων καθ' ἣν σειρὰν προηέχθησαν· α') ὅτι τὰ εἰς-πουλλος-πούλλα-πουλλον, τὸ πουλλί, πουλλάκι, πουλλακίδα κττ. παράγονται ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ πῶλος καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Λατινικοῦ pullus, εἶναι δισχυρισμὸς ἀπλοῦς καὶ πρὸς τούτοις ἀναλήθης, ὅπως εὐθὺς κατωτέρω θ' ἀποδειχθῆ.

β') Ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς, καθὼς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, γράφουσι ταῦτα δι' ἐνὸς λ, οὐδεμίαν δι' ἡμᾶς δύναται νὰ ἔχη σημασίαν, ἂν μόνον περὶ τοῦ ἐτύμου αὐτῶν ἔχωμεν ἀκριβῆ καὶ ἀναμφισβήτητον γνώμην. Διότι καὶ ἐκεῖνοι καθὰ καὶ οἱ σημερινοὶ συνέχουν ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τὰ διπλᾶ καὶ ἀπλᾶ σύμφωνα, τὰ μακρὰ καὶ βραχέα φωνήεντα, τὰ διάφορα ι, ει, η, οι, υ, υι, αι, ε κττ. Ἐντεῦθεν ἡ ὀρθογραφία αὐτῶν μόνον τὰς δοξασίας ἃς εἶχον περὶ τοῦ ἐτύμου τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων δύναται νὰ διδάξῃ ἡμᾶς, οὐχὶ δὲ οὐδαμῶς περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐτυμολογίας αὐτῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς

γλώσσης. Ἄλλως ἔχει προδήλως τὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τῶν διαστελλόντων ἐν τῇ προφορᾷ τὰ διπλᾶ τῶν ἀπλῶν, τὰ μακρὰ τῶν βραχέων, τὰ διάφορα ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων Ἑλλήνων συγγεόμενα φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγγους κτλ. Ὅστις ἄρα ἐπὶ τῆς ὀρθογραφίας τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων Ἑλλήνων στηρίζει τὰς περὶ τοῦ ἐτύμου τῶν λέξεων καὶ τύπων δοξασίας του, ὅστις λ. χ. διδάσκει ὅτι γραπτέον οἱ τιμές, οὐχὶ ἡ τιμαίς, καὶ διατείνεται ὅτι οὐχ εὐρίσκει μὲν αὐτὸς πρῶτος ἀλλ' ἀποδεικνύει τὴν ὀρθογραφίαν ταύτην, τὴν δ' ἀποδείξιν ταύτην ἀρύεται ἐκ τῆς συνήθους γραφῆς τούτων ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων, οὗτος σφάλεται δεινότατον μεθοδικὸν σφάλμα, ἅτε συγγεῶν τὴν γνησίαν καὶ ἀληθῆ παράδοσιν πρὸς τὴν συνθηματικὴν, τεχνητὴν καὶ ἐπὶ ταύτης στηρίζων τὰ διδάγματα αὐτοῦ.

Οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς γράφουσι λ. χ. ὀσπήτιον διὰ τοῦ η, ὁμοίως σήμερον οὐκ ὀλίγοι πλειστάκις κώδνηξ, πρίγκηψ διὰ τοῦ η, ἀλλὰ τίς σωφρονῶν θὰ θελήσῃ ν' ἀκολουθήσῃ τῷ παραδείγματι αὐτῶν τούτω, ἀφοῦ εἶναι πασίγνωστον, ὅτι hospitium καὶ codex codicis princeps principis ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ δὴ ὅτι τὸ η ἐν τούτοις οὐδένα δύναται νὰ ἔχη ἀληθῆ λόγον;

γ') Εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ὁ αἰοίδιμος Κοραῆς καὶ ὁ μακαρίτης Οἰκονομίδης παράγουσι τὸ-πουλλος, πουλλί κττ. ἐκ τοῦ πῶλος. Τοὺς ἀνδρας ἐκεῖνους σέβομαι καὶ τιμῶ μέγιστον, καὶ δι' αὐτὸ ὁσάκις μὲν εὐρίσκω ὅτι τὰ διδάγματα αὐτῶν εἶναι κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν ὀρθὰ, μνημονεύω διαρρήδην αὐτῶν, ὁσάκις δ' ὅμως κρίνω ὅτι ἐσφάλησαν, παρασιωπῶ τὰ σεβαστὰ ἐκείνων ὀνόματα. Τοῦτο, φρονῶ, ἐπιβάλλει μοι ὁ πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς ἐκεῖνους εὐεργέτας σεβασμὸς, οὐχὶ δὲ jurare in verba magistri. Ἐν τῷ παρόντι δὲν δύναμαι νὰ πείσω ἑμαυτὸν ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἔχεται ἀληθείας, ἐπειδὴ λόγοι, οὓς ἐκεῖνοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἠξεύρουν, ἀναγκάζουσι με νὰ φρονῶ περὶ τοῦ ἐτύμου τούτων ἄλλως ἢ ὅπως ἐκεῖνοι.

δ') Τὸ καθολικῶς λεγόμενον ὅτι τὰ τοπικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ προσκλῶνται μάρτυρες προκειμένου περὶ τῆς ἐξετάσεως διαφόρων φαινομένων τῆς γλώσσης ἡμῶν, ἅτε ἰδιωματικά, τοῦτο εἶναι ἀσύγνωστον εἰς ἐπιστήμονα μεθοδικὸν σφάλμα. Περὶ ἐπέπεσε δ' εἰς τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ὁ ἀντιλέγων, διότι, ὅτε ἐφοίτα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, δὲν ἠκροᾶτο τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων. Αἱ διὰ λεκτοὶ καὶ τὰ τοπικὰ ἰδιώματα δύνανται βεβαίως νὰ παρέχωσι γλωσσικὰ φαινόμενα, ἅτινα ὡς νεωτερισμοὶ εἶναι ἀλλότρια τῶν παλαιότε-

ρων περιόδων και δὴ και τῆς συμπάσης γλώσσης, και τότε βεβαίως εἶναι ἄχρηστα προκειμένου περι φαινομένων ἀναφερομένων εἰς τὴν ὄλην γλώσσαν· τοιοῦτος νεωτερισμὸς και δὴ ἄχρηστος εἶναι λ.χ. ἡ τροπὴ τοῦ σι εἰς schi πολλαχού τῆς Πελοποννήσου και ἀλλαχού γενομένη, ἡ τοῦ ἡμιφώνου ἰ κατὰ τὰς συνιζήσεις τροπὴ εἰς κ ἐν Κύπρῳ χωρία-χωροῖα-χωρικά, ἡ ἀντικατάστασις τῆς αἰτιατικῆς πληθυντικῆς τῶν δευτεροκλίτων διὰ τῆς ὀνομαστικῆς, τσ' ἀθρώποι=τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῇ βορείᾳ Ἑλλάδι και ἀλλαχού. Τοιοῦτος νεωτερισμὸς ἦτο τὸ πάλαι ὁ ἀναδισασμὸς τοῦ τόνου ἐν τῇ Αἰολίδι τῆς Ἀσίας, ἡ τροπὴ πολλῶν συνηρημένων ρημάτων εἰς τὴν τάξιν τῶν εἰς-μι ἐν πάσῃ τῇ Αἰολικῇ, ἡ ἐν ταῖς Δωρικαῖς διαλέκτοις τροπὴ τοῦ ε εἰς ι πρὸ τῶν ἀδροτέρων φωνηέντων α, ο, ου, ὁσάκις μεταξὺ τοῦ ε και τινος τούτων εἶχεν ἐκπέσει σ ἢ j, οὐχὶ δ' ὅταν F, ἡ τροπὴ τοῦ μεταξὺ φωνηέντων σ εἰς δασύ πνεῦμα ἐν τῇ Λακωνικῇ και εἰς ρ ἐν Ἐρετρίᾳ κλπ. Ταῦτα και τὰ τοιαῦτα εἶναι βεβαίως ἄχρηστα προκειμένου περι κρίσεως φαινομένων τῆς ὄλης γλώσσης.

Ἄλλὰ τὰ διαλεκτικά και ἰδιωματικά ταῦτα φαινόμενα δύνανται νὰ εἶναι και ἀρχαία κληρονομία διασθεῖσα ἐν μιᾷ μόνῃ διαλέκτῳ ἢ ἐνὶ μόνῳ ἰδιώματι, και τότε ταῦτα εἶναι πολυτιμώτατα μαρτύρια και διδακτικώτατα διὰ τὴν καθόλου γλώσσαν. Οὕτω λ. χ. κρίνονται τὰ διπλᾶ ὕγρα και ἔρρινα ἐν τῇ Αἰολίδι τῆς Ἀσίας και Θεσσαλίας, ἔφθερρα, ἔστελλα, ἔνεμμα, ἔμεννα, τὸ Φοφλεῖν ἐν μόνῳ τῷ ἰδιώματι τῶν Μαντινέων, τὸ F ἐν τῷ μέσῳ τῶν λέξεων πιστότερον ἢ ἀλλαχού διασθεῖν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Κύπρου, πρβλ. Hoffmann Ἑλλ. Διαλ. Α' 192 κέξ., ἡ κατάληξις τῆς γενικῆς τοῦ ἐνικῆς τῶν δευτεροκλίτων εἰς-οιο ἐν μόνῃ τῇ διαλέκτῳ τοῦ Ὀμήρου, ἡ κατάληξις τοῦ τρίτου πληθυντικῆς προσώπου εἰς-σι ἀντὶ ν ἐπὶ ὀλίγων τινῶν νήσων και ἐν Μάνῃ κάνουσι, μποροῦσι, ἡ διατήρησις τοῦ ἐνι ἐν Πόντῳ και ἐν Κύπρῳ, τοῦ ἐναι ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης, τοῦ τελικοῦ ν ἐν τοῖς ὀξυτόνοις ὑποκοριστικοῖς ἐν Πόντῳ και ἐν Κύπρῳ, τυρίν πουλλάιν, τοῦ ω ἐν πολλαῖς λέξεσι τοῦ Πόντου, οἶον καρβῶν, σαπῶν, ρωθῶν κλπ. κλπ.

Διὰ ταῦτα δὲν δυνάμεθα, ἀν σωφρονῶμεν, ν' ἀποφαινώμεθα καθολικῶς περι τῶν ἰδιωματικῶν φαινομένων, ὅτι ταῦτα ὡς ἰδιωματικά οὐδὲν σημαίνουσι προκειμένου νὰ ἐξευρεθῇ ὁ λόγος παλαιότερων φαινομένων τῆς ὄλης γλώσσης και νὰ καθορισθῇ ἡ γένεσις και ἡ ὀρθογραφία αὐτῶν, ἀλλ' ἀνάγκη ἀπαραίτητος, ἵνα γίνηται βᾶσανος

ἰδιαιτέρα περι ἐνὸς ἐκάστου και γινώσκηται, ἀν πρέπη τοῖς νεωτερισμοῖς ἢ τοῖς ἀρχαίοις νὰ συγκαταλέγηται.

Κατὰ ταῦτα ἄρα ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι ἡ ἐξέτασις τῆς χρήσεως τῶν διπλῶν συμφώνων ἐν τοῖς ἰδιώμασι τῶν νοτίων Σποράδων και τῆς Κύπρου και ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς τὰ νεωτερικά ἢ ἀρχαϊκά φαινόμενα. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι βεβαίως δύσκολον, διότι ἀπαιτεῖ νὰ συλληθῶσι μὲν τῶν διαλέκτων τούτων αἱ λέξεις πᾶσαι αἱ μετὰ διπλοῦ συμφώνου προφερόμεναι, νὰ παραβληθῶσι δὲ πρὸς τὰς ἀντιστοίχους τῆς ἀρχαίας ἢ τῶν ξένων γλωσσῶν, ἀν εἶναι ἄλλοθεν εἰλημμένοι, και οὕτως ἐξευρεθῶσι μὲν τὰ ὁμαλῶς ἔχοντα, ἐρμηνευθῶσι δὲ τὰ ἀνωμάλως. Τοῦτο ὁμολογουμένως εἶναι πολὺ δυσκολώτερον τῆς διὰ μιᾶς πάντων τούτων καταδίκης ὡς ἀχρήστων ἀτε διαλεκτικῶν, ἰδιωματικῶν και δὲν ἠξέυρω τί ἄλλο· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὰ εὐκολώτερα δὲν εἶναι διὰ τοῦτο και μεθοδικώτερα οὐδὲ χρησιμώτερα. Ὁ προτείνας τὰς ἀντιρρήσεις ταύτας κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ πουλλά κτλ. ἐκ τοῦ pullus προέκρινε τὴν ἀπλουστέραν ἰδὸν και τὸ δὴ λεγόμενον τὰ ἔκαμεν ὄλα θάλασσα· τοῦτο δ' ἀληθῶς εἶναι σήμερον σφόδρα παράδοξον, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἶπω, ἐπειδὴ πρὸ πολλοῦ χρόνου εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι μόνον ἐκεῖ οἱ νησιῶται οὗτοι προφέρουσι διπλᾶ σύμφωνα ὅπου και οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἢ οἱ ξένοι ἐν ταῖς ξέναις λέξεσι ἀπήγγελλον αὐτὰ διπλᾶ, ὅπου δ' ἐκεῖνοι εἶχον ἀπλᾶ σύμφωνα, ἐκεῖ και οἱ σημερινοὶ νησιῶται ἔχουσι ὁμοίως ἀπλᾶ. Ὀλίγα δὲ τινὰ φαινόμενα κατὰ πρῶτον ἀνωμάλα λ. χ. μεγαλλώννω, πίννω, γρυλλί πλύμμα κτλ. ἐρμηνεύονται εὐκόλως. Οὕτω λ. χ. ἡρμηνεῖθη τὸ διπλοῦν νν ἐν τοῖς ρήμασι εἰς-ννω ὡς ἔχον κάλλιστα, διότι τὰ παλαιὰ εἰς-ννυμι-ννυω ρήματα μετεπλάστησαν ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν κατὰ τὰ βαρύτερα ἐκ τοῦ ἀοριστικοῦ θέματος, ἀλλ' ὁ ἐνεστώ; τούτων διέσωσε τὸ διπλοῦν αὐτοῦ σύμφωνον, διὸ και ἐν πολλοῖς μεσαιωνικοῖς μνημείοις ἀναγινώσκειται οὕτως. Ὅμοίως ἡρμηνεῖθη τὸ ἀγρέλλα (=ἀγριελία), ἀγρελλος, φασόλλι φασούλλι, πασσούλλι, κτλ. ὡς μετασχηματισθέντα κατὰ τὰ πολυάριθμα ὀνόματα τὰ μετὰ τῆς ξενικῆς καταλήξεως-έλλα-ούλλι-ούλλα κτλ. ἐκφερόμενα. Ὡσαύτως τὸ μεγαλλώννω ἐν Χίῳ κατὰ τὸ συνώνυμον πολλύννω, τοῦτο δὲ πάλιν προσέλαβε τὸ διττὸν λλ, πολλύς πολλύ, ἐκ τῶν τύπων ἐκείνων τῶν ἀρχαίῳθεν μετὰ διπλοῦ λλ λεγομένων, πολλῆ πολλοῦ πολλοῖ κτλ. πρβλ. και Ἀθηνᾶς τόμ. Γ' σελ. 43. Εἶναι βεβαίως κάλλιστα δυνατὸν εἶναι τῶν ἐρμηνειῶν τούτων νὰ μὴ ἐπιτυγχάνωσι τοῦ ἀληθοῦς, δυνατὸν και ἄλλα αἷτια νὰ συνετέλεσαν εἰς τὴν διπλωσιν τῶν συμφώνων τούτων (πρβλ. Σ. Μενάρδον ἐν

'Αθηνᾶς τόμ. Γ' σελ. 169 κέξ.) πάντοτε ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μαντεύσῃ πόθεν ὠρμήθη καὶ τίνα ψυχολογικὴν ὁδὸν ἔβη τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα τῶν λαλούντων, ὥστε ἐκαινοτόμησε καὶ ἐπλάσε τοῦτο ἢ ἐκείνο, φύσει ὑπόκειται ταῖς ἀναποφεύκτοις ἀνθρωπίναις πλάναις· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὔτε ν' ἀποστῶμεν τῶν εἰκασιῶν τούτων ὅλως, οὔτε ἂν τοῦτο ποιῶμεν, νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἐργαζόμεθα ἐπιστημονικῶς. Ἐνταῦθα πρόκειται ἀγὼν πνεύματος πρὸς πνεῦμα, ἐν ᾧ κατὰ τὸν Σοφοκλέα σοφία δ' ἂν σοφίαν παραμείψειεν ἀνὴρ, οὐχὶ δὲ δειλὴ καὶ ἀνεπιστήμων φυγομαχία.

"Ὅτε πρὸ ἐτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Kuhn Τόμ. ΛΑ' σελ. 114 κέξ. καὶ ἐν τῇ Einleitung σελ. 36 κέξ. ἐγὼ εἰήτην νὰ εὔρω, τίνος ἕνεκα λόγου λέγεται ὀξύτωνος μὲν τὸ χαρτί, καρφί, ἀσκή, παιδί, τυρί, ψωμί κτλ. κτλ. ἀλλ' ὅμως χέρι, πόδι, βόλι κτλ., δὲν συνέρριψα ἅπαντας δικαίους καὶ ἀδίκους ὁμοῦ, ἀλλὰ συλλέξας καὶ φυλοκρινήσας τὰ μερικὰ παραδείγματα πρῶτον μὲν εὔρον ὅτι κατὰ τὸν κανόνα τοῦ παλαιοῦ Ἡρωδιανοῦ ἐκ τῶν τρισυλλάβων ὑποκοριστικῶν τῶν σχηματιζομένων διὰ τῆς καταλήξεως—ιον τὰ μὲν ὄντα τὸ πάλαι δακτυλικῷ ῥυθμῷ (—υυ) παρωξύνοντο μὲν τότε (ἀσκίον, παιδίον, τυρίον), ὀξύνονται δὲ νῦν μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῆς τελικῆς συλλαβῆς ον· τὰ δὲ χορείου ὄντα τὸ πάλαι ῥυθμῷ (υυυ) προπαρωξύνοντο μὲν τότε, παροξύνονται δὲ νῦν, κτένιον—χτένι, πόδιον—πόδι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τίνα ἐφαίνοντο ἀνώμαλα, εἰήτησα νὰ ἐρμηνεύσω αὐτὰ κατὰ δύναμιν, ἤτοι χέρι (ἀντι χειρίον—χερι) κατὰ τὸ πόδι, τραγὶ κατὰ τὸ ἀρνί, γλαλὶ κατὰ τὸ καρφί, πλακὶ κατὰ τὸ πετρί κτλ., πρβλ. καὶ Ἄθηνᾶς τόμ. Ε' σελ. 491. Δὲν ἀντιλέγω οὐδαμῶς ὅτι ἡ τοιαύτη ἐργασία εἶναι πολὺ δυσκολωτέρα τῆς διὰ μιᾶς πάντων καταδίκης, καθὼς οὐδ' ὅτι τις κινδυνεύει νὰ σφάλληται συχνότατα κατὰ τὰς εἰκασίας ταύτας, ἀλλ' οὔτε τὰ βῆστα οὔτε τὰ ἀκινδυνότατα προτιμῶσιν οἱ ἀποδύμενοι εἰς τοὺς ἀγῶνας.

ε'.) "Ὅτι τὸ πῶλος πωλίον ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ τῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἀνάληθες. (Πολὺ ὀρθότερον ἐδίδαξεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐν Ἄτ. Α' 172 ὅτι «τὸ πῶλος ἐσήμαινε παλαιὰ τὸ νέον γέννημα τῶν κτηνῶν, οἶον ἵππων, ὄνων κτλ., καθὼς καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ ὑποκοριστικὸν πωλάριον πουλάρι(ν) ἐφύλαξε τὴν αὐτὴν σημασίαν...» Ἄλλο ὑποκοριστικὸν ἀρχαῖον τοῦ πῶλος εἶναι τὸ πωλίον, τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε τῆς κοινῆς γλώσσης τὸ πουλάριον...»). Ἐλέγχει δὲ ὁ διατεινόμενος τοῦτο δεινὴν ἄγνοιαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Διότι πάντες σήμερον μετὰ τσορῦτων ἐτῶν διδασκαλίαν τοῦ κάλλιστα καὶ

ἄριστα φυλοκρινήσαντος καὶ διδάξαντος ταῦτα φιλότατου καὶ σεβαστοῦ μοι διδασκάλου Κόντου ἠξεύρομεν—ἢ τοῦλάχιστον ὠφείλομεν νὰ ἠξεύρωμεν—ὅτι οὐχὶ πάντα ὅσα ἢ τῶν τραγικῶν ἢ τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἢ γλῶσσα παρέχει, ἦσαν γνήσια τοῦ Ἀττικῆ καὶ καθόλου τοῦ συνήθους Ἑλληνος λόγου κτήματα. "Ὅστις ἄρα ἀποδεικνύει χρῆσιν τίνα ἐκ μόνων τῶν τραγικῶν, δὲν πρέπει νὰ φαντάζηται ὅτι ἀποδεικνύει τι τῆς ὅλης γλώσσης. Οὔτω λ.χ. ἐλέγετο ὑπὸ τῶν τραγικῶν καὶ τὸ δάμαλις καὶ τὸ μύσχος καὶ τὸ πόρτις, καὶ τὸ πῶλος καὶ τὸ σκύμνος καὶ τὸ δράκων κττ. ἐπὶ τῶν τέκνων (μικρῶν ἢ μεγάλων ἀδιάφορον) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν πεζογράφων, τῶν ἀποφευγόντων τὰ ἐξεζητημένα καὶ παρηλλαγμένα ταῦτα, οὐδέποτε. Ἡ ἀχρηστία δὲ τούτων ἐν τοῖς πεζογράφοις ἐμφαίνει ὅτι ταῦτα καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν συνήθει λόγῳ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν ἀχρηστα. Καὶ ἀληθῶς πῶς δύναται τις, ἂν μὴ θύῃ τῷ Βάκχῳ, νὰ ὀνομάσῃ ἐν τῷ συνήθει λόγῳ τὸν υἱὸν ἢ τὴν θυγατέρα τινός, ἐνίοτε βασιλέως ἢ βασιλίσσης, πουλάρι, μουσκάρι, δαμάλι ἢ τι τοιοῦτον; πουλλάι καὶ πουλλάκι δύναται κάλλιστα νὰ ὀνομάσῃ αὐτὰ καθ' ὅν τρόπον καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ καθ' ἡμέραν λόγῳ ἔλεγον αὐτὰ νεοττοῦς, νεόττια ¹.

Αὐτόδηλον δ' ὅτι ἀφοῦ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἐποιοῦντο ἐν τῇ λαλουμένῃ καὶ συνήθει γλώσσῃ αὐτῶν χρῆσιν τῆς λέξεως πῶλος πωλίον ἐπὶ τῶν τέκνων τοῦ ἀνθρώπου, ἀδύνατον παντάπασιν ἦτο νὰ διασωθῇ αὕτη παρ' ἡμῖν μετὰ τῆς σημασίας ταύτης· ὅ,τι δὲν εἶχον ἐκεῖνοι, δὲν ἠδύναντο βέβαια νὰ παραδώσουν ἡμῖν ². Τὴν λέξιν πῶλος

¹ Πρβλ. Ἐκάβη 139 ἤξει δ' Ὀδυσσεὺς ὅσον οὐκ ἦδη πῶλον ἀφέλων σῶν ἀπὸ μαστῶν (=Πολυξένην), 202 σκύμνον γάρ μ' ὥστε οὐρειθρέπταν, 521 σκίρτημα μύσχος σῆς καθέζοντες χεροῖν ἔσποντο, 1149 ἐγὼ θῆρ ὡς διώκω τὰς μαιφόνους κύνας (=Τρωάδας γυναῖκας). Ὁρέστη 469 ὁ μητροφόντης δδε πρὸ δωματῶν δράκων, 1206 ἐλόντες σκύμνον ἀνοσίου πατρὸς (=Ἐρμιόνην), 1372 κυκνοπτέρου καλλοσύνας. Λήδας σκύμνου, δυσσελένας. 1481—2 ἄθροισι δ' οἶά νιν δραμοντε Βάκχαι σκύμνον ἐν χεροῖν ὀρεῖεν συνήρπασαν (=Ἐρμιόνην). Φοινισσ. 946 οὗτος δὲ πῶλος τῆδ' ἀνεκίμενος πόλει (=Μενοικέως). Ἴππολ. 546 τὰν μὲν Οἰχαλίᾳ πῶλον (=Ἰόλην). Αἰσχουλ. Χορηφ. ἀνδρὸς φίλου πῶλον εὔνιν ζυγέντ' ἐν ἄρμασιν πημάτων (=Ὁρέστην). Καὶ Ἄνακρεοντ. 75 (Bergk B' σελ. 1029) πῶλε Θρηκίη, τί δὴ με λοξὸν ὄμμασι βλέπουσα νηλεῶς φεύγεις, δοκεῖς δὲ μ' οὐδὲν εἰδέναι σοφόν; κτλ.

² Ὑπολάβῃ μηδεὶς ὅτι διὰ τὸ κύριον ὄνομα Πῶλος ἀποδεικνύεται τοιαύτη χρῆσις καὶ ἐν τῷ πεζῷ τῶν ἀρχαίων λόγῳ· διότι, ὅπως πάντες ἠξεύρουσιν, οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα κύρια ὀνόματα ἐλέγοντο, πρβλ. Αἰγὼ Αἰγῶν, Βοιά Βοίωρ, Δράκων Δράκης, Θήρας Θῆρις Θήρων Θηρό, Ἴππος Ἴπ-

πωλάριον είχαν εκείνοι ἀληθῶς ἐπὶ τῆς γνωστῆς σημασίας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἐκληρονομήσαμεν αὐτὴν καὶ λέγομεν πουλάρι καθὼς καὶ μουσκάρι καὶ (ἐ)ρίφι καὶ ἀρνὶ καὶ σκυλλάκι κτλ. ἕκαστον κατὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν.

ς'.) "Ὅτι τὸ pullus ποῦλλος οὐδέποτε εἰσηλθεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἐκ τοῦ ποῦλλος τούτου ἐσχηματίσθη τὸ πουλλίον—πουλλάι, εἶναι παντάπασιν ἀσύστατος δισχυρισμὸς στηριζόμενος ἐπὶ δεινοῦ μεθοδικοῦ σφάλματος. Διότι τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, Ἑλληνικῶν καὶ ξένων, ἄλλα μὲν ἐσώθησαν ἡμῖν κατὰ ἓνα μόνον τύπον, τὸν οὐχ ὑποκοριστικόν, λ. χ. δρόμος, χορδή, βούλλα, κάλανδα, καρίνα, κόξα, κουβέρτα, μανδᾶτον, ρόγα, σαβούρρα, σεντίνα, σκούπα, στάβλος, τέμπλο, τέντα, φάβα κτλ., ἄλλα δὲ κατὰ δύο ἢ καὶ πλείους, λ. χ. κεφαλὴ κεφάλι κεφαλάκι κεφαλάρι, χέρα, χέρι χεράκι χερούλλι χερούδι, πόδας πόδι ποδάρι ποδαράκι, λίμνη λιμνάκι, σκάλα σκαλὶ σκαλάκι, τάβλα ταβλὶ ταβλάκι κτλ. Οὐκ ὀλίγων ἐκ τούτων δὲν σώζονται μὲν σήμερον ἐν τῇ λαλουμένῃ πάντες οἱ τύποι οὗτοι, ὅ τε πρωτότυπος καὶ οἱ παράγωγοι, ἀλλ' οἱ πρωτότυποι τούτων ἀναγινώσκονται ἐν τοῖς παλαιοῖς ἢ μεσαιωνικοῖς συγγραμμασιν, ὥστε οὐδεμίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἐξ αὐτῶν ἐσχηματίσθησαν οἱ νῦν ἐν χρήσει ὑποκοριστικοί, λ. χ. πάννος παρὰ Δίῳνι Κασσίῳ, παννί(ον) ἔπειτα, σάγος παρὰ Πολυβίῳ, σαγίον—σαγὶ ἔπειτα, σκουῖτον παρὰ Λυδῶ, σκουτάρι ἔπειτα, λάρδος παρὰ Λυδῶ καὶ ἐν Ἱερακοσοφίῳ 374, λαρδί μετὰ ταῦτα, σίκλος παρὰ τοῖς Ὁ' καὶ σίκλον παρὰ Γαληνῶ, σικλὶ καὶ σικλάκι βραδύτερον, τράπεζα ἀρχαῖον, τραπέζι(ον) καὶ τραπεζάκι ἔπειτα, ὁμοίως ἔχουσι τὰ ἀκόλουθα τυρὸς τυρὶ τυράκι, ψωμὸς ψωμὶ ψωμάκι, κάλαμος καλάμι καλαμάκι καλαμίδι, χάρτης χαρτὶ χαρτάκι, ἕαλος γηαλὶ γηαλάκι, κάρφος καρφὶ καρφάκι, ἔριφος (ἐ)ρίφι ριφάκι, ὄψον ὄψαριον ψάρι ψαράκι, ἀμνὸς ἀρνὶ ἀρνάκι κτλ. κτλ. Ἄλλων δ' ὅμως τέλος ξένων ὀνομάτων δὲν παρεδόθη ἡμῖν

παρ' Ἰππῶ, Κριός, Λάγων, Λέων Λέαινα, Λύκος Λύκων, Μόσχος, Ὀνάς Ὀνίδας, Σκύλλαξ, Σκύμος, Ταῦρος Ταυρέας, Φρύγος Φρύγιχος Φρύγη, Χηνέας, Χοῖρος, Χοιρίλος κτλ. Ἄλλα ταῦτα προῆλθον ὡς γνωστὸν διὰ συγκοπῆς ἐξ ἄλλων συνθέτων λ. χ. Ἐχέπωλος, Ἰππότικος, Ἰππαρχος, Θηραμένης, Ταυροσθένης κτλ. καὶ δὴ δι' αὐτῶν δὲν ἀποδεικνύεται πολλοῦ γε καὶ τοῦ παντὸς δεῖ ἢ χρῆσις αὐτῶν ὡς προσηγορικῶν ὀνομάτων ἐπὶ τῶν τέκνων τοῦ ἀνθρώπου.

ἐν τοῖς παλαιότεροις γλωσσικαῖς μνημείοις ὁ πρωτότυπος τύπος, ἀλλὰ μόνον ὁ ἐξ αὐτοῦ σχηματισθεὶς εἰς ἡ πλείους, ἀλλ' εἶναι προφανές ὅτι, ἀφοῦ ἔχομεν τὰ ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης γεννηθέντα τέκνα, θὰ εἴχομεν κατ' ἀνάγκην ἀμείλικτον πρότερόν ποτε καὶ τοὺς γονεῖς αὐτῶν παρ' ἡμῖν διότι ἄλλως εἶναι ὄλως ἀδιανόητος ἡ ὑπαρξὶς τῶν ὑποκοριστικῶν τούτων ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῇ. Οὕτω λ. χ. λέγομεν πάντες βαβούλλι, βετούλλι, καπίστρι, κουρέλλι, κουβούκλι, πλουμί, σκαμνί, τσικούρι, φελλάι, φραγγέλιον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, κτλ., ἀλλὰ τὰ πρωτότυπα αὐτῶν οὔτε γραπτῶς οὔτε προφορικῶς, παρεδόθησαν ἡμῖν. Ἄλλὰ τίς δὲν βλέπει ὅτι καθ' ὃν τρόπον ἀπὸ τοῦ ἡ ἀξουγκία (Γαληνῶ καὶ Διοσκουρίδῃ) προῆλθε τὸ ἀξουγκι—ξύγκι, ἀπὸ τοῦ λάρδος τὸ λαρδί, ἀπὸ τοῦ λάμνα τὸ λαμνί, ἀπὸ τοῦ κέλλα τὸ κελλάι κτλ., κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἐπιβάλλει ἡμῖν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ ἐκ τινος *βάβουλα ἢ *βαβούλλα (valvulae valvuli¹), *βίτουλος (vitulus), *κάπιστρον (capistrum), *κούρελλον (coriellum-corellum), *κούβουκλον (cubiculum καὶ cubiculum), *πλούμα (pluma), *σκάμνον (scamnum), *σίκουρις (securis), *φέλλα (offella), *φράγγελλον (flagellam) προῆλθον τὰ ἡμέτερα ὑποκοριστικὰ βαβούλλι, βετούλλι, καπίστρι, κουρέλλι, κουβούκλι, πλουμί, σκαμνί, (τ)σικούρι, φελλάι, φραγγέλιον; Ἡ πῶς ἄλλως θὰ νοηθῶσιν ἄλλα τε καὶ τὸ ὀξύτονον τοῦ πλουμί σκαμνί, φελλάι; πρβλ. καὶ κοσκυλμάτια παρ' Ἀριστοφάνει, εἰ καὶ δὲν παρεδόθη ἡμῖν παλαιότερον κόσκυλμα. Μεθοδολογικῆ ἄρα ἀνάγκη θὰ ἐπιθανάγκαζεν ἡμᾶς νὰ ὑποθίσωμεν ὅτι, ἐπειδὴ σήμερον λέγομεν πάντες τὸ τέκνον, ἦτοι τὸ ὑποκοριστικὸν πουλλάι, πρότερόν ποτε θὰ ἐλέγετο ἐν Ἑλλάδι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, τ. ἔ. ὁ ποῦλλος, καὶ ἂν μὴ τοῦτο ἀληθῶς μῆτε γραπτῶς μῆτε προφορικῶς εἶχε παραδοθῆ ἡμῖν.

Νῦν δ' ὅμως τὸ ὄνομα παρεδόθη καὶ τοῦτο οὐχὶ μόνον διὰ τῆς γραπτῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως; πρβλ. Σακελλαρίου Κυπριακῶν Β' σελ. 758 «ποῦλλος ὁ νέος καὶ εὐχάριστος ἄνθρωπος». Καὶ θὰ ἠδύνατο μὲν τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι τὸ ἀρσενικὸν τοῦτο ποῦλλος εἶναι μεγεθυντικὸν τοῦ πουλλάι κατὰ τὰ ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. Γ' σελ. 13—4 εἰρημένα, ἀλλ' ἡ διάφορος σημασία τούτου ἀπὸ τοῦ ἀληθῶς ὑπάρχοντος ἐν Κύπρῳ μεγεθυντικοῦ ἔπεισεν ὀρθῶς τὸν κ. Σακελλάριον νὰ χωρίσῃ αὐτά· ἐντεῦθεν γράφει ἰδιαιτέρως τὸ μεγεθυντι-

¹ Πρβλ. G. Meyer Neugr. Studien III 12. 23.

κόν ποῦλλος παρατηρῶν ὅτι λέγεται «ἐπὶ ἀναστήματος μεγάλου, εἶντα **ΠΟΥΛΛΟΝ** ἐπῆρεν αὐτὴ ἢ κωπέλλα ;» Καὶ παρὰ Δουκαγκίω Α'. σελ. 1213 ἀναγινώσκειται ἐξ Ἱερακοσοφίου Δημητρίου Κωνσταντινοπολίτου Α'. 55 (=390 τῆς ἐκδόσεως Hercher). «Διάχρισμα προφυλακτικὸν **ΠΟΥΛΩΝ** ἱεράκων» (τὸ χωρίον τοῦτο παρέθηκε καὶ ὁ κ. Κόντος ἐν Παρνασσῶ τόμ. Α'. σελ. 195). Τὴν δὲ σημασίαν τοῦ πούλων ἐρμηνεύει ἡ ἐπιγραφή τοῦ εὐθύς ἐπιφερομένου καὶ ὑπὸ ἄλλον τύπον ἐπαναλαμβάνοντος ταῦτά «Περὶ χρίσματος προφυλακτικοῦ εἰς τοὺς ἱέρακας ἔτι **νεοττοῦς** ὄντας», **ΠΟΥΛΩΝ** ἄρα=**νεοττῶν**. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται ἡλίου φαινότορον ὅτι ὁ δισχυρισμὸς ὅτι τὸ πούλλος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, εἶναι ψευδής.

Μετὰ τὴν ἐξέλεξι τῶν ἀντιρρήσεων ἐπαναλαμβάνω ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πράγματος, ἐρωτῶν ποτέρᾳ ἄρα γε ἐτυμολογία τοῦ τε πούλλου καὶ τῶν εἰς-πούλλος ληγόντων ὀνομάτων, ἢ ἐκ τοῦ pullus ἢ ἐκ τοῦ πῶλος, εἶναι πιθανώτερα; Ἐγὼ ἀδιστακτικῶς ἀποφαίνομαι ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ Λατινικοῦ pullus πειθόμενος τοῖς ἀκολούθοις λόγοις.

α') Ἡ λέξις πῶλος πωλίον πωλάριον εἶχεν, ὡς ἐμοὶ τοῦλάχιστον φαίνεται, πάντοτε τοιαύτην σημασίαν, ὥστε δυσκόλως θὰ ἤδυνατο νὰ λέγηται καὶ ἐπὶ τῶν τέκνων τοῦ ἀνθρώπου· τούναντίον δ' ἡ λέξις πούλλος πούλλου, καθὰ καὶ ἡ παρ' ἀρχαίοις χρήσις τοῦ νεοσσός νεόσσια διδάσκει, εἶχεν ἐπιτηδειοτάτην πρὸς τοιαύτην ἐπέκτασιν σημασίαν· πρβλ. τὴν ῥῆσιν τοῦ κόλακος παρὰ Θεοφράστῳ ἐν Χαρακτήρων Β'. 27 «χρηστοῦ πατρὸς νεόττια».

β') Ἡ λέξις πούλλιον εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐν μνημείοις ἱκανῶς παλαιοῖς, λ. χ. ἐν τῷ Ἀποκρύφῳ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ σελ. 140 (τῆς ἐκδ. 1876), συνταχθέντι πιθανῶς κατὰ τὸν δεῦτερον μ. Χ. αἰῶνα. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ ἀντίγραφα τῶν Εὐαγγελίων τούτων καθόλου δὲν εἶναι τοσοῦτον παλαιά, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα τὸ—πούλλος (οὕτω μετὰ τοῦ ου) εὐρίσκεται ὡς κατὰληξις δηλωτικὴ οὐ μόνον τῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων (Γαβριηλόπουλος ἀρχοντόπουλος παρὰ Πορφυρογεννήτῳ) ἀλλὰ καὶ καθόλου παντὸς νεογνοῦ, πρβλ. Συμεῶν Σῆθ σελ. 80. «Ἡ τῶν ἀλεκτορίδων καὶ τῶν ὄρνιθοπούλων **λεγομένων** σάρξ» καὶ ἐτὰ δὲ **λεγόμενα** ὄρνιθοπούλα» καὶ σελ. 86 «Ἡ τῶν

¹ Ἡ ἐκδοσις εἰς ἣν παραπέμπω εἶναι ἡ νεωτάτη, ἡ τοῦ Langkavel, τοῦ 1868, Teubner, αὕτη δὲ καταρτισθεῖσα ἐκ τῶν ἀρίστων κατὰ τὸ ἐνὸν ἀντιγράφων πα-

περιστεροπούλων σάρξ». Διὰ τῆς προσθήκης τὰ λεγόμενα, τῶν λεγομένων παριστᾷ ὁ Σῆθ τὴν σύγχρονον αὐτοῦ προφορὰν καὶ χρήσιν, ἐφ' ἣ, ὡς φαίνεται, αἰτεῖται συγγνώμην.

Ὁ Σῆθ γράφει καὶ φασούλιον 117, καὶ ὁ λεγόμενος φουκάς 118, ἀλλ' ὅμως πάλιν λάθυρος, καίτοι πρὸ Χριστοῦ τὸ λάθυρος εἶχε γίνεαι λάθουρος, (ἴδε ἐμὴν Einleitung σελ. 104).

Καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Hercher ἐκδοθέντι Ὀρνεοσοφίῳ ἀναγινώσκονται συχνὰ τοιαῦτα εἰς—πούλον—πούλιον ὑποκοριστικά, ἀλλ' αἰεὶ ἐπὶ ζῴων λ. χ. περιστερόπουλον 523, 2,532, 22,572, 17, 573,7 κτλ. ὄρνιθοπούλον 532,22, 539,28, 579,19, 580,4, ὄρνιθοπούλου δὲ 579,29, ἀγριοπούλια 577,15, σκυλλόπουλον 253,20 καὶ 524,5 κτλ.

Ταῦτα πάντα ἄτε δημῶδη καὶ παντάπασι ἀφροσύνη τοῦ ἀρχαίζοντος γραπτοῦ λόγου μένουσιν ἄθικτα· τούναντίον δὲ ἐν σελ. 578,6 ἀναγινώσκειται ἐτὰ φαλκόνια τὰ ἐξώπιστα κρεῖττονα παρ' ὃ τὰ πωλότροφα» ἀντὶ πούλλοτροφα, διότι τούτου ὁ δῆθεν ἐξελληνισμὸς ἐνομιζέτο εὐκόλος.

Ὅμοιως ἀναγινώσκειται ἐν τῷ Ἱατροσοφίῳ Σταφίδα σελ. 16,466 καὶ 468 σκυλλόπουλα. Κατὰ δὲ τὸν δωδέκατον αἰῶνα παρὰ Προδρόμῳ εὐρίσκεται τὸ—πούλον λεγόμενον καθόλου ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μικροῦ ἐπὶ τε ἐμψύχων καὶ ἀψύχων, πρβλ. ψησοπούλον, ἐμποτόπουλον, ψαλιδόπουλον. Ταῦτα δὲ διδάσκουσιν ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ 10 αἰῶνος ἡ λέξις πούλλος πούλλου εἶχε καταστῆ συνηθεστάτη παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν νεογνῶν ἐν τε τῇ συντάξει καὶ τῇ συνθέσει, ἐντεῦθεν κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ παντὸς μικροῦ, (ψαλιδόπουλον τὸ μικρὸν ψαλίδιον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ σύνηθε). Ἡ ἐμφάνισις ἄρα τοῦ πούλλου, οὕτω μετὰ τοῦ ου, ἐν τοῖς ἀποκρύφοις Εὐαγγελίοις τοῦ 2 μ. Χ. αἰῶνος οὐδὲν ἔχει τὸ θαυμαστόν. Ἀλλὰ τώρα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ἦτο ἄρα γε

ῥέχει ταῦτα διὰ τοῦ ου, οὐχὶ διὰ τοῦ ω, ὅπως γράφει ὁ δοὺς ἀφορμὴν εἰς τὴν διατριβὴν ταύτην λαμβάνων ἐκ τοῦ Δουκαγκίου ἢ ἄλλοθεν ποθεν. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς παραπέμπει καὶ εἰς Πορφυρογεννήτου Ἀδμ. παραλαβὼν πάντως ἐκ τίνος λεξικοῦ; τοῦ Δουκαγκίου ἢ Σοφοκλέους, ὅπου γράφεται de Administrato κτλ., καίτοι ὁ Πορφυρογεννήτης ἐλληνιστὶ ἔγραψε καὶ ἐπέγραψε τὸ βιβλίον του τοῦτο «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμαρόν» καὶ ἐλληνιστὶ ἐπιγράφεται Περὶ διοικήσεως τῆς αυτοκρατορίας. Ἄγνοῶ δ' ἐγὼ τοῦλάχιστον ἀπὸ τίνος χρόνου εἰσήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ συνήθεια νὰ παραπέμψωμεν εἰς τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς διὰ τῶν ξένων ὀνομασιῶν οἷον Πλάτωνος Ρεσπουπλ. ἢ Αἰσχύλου Σουπλ., Ἀριστοφάνους Ραν. κτλ. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς παρέπεμψε καὶ εἰς τοῦ Κουρτίου «loc. laud». ἐκλαβὼν αὐτὸ ὡς βιβλίου ἐπιγραφὴν! Πόσον καλῶς θὰ τὸ εἶχε μελετήσει!

τότε τὸ ω τοῦ πῶμα (= ποῦμα), πωλάριον κτλ. τετραμμένον εἰς ου, ὥστε ἤδη τότε ἐλέγετο καὶ πουλίον ἀντὶ πωλίον; Οὐδὲν τούτου ὑπάρχει τεκμήριον, οὐδὲ φαίνεται τὸ πρᾶγμα πιθανόν. Καὶ ὅμως τοῦτο κατ' ἀνάγκην ἀμειλίκτον ὀφείλει νὰ ἀποδείξῃ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ὑποθέσῃ ὅ τὰ πουλία τῶν Εὐαγγελίων ἐκ τοῦ πωλία παράγων. Τοῦτο δὲν τὸ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὁ ἀντιλέγων, ἀλλὰ τοῦτο πράξας ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἤξεύρει νὰ ἐργάζηται ὅπως πρέπει, ἤτοι μεθοδικῶς, ἐπιστημονικῶς.

γ') Ἐπειδὴ οὕτω παλαιόθεν φαίνεται εἰσαχθὲν καὶ εὐχρηστοῦν τὸ ὄνομα πουλλίον, οὕτω μετὰ τοῦ ου καὶ τὰ εἰς — πουλλος καὶ τὸ πουλλίτιον ἐν Ἱατροσοφίῳ Σταφίδα 2, 42, οἱ δὲ μετὰ τοῦ ω τύποι πωλία πάντες εὐρηγνται ἐν Σχολιασταῖς καὶ Λεξικογράφοις κλπ., ὧν συνήθως ὁ τε χρόνος καὶ ἡ πίστις περὶ τῆς ἀκριβοῦς παραστάσεως τῶν προφερομένων φθόγγων παντάπασιν ἀμφίβολος (πολὺ πρὸ τοῦ Εὐσταθίου ἔγραφεν ὁ Σὴθ ὀρνιθόπουλα περιστερόπουλα καὶ ὁ Πορφυρογεννητος ἀρχοντόπουλα μετὰ τοῦ ου), διὰ ταῦτα οὐδεμία πρέπει ν' ἀπονεμηθῇ σημασία εἰς τὴν διὰ τοῦ ω γραφὴν τούτων, καθὼς οὐδ' εἰς τὸ ω τοῦ μωλάριον τοῦ Πορφυρογεννήτου Ἐκθ. 458, 22. Ἡ γραφὴ αὕτη ἀναφανείσα ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων καὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐξῆς ὀφείλεται πάντως εἰς τὴν τότε ἐπίδοσιν τινα λαβοῦσαν καλλιέργειαν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ δὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀπόπειρα, ἵνα ἐξελληνισθῇ τὸ παλαιότερον πουλλι—πουλλος.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους καὶ ὁ *burdo* μέχρι τότε γραφόμενος διὰ τοῦ ου βούρδων, ἐξηλληνίσθη δῆθεν εἰς βόρδων. Ὁμοίως ἐλέχθη ἢ μᾶλλον ἐγράφη καὶ τριβωνάλιον ἀντὶ τριβονάλιον (ἴδε Κόντον ἐν Παρνασσῷ τόμ. Α' 108). Ἰδιαιτέρως δ' ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, καθὰ εἶδομεν τὰ μὲν σύνθετα εἰς-πουλον ἀμετάβλητα φυλαττόμενα ἐν τῷ Ἱερακοσοφίῳ, τὸ δὲ πουλλότροφα τετραμμένον εἰς πωλότροφα, οὕτω συμβαίνει καὶ ἐν τοῖς τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὰ μὲν σύνθετα εἰς-πουλλος-πουλλον, ἅτε παντάπασιν ἀφιστάμενα τοῦ ἀρχαίου λόγου, οὐδ' εὐκόλου τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν δι' ἀρχαίων λέξεων οὔσης, παρέμειναν ἀλώβητα, τὸ δὲ πουλία καὶ μωλάριον ἐξηλληνίσθησαν εἰς πωλία καὶ μωλάριον! ἔστωσαν ταῦτα διδασκτικώτατα περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης τῶν συγγραφέων τούτων.

δ') Ἡ διὰ τοῦ διττοῦ ἄλ γραφὴ τοῦ πουλλι-πουλλος καὶ δὴ καὶ ὁ χωρισμὸς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πῶλος πωλίον πωλάριον πουλάρι διδάσκειται σαφέστατα ὑπὸ τῆς προφορᾶς τῶν νησιωτῶν ἐκείνων ὅσοι διακρίνουσι τὰ διπλά τῶν ἀπλῶν συμφώνων. Διότι οὗτοι διακρίνουσι κάλλιστα τὸ πουλλὶν ποῦλλος πουλλάδα πουλλοῦ

πουλλοῦδα-πουλλος-πουλλον ἀπὸ τοῦ πουλάριον πουλαροῦδιν (πρβλ. Σακελλαρίου Κυπρ. Β' 757—8 καὶ Μουσαιίου Βατταρισμῶν σελ. 118).

ς') Καὶ αἱ τῶν Ἱταλιωτῶν Ἑλλήνων διάλεκτοι διδάσκουσιν ὅτι οὐδὲν κοινὸν τῷ πουλλὶ καὶ πουλάρι διότι καὶ ἐν ταύταις τὸ διπλοῦν ἄλ διαστέλλεται ἐν τῇ προφορᾷ τοῦ ἀπλοῦ, οὕτως ὥστε τὸ μὲν ἀπλοῦν λ μένει ἀπαθές, τὸ δὲ διπλοῦν τρέπεται εἰς γλωσσικὸν dd, πρβλ. Morosi Studi 165 καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ καὶ Ast. Pellegrini Bona 212. Ἐντεῦθεν λέγεται ἐν Ἱταλίᾳ πουλάρι μὲν μεθ' ἀπλοῦ ἀπαθούς λ, ἀλλὰ ποῦdda, πουddάκι, πουddέdda, ὅπως καὶ maddi καὶ πκddηκάρι καὶ ἄddάφσω καὶ φούddo (= ψύλλος) καὶ βάddω καὶ φτερούddi καὶ ἀφτερούddα, μανέddα, γυναικέddα, ἀνδρούddi, μαλαούddi, μικέddi, φτωχοῦddi, κττ.

ζ') Καὶ ἰδιώματά τινα τοῦ Πόντου συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ πουλλὶ καὶ πουλάρι. Ἐπειδὴ τὸ ω ἐν πολλαῖς λέξεσι διεσώθη ἐν Πόντῳ ἄμεινον ἢ ἐν τῇ συνήθει ἡμῖν γλώσση, λ. χ. κωδῶν, ζωμίν, κωπίν, κωφός, μωδῶ=αἰμωδιῶ, λωρίν, ρωθῶν, καρβῶν, σαπῶν κττ. (Πλάτωνος Ε' 389), ἐπῆλθέ μοι νὰ ἐξετάσω, μὴ καὶ τὸ ω τοῦ πῶλος πωλάριον σώζεται αὐτόθι: ἔκρινον δηλ. ὅτι ἂν ἐπιστοῦτο ὅτι λέγεται πωλάριον μὲν ἀλλὰ πουλλὶν, τοῦτο θὰ ἦτο ἄλλη ἀπόδειξις ὑπὲρ τῆς ἐτυμολογικῆς αὐτῶν διαφορᾶς. Διὰ ταῦτα ἠρώτησα περὶ τούτων δι' ἐπιστολῆς τὸν ἐν Κερασσοῦντι καλὸν κάγαθόν φίλον κ. Ἰωάννην Βαλαβάνη, τὸν φιλοπονώτατον ἐρευνητὴν τῶν ποιικίλων ἰδιωμάτων τοῦ Πόντου, ὁ δὲ προθύμως ἀπήντησεν ὅτι «πωλάρ(ιν) ἀληθῶς λέγεται ἐν Ἀργυροπόλει, Ἀλούτσει, Χαλδίᾳ, Τουρσίῳ καὶ Καβαζίτῳ τῆς ἐπαρχίας Νικοπόλεως (ἤδη Κολωνίας) καὶ ἐν Ἀπέσ' τῆς νομαρχίας Σεβαστείας, ἀλλαχοῦ δὲ λέγεται πουλάρι». Ὅτι δὲ τὸ πουλλὶν οὐδέποτε οὐδαμοῦ τοῦ Πόντου λέγεται πωλλὶν διὰ τοῦ ω, ἔμαθον παρ' ἄλλων Ποντικῶν, πρβλ. καὶ Παρνασοῦ Δ' 316, ἐνθα καὶ ῥῆμα πουλώνω (γρ. πουλλώνω) = γεννῶ πουλλία, ἀναγινώσκειται, καὶ Οἰκονομίδην Lautlehe des Pont. 52, 91 ἐνθα λέγεται ὅτι ἐν Ὄφει τὰ εἰς-πουλλος λέγονται ἀκέραια, πινακόπουλλο, ἐν Οἰνῇ δὲ ἄνευ τοῦ ου, ἀρνόπλον, καρυδόπλον, ἀλλαχοῦ δ' ἄνευ καὶ τοῦ λ, ἀρνόπον, λωμόπον, νυφόπον, χερόπον, καρυδόπον, δαδόπον, ραχόπον, νυχόπον, πουλλόπον (τοῦτο καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ἐν χρήσει (πρβλ. Καρολίδου Καππαδ. Γλωσσαρ. 207) καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως παρατηρήσεως ἄξιον, διότι ἐμφανίζεται συγκείμενον ἐξ ἑαυτοῦ,

ἤτοι ἐκ τοῦ πουλλί + πουλλου = πουλλόπουλλον (= νεότεριον) - πουλλόπλον πουλλόπλον) ¹.

Λοιπὸν ἡ σημασία τῆς λέξεως πῶλος δὲν φαίνεται εὐαρμοστοῦσα εἰς ὀνομασίαν τῶν τέκνων τοῦ ἀνθρώπου, τούναντι δὲ ἡ τοῦ πουλλιου, νεοσσού ἡ λέξις πουλλίον εὐρίσκεται οὕτω μετὰ τοῦ ου καὶ ἐν τοῖς Ἀποκρύφους Εὐαγγελίοις, ὅτε ἀκόμη τὸ ω δὲν εἶχε τραπῆ εἰς—ου, καὶ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, ὅτε ἐλαμβάνετο καὶ ἐπὶ μεταφορικῆς ἐννοίας ἐν συνθέσει (Γαβριηλόπουλος ἀρχοντόπουλος), ἔπειτα δὲ μετὰ τοῦ ω παλαιότερον ἔρα τὸ ου, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ οὐδὲν παράδειγμα τροπῆς τοῦ ω εἰς ου κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ἔχομεν. Τὸ διπλοῦν ἄλλ τῆς λέξεως πουλλί καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνθέτων παρέχουσι καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πουλάρι ὑποστηρίζουσιν οὐ μόνον τὰ ιδιώματα τῶν νησιωτῶν, ἀλλὰ κατὰ ἰδιαιτέρον τρόπον καὶ τὰ τῶν Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων, πρὸς δὲ καὶ Ποντικῶν τινων, τ. ἔ. πάντων τῶν Ἑλλήνων ὅσοι μέχρι τοῦδε διακρίνουσιν ἐν τῇ προφορᾷ τὰ διπλᾶ τῶν ἀπλῶν καὶ τὸ ω τοῦ ου. Δῆλον ἔρα ὅτι αἱ πολλαπλαῖ αὐταὶ μαρτυρίαι τοσοῦτων καὶ οὕτω μακρὰν ἀλλήλων κειμένων χωρῶν, συμφωνοῦσαι εἰς τὴν διάφορον προφορὰν τοῦ πουλλί καὶ πουλάρι πουλάρι, δὲν δύνανται ἢ νὰ σημαίνουν μέγα καὶ νὰ πείθουν ὅτι τὸ πῶλος πωλίον πουλάρι οὐδὲν ἔχει κοινὸν τῷ πουλλί καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παραγώγοις ἢ συνθέτοις.

B'.

Περὶ τῆς ὀρθογραφίας τῶν ὑποκοριστικῶν εἰς—εἶδιον.

Ὁμοίως διημφισθητήθη μὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἢ διὰ τῆς διφθόγγου εἰ γραφῆ τῶν ὑποκοριστικῶν εἰς—εἶδιον, ὑπὲρ ἧς οἱ τε παλαιοὶ Γραμματικοὶ ἐπανελημμένως ἀποφαίνονται καὶ ἦν ὁ κ. Κόντος καὶ ἐγὼ ἀσπαζόμεθα, ὑπεστηρίχθη δὲ παρὰ τὴν ῥητὴν τῶν παλαιῶν Γραμματικῶν μαρτυρίαν ἢ διὰ τοῦ ι γραφῆ. Λόγοι δὲ ὑπὲρ αὐτῆς προηχθήσαν οἱ ἀκόλουθοι: 1) ὅτι ἐν ἐπιγραφαῖς Ἀττικαῖς τοῦ τετάρτου αἰῶνος π. Χ. ἀναγινώσκειται ὄφιδιον καὶ ἐν Ἀριστοφάνους Λυσιστράτῃ 53 ξιφιδιον καὶ ἐν Νεφέλαις 223—237 Σωκρατίδιον. 2) Ὅτι ὁ χρόνος τῆς πρό-

¹ Ἐν Πάρνασσῳ Δ'. 314 τὸ ἐπίθημα τοῦτο—στον παράγεται ἐκ τοῦ τόπος—τόπον κατὰ συγκοπὴν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἡ συγκοπή ὅλης συλλαβῆς το οὐδένα ἔχουσα λόγον, τοῦτο δὲ αἱ μεταβατικαὶ μορφαὶ—ἀπουλο—ἀπλο πείθουσι πάντα ὅτι οὐκ ἐκ τοῦ τόπος ἀλλ' ἐκ τοῦ—πουλλος ταῦτα σύγκεινται.

παραληγούσης τούτων ἦτο μακρὸς, εἰ δὲ μεταγενέστεροι συνήθως παρίσταν τὸν μακρὸν φθόγγον ἰ διὰ τοῦ εἰ. 3) Ὅτι ἡ παραγωγή δὲν ἐπιτρέπει νὰ προστεθῆ ἡ κατάληξις—ἴδιον εἰς θέμα λῆγον εἰς ε ὡς ἐξ ἄλλων συνθέσεων καὶ παραγωγῶν καταφανές γίνεται, ἀλλ' εἰς θέμα λῆγον εἰς ι, ὡς ταξίαρχος, ληξίαρχος, φυσιολόγος, πολιοῦχος, ὄφιοφόρος, ὄφιδις, Σαρδιανός, Τραλλιανός κ.τ.τ.

Κατὰ πρῶτον παρατηρῶ ὅτι, ἐνῶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω περὶ τῶν εἰς—πουλλος ληγόντων λεγομένοις κατηγορούμενη ἐγὼ ὅτι δὲν ἠκολούθουν τῇ παραδεδομένῃ ὀρθογραφίᾳ τῶν Βυζαντιακῶν συγγραφέων, τῶν συγχεόντων προδήλως τὰ διπλᾶ σύμφωνα τοῖς ἀπλοῖς, τώρα προκειμένου περὶ τῶν ὑποκοριστικῶν τούτων εἰς—εἶδιον ὁ αὐτὸς κατήγορος λησμονήσας, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ μεταξὺ τὴν κατηγορίαν ἐκείνην περιπίπτει εἰς ἀντίφασιν καὶ δὴ αὐτὸς τώρα καταφρονεῖ μαρτυρίας ῥητῆς καὶ ταύτης οὐχὶ τῶν τὰ πάντα συγχεόντων Βυζαντιακῶν συγγραφέων ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἐκκρίτων ἀρχαίων Γραμματικῶν, οἵτινες διαρρηθῆν ἀποφαίνονται ὅτι ταῦτα ἐγράφοντο καὶ διὰ ι καὶ διὰ εἰ. Ἐπειτα δ' ὅτι ἡ δοξασία, καθ' ἣν ταῦτα πάντα οὐχὶ διὰ τοῦ εἰ ἀλλὰ διὰ τοῦ ι ἐξεφέροντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παρὰ τὴν ῥητὴν διδασκαλίαν ἄλλων τε Γραμματικῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, δὲν εἶναι κἄν πρωτότυπος, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ γραμματικῇ τοῦ Kühner-Blass τομ. Β'. σελ. 278 ἀναγινώσκειται «ἐχιδιον ἐκ τοῦ ἔχις, ὄφιδιον (οὕτως ἐν Ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς) ἐκ τοῦ ὄφης. Λοιπὸν καὶ λεξιδιον, ῥησιδιον κτλ. παρὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἡρωδιανοῦ ἐν Β'. 457, δς ἀπὸ τῆς γενικῆς λέξεως ἀπαιτεῖ λεξείδιον.» Ἡ γνώμη ἔρα τοῦ Blass σιωπηλῶς ἐπανελήφθη, καὶ ταύτης ἡ ὑποστήριξις ἐζητήθη διὰ τῶν προμνημονευθέντων λόγων, εἰς ὧν τὴν βάσανον ἔρχομαι.

Κατ' ἐμὴν γνώμην οἱ λόγοι οὗτοι οὐδεμίαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν ἔχουσι, στηρίζονται δ' ἀπλῶς ἐπὶ ἀμεθοδίας, ἀγνοίας καὶ συγχύσεως τῶν πραγμάτων.

Οὕτω πρῶτον, δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶπε Σωκρατίδιον καὶ ξιφιδιον μετὰ μακροῦ ι. Ἴδου τοὺς στίχους. Νεφ. 223 ὦ Σωκρατίδιον! τί με καλεῖς ὦ φήμερε; 237 ἴθι νῦν, κατάρθθ' ὦ Σωκρατίδιον, ὡς ἐμέ, 746 ὦ Σωκρατίδιον φίλτατον.—τί ὦ γέρον; Λυσιστρ. 53 μῆτε ξιφιδιον κτήσομαι περιβαρίδας. Ὅτι δ' ἐν τούτοις αἱ συλλαβαί, κρατιδι, ξιφιδι, χορεῖον καὶ οὐχὶ ἀμφίβραχυν ἀποτελοῦσι, τοῦτο ἐπίστανται καὶ οἱ ἄκρω δακτύλω μετρικῆς ἀψάμενοι. Ἐπειτα δεύτερον δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ ι τῆς προπαραληγούσης τῶν ἀναγραφομένων ἄλλων ὑποκοριστικῶν εἰς—ἴδιον (ἀπὸ τριτοκλίτων πρῶ-

τοτύπων εις-ις παραγομένων) ἦτο μακρόν, ἦτοι ὅτι ἐλέγετο λεξιδίων, ῥησιδίων, ὀφιδίων, δαμαλιδίων, πολιδίων, ἐξιδίων, φυσιδίων, κτλ. Διότι ταῦτα δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῷ ἐμμέτρῳ τῶν παλαιῶν λόγῳ, οὐδεὶς ἄρα δύναται νὰ ἤξεύρῃ τὸν χρόνον τοῦ ι τῆς παρακλήσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ παραβολὴ τούτων πρὸς ὑποκοριστικά εἶον οἰκιδίων, γωνιδίων, οὔσιδίων, ἱματιδίων, γραμματιδίων, δεσμιδίων, κριδίων, γυμνασιδίων, κορασιδίων, βιβλιδίων, δικαστηριδίων κτλ. ἢ πρὸς ἄλλα εἶον ἀφῦδιον, δακρυδίων, δικτύδιον, καρῦδιον, σμινυδίων, σικυδίων κτλ. (πρβλ. Κ. Σ. Κόντων ἐν Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν 1879 σελ. 129 κέξ.) οὐδὲν ἀπολύτως ἀποδεικνύει, διότι ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ φωνήεντος τῆς ληγούσης α, η, ο, οἰκί(α), γωνί(α), οὔσι(α), ἱμάτι(ον), γραμματι(ον), δεσμί(ον), κρι(ός), γυμνάσι(ον), κοράσι(ον), βιβλί(ον), δικαστήρι(ον), ἀφύ(η), δάκρυ(ον), δίκτυ(ον), κάρυ(ον), σμινύ(η), σικυ(ός) τὸ ι τοῦ ἰδίου συνεχωνεύθη μετὰ τοῦ ὑπολειπομένου φωνήεντος τῆς παρακλήσεως τῶν πρωτοτύπων, τοῦ ι καὶ υ εἰς ι καὶ υ. Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ ἐν ἄλλοις προδηλοτέραις σφύζουσι τὴν συναλοιφὴν ταύτην, πρβλ. σπήλαιον-σπηλαι-ιδίων-σπηλάδιον, ἔλαιον, ἔλαι-ιδίων-ἐλάδιον, κρέας-κρεα-ιδίων-κρεάδιον, κῶας-κω-ιδίων-κῶδιον, γραῦς-γρα-ός-γράδιον, βοῦς βοός-βο-ιδίων-βοῖδιον, νοῦς-νοῖδιον κτλ. Οὕτω δ' ἐξηγεῖται διὰ τί ὁ Ἀριστοφάνης λέγει ἐν Νεφέλ. 92 ὅρας τὸ θύριον τοῦτο καὶ τῶκιδιον; ἐν δὲ Ταγηνισταῖς μηδὲ τὰ φηληρικὰ τὰ μικρὰ τὰδ' ἀφῦδια παρ' Ἀθηναίῳ Ζ'. 285, καὶ ἐν Πλούτῳ 227, καὶ δὴ βαδίζω· τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον. Ὁ δ' Εὐπολις ἐν Αὐτολύκῳ παρὰ Πολυδεύκει Γ'. 161 οἰκοῦσι δ' ἐνθάδ' ἐν τρισὶν καλιδίοις· ἄλλα παραδείγματα παρὰ Κόντῳ ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

Αὐτόδηλον δ' ὅτι ἀφοῦ ὁ μακρὸς χρόνος τοῦ ι τούτων δὲν ἀποδεικνύεται οὔτε ὑπὸ τοῦ μέτρου οὔτε ὑπὸ τῆς ἀναλογίας τῶν μνημονουθέντων, ἐν οἷς γίνεται συναίρεσις τοῦ φωνήεντος τῆς παρακλήσεως μετὰ τοῦ ι τοῦ-ιδίου, οὐδ' ἡ ὑποτιθεμένη παράστασις τοῦ φθόγγου τούτου διὰ τοῦ ει ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ὡς δῆθεν μακροῦ δύναται νὰ εἶναι βεβαία, ὅπως λ. χ. ἡ διὰ τοῦ ει γραφὴ τοῦ λειτὸς Μείλντος, νεικῶ, πολείτης, πείπτω, βελτεῖω, κτλ. ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἀρχαίῳθεν ταῦτα εἶχον τὸ ι μακρόν. Ἐνάγκη ἄρα ἄλλοι λόγοι νὰ ζητηθῶσιν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μακροῦ ἢ βραχείου χρόνου τούτων. Ἐγὼ ἀποφαινόμενος ὑπὲρ τῆς βραχυτέρας τοῦ ι ἐν τοῖς ἀπὸ τριτοκλίτων εις-ις ληγόντων παραγομένοις ὑποκοριστικαῖς εις-ιδίων, φέρω τὰ ἀκόλουθα ὑπὲρ τῆς γνώμης μου τεκμήρια.

Ἡ διὰ τοῦ ει γραφὴ τούτων δὲν φέρεται μόνον ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ ἀντιγράφοις συγγραφέων, ἐνθα συχνῆ ἦτο ἡ σύγχυσις τοῦ ει καὶ τοῦ ι, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Γραμματικαῖς. Τὴν διάκρισιν ταύτην τῆς παραδόσεως δὲν ἐννοεῖ ὁ ἀντιλέγων μοι, οὕτω δὲ περιπίπτει εἰς ἄλλο μεθοδικὸν σφάλμα. Διότι οἱ ἔκκριτοι Γραμματικοὶ ἐκεῖνοι δὲν συνέχουν ταῦτα, ὅπως οἱ ἄλλοι, ἀφοῦ αὐτὸ τοῦτο τὴν διάκρισιν τῆς ὀρθογραφίας τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προφερομένων καὶ γραφομένων ἐσχόπου, καὶ προσέχοντες εἰς τὴν παλαιάν, γνησίαν παράδοσιν ἀπεφάνοντο ἐκάστοτε ὑπὲρ ταύτης ἢ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς γραφῆς. Οὕτω λ. χ. ὁ Ἡρωδιανὸς διαστέλλων τίνα τῶν ἐθνικῶν γραπτῶν διὰ τοῦ -ίτης καὶ τίνα διὰ τοῦ εἴτης (Β'. 865—870) καὶ γράφων ἐν Β'. 526 Ἰοπίτης ἐκ τοῦ Ἰοπία, ἀλλὰ Ἰοπείτης ἐκ τοῦ Ἰόπεια κ.τ.τ. δὲν διαστέλλει βεβαίως τὴν χρῆσιν τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν τῶν δοκιμῶν. Ὁμοίως ὅταν ἐν Β'. 860 διδάσκη ὅτι Αἰγινητικός, Ἑλληνικός... ἀλλὰ Δεκελεικός, Κεραμεικός, βοεικός κτλ. ὡσαύτως 857—8 Νεστορίδης ἀλλ' Ἡρακλείδης, Πηλείδης κτλ. κτλ. Ὁ Ἡρωδιανὸς ἄρα ἀκολουθεῖ πιστῶς τῇ γνησίᾳ τῶν παλαιῶν ὀρθογραφίᾳ, διὸ καὶ οὐδέποτε γράφει ἐσφαλμένως πείπτω, βελτεῖω, Σαλαμεινός κτλ. κατὰ τὸ ἔθος τῶν μεταγενεστέρων (πρβλ. Κόντων ἐν Ἀθηναῖς Γ'. 306—8), ἀλλ' αἰεὶ ὀρθῶς ὅπως οἱ ἀρχαῖοι. Ὅταν ἄρα ὁ Ἡρωδιανὸς γράφῃ ἐν Α'. 357, 6 «Κῶδιον, βοῖδιον, βιβλίδιον, οἶδιον καὶ ἐν συναίρεσει οἶδιον, ζῶδιον, στῶδιον, καλῶδιον, φυσεῖδιον, λεξεῖδιον, γῆδιον...» καὶ ἐν Β'. 457, 15 «τὰ διὰ τοῦ-ιδίου ὑποκοριστικά τὴν τρίτην ἀπὸ τέλους εἰ μὲν ἀπὸ πρωτοτύπου ἔχει τὸ ε, διὰ τῆς ει γράφεται, εἶον φύσεως φυσεῖδιον, λέξεως λεξεῖδιον, γλυκεῖδιον, ἐξεῖδιον, ὄξεῖδιον, ῥησεῖδιον...» καὶ 486, 5 «λέγει δὲ ὁ Δίδυμος, ὅτι ἔστι γέα διὰ τοῦ ε, καὶ ἐπειδὴ, ἠνίκα ἡ τελευταία συλλαβὴ τῆς γενικῆς τοῦ πρωτοτύπου... παραλήγει τῷ ε ἢ τῷ ο, τότε γίνεται διὰ τοῦ-δίου ἡ παραγωγή καὶ προσέρχεται... τὸ ι, εἶον πράξεως πραξεῖδιον, βοῦς βοός βοῖδιον, λέξεως-λεξεῖδιον, νόος νόου νοῖδιον...» καὶ 508, 4 ἐξεῖδιον: σημαίνει δὲ τὴν ἑξίν· διὰ τῆς ει τὸ ξεῖ· γέγονε δὲ ἀπὸ ἕξεως ἐξεῖδιον, ὡσπερ ἀπὸ τῆς λέξεως λεξεῖδιον καὶ ὄψεως ὄψεῖδιον ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενικῆς· εἰ δὲ ἀπὸ τῆς ἑξίος, διὰ τοῦ ι, καὶ 544, 20 «λεξεῖδιον, εἰ μὲν ἀπὸ τῆς λέξης λέξεως, διὰ τῆς ει διφθόγγου· εἰ δὲ ἀπὸ τῆς λέξεως Ἰωνικῶς, διὰ τοῦ ι, ὡς ἀπὸ τῆς ῥήσεως ῥησεῖδιον, ἀπὸ δὲ τῆς ῥήσιος γενικῆς Ἰωνικῆς ῥησιδίων καὶ τὰ ὅμοια». Ὅταν, λέγω, τοιαῦτα διδάσκη καὶ ἀντιδιαστέλλῃ ὁ ἀκριβέστατος τηρητῆς τῆς παλαιᾶς παραδόσεως Ἡρωδιανός, οὐδεὶς ἀνθρώπων, ἂν μόνον σω-

φρονῆ, ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλῃ, ὅτι οὗτος ἐν τοῖς παλαιοῖς ἀντιγράφοις εὗρισκεν ἀμφοτέρως τὰς γραφὰς ὡς πιστῶς ἀναγράφει.¹ Ἐντεῦθεν πειρᾶται κατὰ δύναμιν νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτάς. Καὶ τὰς μὲν ἐρμηνείας αὐτοῦ δυνάμεθα ἡμεῖς σήμερον νὰ μὴ παραδεχόμεθα ἐξευρίσκοντες ἄλλας, ἀλλὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδέποτε, ἂν μὴ θέλωμεν νὰ περιπίπτωμεν εἰς μεθοδικὰ ἀμαρτήματα. Ἡ παραβολὴ ἄρα τῶν ὑπὸ τῶν παλαιῶν Γραμματικῶν οὕτως ἀσφαλίστατα καὶ βεβαιότατα μεμαρτυρημένων ὑποκοριστικῶν εἰς -εἶδιον πρὸς τὰ ἐσφαλμένως γραφόμενα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων σεῖτος, Σαλαμεῖνα, πείπτω κτλ. εἶναι παντάπασιν ἄτοπος καὶ ἐλέγχει δεινὴν ἀμεθοδίαν.

Ἐπειτα παρατηρῶ ὅτι ἡ κατάληξις τούτων δὲν εἶναι πάντοτε -ιδιον ἀλλὰ καὶ—διον μόνον, καθ' ἃ ὁ καθηγητὴς Wilhelm Schulze ἐν Quaestiones Epicae σελ. 177 σημ. 5 ἀπέδειξεν, ἔνθα παρὰ τοῦ βού-διον, ἰχθυ-διον παρ' Ἀρχεστράτῳ ἀποσπ. 45, 15, χλάνδιον ἐξ ἐπιγραφῆς, καὶ παραβαλῶν ταῦτα πρὸς τὸ ἰχθυ-διον χλανίδιον ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἰχθυ-ιδιον-ἰχθυ-διον, χλανίδιον ἔχει πρὸς τὸ ἰχθυ-διον, χλάν-διον, ὅπως τὸ Ἀσκωνίδης, Φιλωνίδης Σαωνίδης πρὸς τὸ Ἀσκώνδας, Φιλώνδας, Σαώνδας, τ. ἔ. τὸ οὐδέτερον-ιδιον : ἀρσ.-ιδης=οὐδ.-διον : ἀρσ.-δας. Καὶ ἀληθῶς, ἂν τις ἐνθυμηθῇ, ὅτι τὰ ὑποκοριστικά ταῦτα εἰς -ιον καὶ -ιδιον εἶναι πάντα μεθομήρεια καὶ ὅτι τούτων οὐδὲν ἀντίστοιχον εὗρισκομεν ἐν ταῖς συγγενεῖς γλώσσαις, ἐννοεῖ εὐκόλως ὅτι αἱ παραγωγικαὶ κατάληξεις αὐταὶ δὲν παρεδόθησαν ἡμῖν ἀπ' αὐτῶν τῶν Ἰαπετικῶν χρόνων ἀλλ' ἐσχηματίσθησαν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐν τῇ Ἑλλάδι. Ἐντεῦθεν ὁ Brugmann ἐν Συνόψει Β'. 121 ἐρμηνεύει τὴν γένεσιν τῆς ὑποκοριστικῆς καταλήξεως-ιον ἐκ τῆς ἐπιθετικῆς-ιος-ια-ιον, λέγων ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀνήκοντός πως, ὀλίγον, ἐγένετο ἡ γέφυρα τῆς σημασιολογικῆς μεταβολῆς· ἐντεῦθεν ὀρνίθιος-ια-ιον καὶ ἔπειτα τὸ ὀρνίθιον, ἀρμάτιος-ια-ιον καὶ τὸ ἀρμάτιον κτλ. (πρὸς. ὅσα ἐν τῇ Εἰκοσιπενταετηρίδι Κόντου σελ. 78 διέλαβον περὶ τῆς τροπῆς τῶν εἰς-ωπὸς ἐπιθέτων εἰς ὑποκοριστικά, λ. χ. χαρωπὸς κοκκινωπὸς κτλ.). Ἡ κατάληξις δ' αὐτῆ-ιον προστιθεμένη εἰς ὀνόματα διαφόρου χα-

¹ Πρὸς. καὶ 524, 5, αἰέρεια διὰ τοῦ εἰ ἄρχουσα κατὰ παράδοσιν, καὶ ἡ παραλήγουσα διὰ τῆς εἰ διφθόγγου, 526, 3 αἰοειδῆς μέλας· εἰ ἡ παράδοσις, 527, 6 εἰστία παρὰ τὸ ἔζω, ἡ δὲ εἰστία παρὰ τὸ ἔζω· 522, 17 ἀθρόσκω... Δίδυμος χωρὶς τοῦ εἰ... οἱ δὲ ἄλλοι πάντες σὺν τῷ εἰ. Οὕτω δὲ ἔχει ἡ παράδοσις. Ὁμοίως 521, 1, ἀθρήσκω, ὁ Δίδυμος χωρὶς τοῦ εἰ... ἡ μέντοι παράδοσις ἔχει τὸ εἰ κτλ. κτλ.

ρακτῆρος καὶ συναπτομένη μετ' αὐτῶν ἡδύνατο ὕστερον καὶ νὰ χωρίζηται ἀποσπασμένη οὐχὶ ἀπταιστῶς ἀλλὰ μετὰ τινος μέρους τοῦ θέματος, ἐντεῦθεν ἐλέχθη τοῦτο μὲν δελφάκ-ιον, μυάκ-ιον, λαυράκ-ιον καμάκ-ιον ὅθεν ἔπειτα ἀδελφ-άκιον, παιδ-άκιον κτλ. τοῦτο δὲ ἐσχάρ-ιον, καμάρ-ιον, κανθάρ-ιον, κισσάρ-ιον, μαργάρ-ιον, μαρμάρ-ιον, ταλάρ-ιον κτλ. ὅθεν ἔπειτα καὶ ἀνδρ-άριον, σκευ-άριον ἱππ-άριον, ζευγ-άριον, πλοι-άριον, ψυχ-άριον κτλ. τοῦτο δὲ ἐλάφ-ιον, ἀσκαλάφ-ιον, κροτάφ-ιον, κολάφ-ιον ὅθεν ἔπειτα καὶ χρυσ-άφιον καὶ ξυρ-άφιον κτλ., τοῦτο δὲ ἀκρίδιον ἀσπίδ-ιον, ἀλουργίδ-ιον, γογγυλίδ-ιον, κτλ., καὶ πόδ-ιον καὶ κλειδ-ίον καὶ ἰσχάδ-ιον καὶ ἐμβάδ-ιον κτλ. ὅθεν τὸ μὲν-διον, τὸ δέ-ιδιον, τὸ δέ-αδιον ἡδύνατο ν' ἀποσπασθῇ, πρὸς. πηγ-άδιον ὑφ-άδιον, ἀλφ-άδιον, σπη-άδιον κτλ. καὶ ἡμερ-ίδιον πηγ-ίδιον, καὶ ἰχθυ-διον πολί-διον, ὄφι-διον, ῥησί-διον, βού-διον, ῥού-διον κτλ.

Οὕτως ἐρμηνεύεται ἡ γένεσις τῶν ποικίλων καταλήξεων τούτων, αἵτινες οὐτε ἐξ ἀρχῆς παρεδόθησαν ἡμῖν ἀμέραιαι, -ιον-ιδιον-αδιον-αριον κτλ. οὐτε ἐφεξῆς διέμειναν ἀμετακίνητοι.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται δῆλον ὅτι καὶ ὁ τρίτος λόγος, καθ' ὃν ἀῆ παραγωγή δὲν ἐπιτρέπει νὰ προστεθῇ ἡ κατάληξις-ιδιον εἰς θέμα λῆγον εἰς-ε, ἀλλ' εἰς θέμα λῆγον εἰς ι, ὅπως ἐξ ἄλλων συνθέσεων καὶ παραγωγῶν καταφανές γίνεται, εἶναι πλημμελὴς καὶ στηρίζεται ἐπὶ δεινῆς ἀγνοίας τῶν πραγμάτων. Μὴ μόνη ἡ κατάληξις-ιδιον ὑπῆρχε καὶ οὐχὶ καὶ ἡ-διον; Ἐπειτα δὲ παραβάλλονται ἀτόπως τὰ Ἰωνικά φυσιολόγος, ὀφιδόνηκτος, Σαρδιανός, Τραλλιανός, ἅτινα δὲν ἡδύνατο ἄλλως ἢ εἰς-ι νὰ λήγωσιν, ἀφοῦ ἐν τῇ Ἰαδί τὰ εἰς-ις ὀνόματα φυλάττουσι τὸ ι σχεδὸν ἐν πάσαις ταῖς πτώσεσιν, πρὸς. Herbert Weir Smyth *Jonic Dialect* σελ. 387 κέξ. Ἐκ τῶν θεμάτων ἄρα τούτων, τῶν σχεδὸν πανταχοῦ ληγόντων εἰς-ι δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ σχηματισθῶσιν ἐν Ἰωνίᾳ ἄλλοι τύποι ἢ οἱ σχηματισθέντες μετὰ τοῦ ι. Ἐκ τῆς Ἰωνίας δ' ἐκομισθῆσαν οὗτοι καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἡ παραβολὴ ἄρα τούτων πρὸς τὰ οὐκ Ἰωνικά λεξείδιον, ῥησείδιον κτλ. εἶναι ὀφθαλμοφανῶς ἄτοπος. Τούναντίον δ' ἐπειδὴ ἐν Ἀθήναις τὰ εἰς-ις ληγόντα ὀνόματα ἐκλίνοντο μετὰ τοῦ εἰ ἐν ταῖς πλείσταις πτώσεσιν, ἦτο ὀφείως ὀφεί-ὀφει, τὸ ὀφει-ὀφει ὀφειων, ὀφειες-ὀφεις ὀφειων, ὀφεισι ἀντὶ ὀφισι, ὅπως καὶ ἡδέσι ἀντὶ ἡδύσι, ὀφειας-ὀφεις, ἦτο φυσικώτατον νὰ σχηματισθῇ ἐν τοῖς λαλοῦσι τὸ αἰσθημα ὅτι ὀφει-λεξε-ῥησε κτλ. μάλλον ἢ ὀφει-λεξι-

ρησι-κτλ. ἦτο τὸ θέμα τούτων. Ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθη καὶ τὸ Πλατωνικὸν κάλλιστα ἔχον ὄφεῶδες καὶ οὐδαμῶς μετακινήσιον. Καθ' ὃν ἄρα τρόπον ἐσχημάτιζον τὰ ὑποκοριστικά ἐκ τῶν ἄλλων τριτοκλίτων ἀφαιρῶντες τὴν πτωτικὴν κατάληξιν τῆς γενικῆς ος ἤ-ως καὶ προσθέτοντες εἰς τὸ ὑπολειπόμενον μέρος τῶν λέξεων τὰς τῶν ὑποκοριστικῶν καταλήξεις, οὕτως ἠδύνατο καὶ ἐκ τῶν εἰς-εως ληγόντων νὰ πράξωσιν, ἦτοι ὅπως ἔλεγον γαλάκτι-ιον, ἀρμάττι-ιον, γονάττι-ιον, δοράττι-ιον, γυναικτι-ιον, ἱμάττι-ιον, γερόνττι-ιον, θυγάττι-ιον, ἀρντι-ιον, γαστρίδιον, κληματτι-ιδιον, χρωττι-ιδιον, ἱμανττι-ιδιον, θυγαττι-ιδιον, κυντι-ιδιον, πατρίδιον, γραττι-ιδιον—γράδιον, βοιδιον, βοιδιον, βασιλε-ιδιον, ἀμφορε-ιδιον κτλ. κτλ., οὕτω καὶ λεξε-ιδιον, ῥησε-ιδιον κτλ. Ὁ εἰς-εἰδιον δὲ σχηματισμὸς οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ γνήσιος Ἀττικὸς.

Διὰ τῶν παραδειγμάτων ἀμφορεΐδιον βασιλεΐδιον ἀποδεικνύεται περιφανῶς ὅτι τὸ ἐπιθημα-ιδιον ἠδύνατο νὰ προστεθῆ καὶ εἰς θέμα λῆγον εἰς-ε μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς κατάληξεως τῆς γενικῆς-ως, ὥστε βασιλέ-ως βασιλε-ιδιον-βασιλεΐδιον, ὅπως καὶ λέξε-ως λεξε-ιδιον. Τὰ παραδείγματα ταῦτα παρέθηκε μὲν ἐν τέλει καὶ ὁ ἀντιλέγων, ἀλλ' ὡς φαίνεται ἐν τῇ σπουδῇ του νὰ μ' ἐξελέγη δὲν ἐνόησε τὴν μεγάλην αὐτῶν σημασίαν. Πάντως δὲ εἰς τὴν αὐτὴν ὑπερβάλλουσαν σπουδὴν ἀποδοτέον καὶ τὴν ἐκτακτὸν τόλμην αὐτοῦ νὰ μετακινήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν κάλλιστα ἔχουσαν παρὰ Πλάτωνι παράδοσιν χάριν τῆς θεωρίας του, καὶ δὴ νὰ γράψῃ ὄφιῶδες ἀντὶ ὄφεῶδες. Ἄλλ' ὁ βιάζων οὕτω τὴν ἀσφαλεστάτην παράδοσιν τῶν τε παλαιῶν Γραμματικῶν καὶ τῶν ἀρίστων ἀντιγράφων τοῦ Πλάτωνος δὲν δύναται νὰ μεμψιμοιρῇ οὔτε διότι οὐδεμιᾶς ἀξιοῦται πιστεῶς οὔτε διότι κρίνεται παντάπασιν ἀμείθετος καὶ ἀνεπιστήμων ὑπὸ τῶν εἰδημόνων. Ὅτι δὲ καὶ θέματα λήγοντα εἰς ε παραλαμβάνονται ὡς πρῶτα συνθετικὰ ἠξεύρουσι πάντες (πρβλ. Περσεφόνη, ἀρχέκακος ἀλλ' ἀρχιτέκτων, ἀκερσεκόμης καὶ ἀκερσεικόμης κτλ.). Κατ' αὐτὰ εἶναι παντάπασιν ψευδὲς ὅτι «ἡ παραγωγή δὲν ἐπιτρέπει νὰ προστεθῆ ἡ κατάληξις-ιδιον εἰς θέμα λῆγον εἰς ε ὡς ἐξ ἄλλων συνθέσεων καὶ παραγωγῶν καταφανὲς γίνεται».

Ἄηλον δ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἰχθυΐδιον χλανΐδιον καὶ ἰχθυΐδιον χλάνδιον λεχθέντων ἐγένετο, ὅτι παρὰ τὸν τύπον τούτου εἰς—εΐδιον ἠδύνατο κάλλιστα καὶ ὁ ἕτερος εἰς-ιδιον νὰ εὐχρηστῆ, προσκολλημένου εἴτε τοῦ—διον εἰς τὸ θέμα τὸ λῆγον εἰς ι εἴτε τοῦ-ιδιον μετὰ τὴν ἐλσχερῆ ἀποβολὴν τοῦ θεματικῶ φωνήεντος ι ἢ ε, καθὼς εἶδομεν

ἐν τῷ Σωκραττι-διον, ξιφτι-ιδιον, κω-ιδιον-κῶδιον κττ. ἢ ὅπως γίνεται ἐν τῷ ἄστου ἄστεως ἀστ-ὸς ἀστ-ικὸς ἀστ-ίτης (πρβλ. Κόντου Γλωσσ. ππρατηρ. σελ. 172), ἐν τῷ Τυνδαρ-ίδης, ὅπου ἐλόκληρον τὸ εὐ ἀποβάλλεται τοῦ Τυνδάρεω κ.τ.τ. Ὁ δὲ δισχυρισμὸς ὅτι εὐχρηστοῦντος τοῦ ἐτέρου σχηματισμοῦ, λ.χ. τοῦ εἰς-ιδιον, ἦτο ἀδύνατος ὁ ἕτερος, ἐλέγχει δεινῆν τοῦ πράγματος ἄγνοιαν, σημαίνει τὸ αὐτὸ ὡσεὶ τις δισχυρίζετο ὅτι ὑπάρχοντος τοῦ ὠραῖος ὠράζω, ἦτο ἀδύνατον τὸ ὠριος ὠριμος, ἢ ὑπάρχοντος τοῦ θυραῖος ἀδύνατον τὸ θύριον, τοῦ ἀστεῖος τὸ ἀστός, τοῦ κεφάλαιον τὸ κεφάλιον κεφαλῖς, τοῦ κρηναῖος τὸ κρηνῖς, ἢ τοῦ κρεάδιον ἐκ τοῦ κρέα-ος, ἀδύνατον τὸ κῶδιον ἐκ τοῦ κῶ-ας κῶ-εα, τοῦ γλυκύς γλυκύ-θυμος τὸ γλυκ-ερὸς γλυκαίνω, τοῦ ἠδύς ἠδύτης ἠδυμελής τὸ ἠδίων ἠδομαι ἀνδάνω, τοῦ ἀληθία ἀμαθία αὐθαδία ὠφελία κττ. τὸ ἀλήθεια ἀμάθεια αὐθάδεια ὠφέλεια, τοῦ Ὅα Ὅαθεν Ὅαεύς, τὸ Παιανία Παιανιεύς, Ἴκαρία Ἴκαριεύς, τοῦ ὀπτάνιον τῶν Ἀττικῶν ἐπιγραφῶν (πρβλ. Meisterhans 42) τὸ ὀπτανεῖον (πρβλ. Ἡρωδιανῶ A', 363,5 ὀπτάνιον παρ' Ἀττικοῖς γράφεται καὶ ὀπτανεῖον» 417,28 καὶ B' 459,31 καὶ 417 ὀπτανεῖον δεῖ γινώσκων ὅτι διὰ τῆς εἰς διφθόγγου γράφεται· πρῶτον μὲν ὅτι λέγεται ὀπτανήιον, δεῦτερον δὲ τῷ λόγῳ τοῦ βαλανεῖον»). κττ. κττ.

Οἱ ἀρχαῖοι πλάττοντες ταῦτα ὠρμῶντο ἐκ διαφορῶν ἀναλογιῶν καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τῇ συνθέσει γίνεται, ἐντεῦθεν λέγεται καὶ αἵμα-κουρία καὶ αἵματο-λοιχὸς καὶ αἵμο-βαφῆς κτλ. Μεθοδικῶς ἄρα καὶ ἐπιστημονικῶς ἐργαζόμεθα, ἂν μὴ ἀποφαινόμεθα ἀλογίως μηδὲ καταφρονῶμεν καὶ διαφθείρωμεν τὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἂν ζητῶμεν τὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς, ἔστω καὶ ἂν αὕτη εἶναι ποικίλη, ὅπως ἐν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς.

Γ'

ἐλάλουςαν — ἐλαλοῦσαν.

Ὅμοιως κατηγορήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατηγοροῦ ὅτι καὶ ἡρμήνευσα τὴν γένεσιν τῶν παρατατικῶν εἰς-οῦσα (ἐλαλοῦσα-σαν, κτλ.) κακῶς, καὶ ἐτόνισα πλημμελῶς τὰ τῆς Κοινῆς ἐδολλίουσαν, ἐνίκωσαν, ἐλάλουςαν κτλ., διότι, λέγει, «τὰ περὶ τούτου ἔχουσιν ὧδε: ὡς τὸ τρίτον πληθυντικὸν πρόσωπον τοῦ ἐνεργητικοῦ παρακειμένου ἀντὶ τῆς καταλάξεως-ασι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τρίτου π. X. αἰῶνος κατ' ἀναλογίαν τοῦ πρώτου ἀορίστου ἔληξεν εἰς-αν (παρείληφαν...), οὕτω καὶ τὸ τρίτον πληθυντικὸν τοῦ ἐνεργητικοῦ παρατατικοῦ

κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀορίστου πρώτου ἀντι-τοῦ-ν ἐν τοῖς μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον χρόνοις ἔληξεν εἰς-σαν, ὅπερ συνέβη καὶ ἐν ἀσίγμοις ἀορίστοις ὡς εἶπασαν, ἤλθασαν...», καὶ «φαίνεται δὲ ὁ πλημμελής τוניσμός ἐκ τῶνδε: διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ τὰ ἐκ συντηρημένων ῥημάτων γινόμενα τρίτα πληθυντικὰ ἐτονίσθησαν ἐν τῇ παραληγούσῃ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ προπαραληγούσῃ, κατ' ἀναλογίαν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου πληθυντικοῦ, ὡς ἐδολοιοῦμεν ἐδολοιοῦτε ἐδολοιοῦσαν καὶ οὐχὶ ἀνωμάλως ἐδολοιοῦμεν ἐδολοιοῦτε ἐδολοιοῦσαν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ, εἰ εἶχομεν τρίτον πληθυντικὸν προπαραζύτονον ἐδολοιοῦσαν, ἡ δημῶδης θὰ ἐσχημάτιζεν ἀναλόγως τύπους ἐδολοιοῦσα, ἐδολοιοῦσαι... κτλ.».

Ὡς φαίνεται τὸ τοῦ Ἑρβάρτου περίφημον λόγιον «τὸ σκέπτεσθαι ἐστὶ δύσκολον» κινδυνεύει ἐν τῇ πρωτοτύπῃ ἡμῶν χώρα νὰ μετατραπῇ ὡς πρὸς τινὰς εἰς ἄλλο οἶον τὸ «σκέπτεσθαι ἐστὶν ἀδύνατον». Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐπιστήσῃ καλῶς τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸν συλλογισμόν τοῦ ἀντιλέγοντος. Ὅπως, λέγει, ὁ παρακειμένος ἐν τῷ τρίτῳ πληθυντικῷ προσώπῳ ἔληξεν εἰς-αν ἀντι-ασι (παρείληφان ἀντι παρείληφασι), οὕτω καὶ ὁ παρατατικός (πρότερον λήγων εἰς-ουν-ον-ων κτλ.) ἔληξε κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰς-σαν. Ἄλλ' ἢ ἐγὼ παντάπασι μαίνομαι, ἢ ὁ συλλογισμός εἶναι ἄτοπος. Ἄν ἐλέγετο, ὅτι ὅπως ὁ παρακειμένος κτλ. ἔληξεν εἰς-αν (εἰσχηκαν, διατετέλεκαν), οὕτως ἔληξε καὶ ὁ παρατατικός εἰς-αν, λ. χ. ἔλεγαν, ἔφευγαν, θὰ ἐνόει πᾶς ἄνθρωπος τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸν συλλογισμόν· ἀλλὰ τὸ νὰ λέγηται, ὅτι κατ' ἀναλογίαν τοῦ παρακειμένου τοῦ λήξαντος εἰς-αν ἀντι-ασι ἔληξεν ὁ παρατατικός εἰς-σαν ἀντι-ων-ουν-ον κτλ. εἶναι, κρίνω, καθ' ὄλοκληρίαν παράλογον. Πολὺ βεβαίως πιθανωτέραν θὰ εὕρῃ μετ' ἐμοῦ ἕκαστος τὴν ἐξῆς ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου: ὅπως τὸ-σαν ἀπὸ τοῦ ἐνσίγμου ἀορίστου (ἔδειξαν ἐποίησαν) (εἰς τὸν ἐνσίγμον ἀόριστον ὑπάγεται γενετικῶς καὶ ὁ ὑπερσυντελικός) καὶ ἐκ τοῦ ἦσαν μετηνέχθη παλαιότατα ἐπὶ τὸν ἐνεργητικὸν παρατατικὸν καὶ ἀόριστον τῶν εἰς-μι, ἐπὶ τὸν ἀόριστον ἅ τῶν κατὰ τὰ εἰς-μι κλινομένων καὶ ἐπὶ τὸν παθητικὸν ἀόριστον (ἔτιθεν-ἐτίθεσαν, ἐδιδον-ἐδίδοσαν, ἐδυν-ἐδυσαν, ἐμίανθεν-ἐμίανθον) καὶ ἐπὶ τὴν ἄνευ θεματικοῦ φωνήεντος εὐκτικήν (δοῖεν-δοῖσαν, ληφθεῖεν-ληφθεῖσαν), (πρβλ. Joh. Schmidt ἐν τῷ Περιοδικῷ Kuhn τόμ. KZ'. σ. 323 καὶ Kühner-Blass B'. 54—6 καὶ G. Meyer Ἑλλην. γραμμ. σελ. 478 κτλ.), οὕτως ἐν μὲν τοῖς δοκίμοις χρόνοις ἐπὶ τὴν προστακτικήν (γνόντω-γνόντωσαν, δόντω-δόντωσαν, φερέτωσαν-φερέσθωσαν), ἐν δὲ τοῖς

μεταγενεστέροις χρόνοις καὶ ἐπὶ τὸν παρατατικὸν καὶ ἄσιγμον ἀόριστον καὶ ἐπὶ τὴν μετὰ θεματικοῦ φωνήεντος εὐκτικήν, εἶδοσαν εἶπασαν, διελάβοσαν, ἐνίκωσαν, ἐδολοιοῦσαν, ἴδοισαν, παρέχοισαν, ὀλέσασαι κτλ. (πρβλ. R. Meister Ἑλλ. Διάλ. Α'. 188 καὶ 277), ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις καὶ ἐπὶ τὸν παρατατικὸν τῆς μέσης φωνῆς, ἐρχόντησαν, ἐλεγόντησαν, ἐμαζεύοντησαν κτλ.

Αἰτία δὲ τῆς τοιαύτης ἐξαπλώσεως τοῦ-σαν τούτου ἐπὶ τὸ γ' πληθ. τῶν παρωχημένων χρόνων, τῆς εὐκτικῆς καὶ τῆς προστακτικῆς εἶναι οὐ μόνον ὅτι τοῦτο ἦτο ἠμολογουμένως ἀδρομερέστερον καὶ δὴ ἐκφραστικώτερον τῶν προτέρων καταλήξεων, ἀλλὰ καὶ τὸδε ὅτι καθ' ὅν τρόπον ἐν τῷ ἐνσίγμῳ ἀορίστῳ διεστέλλετο δι' αὐτοῦ τὸ γ' πληθυντικὸν πρόσωπον ἀπὸ τοῦ α' ἐνικῷ (ἔδειξα-ἔδειξαν, ἐποίησα-ἐποίησαν) οὕτως ἐγένετο δι' αὐτοῦ δυνατόν νὰ διασταλῇ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις χρόνοις ἀκριβῶς τὸ γ' πληθυντικὸν πρόσωπον τοῦ α' ἐνικῷ· ἔτιθεν-ἐτίθεσαν, ἔγνων-ἔγνων, ἐδιδον-ἐδίδοσαν, ἐδολοιοῦν-ἐδολοιοῦσαν, ἔλεγον-ἔλέγοσαν, εἶδον-εἶδοσαν, εἶχον-εἶχοσαν κ.τ.τ.

Ἐνῷ δ' ἐν τῇ ἐξαπλώσει τοῦ-σαν καὶ τῇ μεταβολῇ τῶν τύπων τούτων ἐπρυτάνευεν ἡ ἀρχὴ τῆς σαφοῦς ἀντιδιαστολῆς τῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων (ἐποιοῦν-ἐποιοῦσαν, ἐλάλουν-ἐλάλουσαν), ἐν τῇ μετασχηματισμῷ τοῦ πεφύκασιν εἰς πέφυκαν, εἰλήφασιν εἰς εἰληφάν κτλ. δὲν ἐπενήργησεν ἡ ἀρχὴ τῆς σαφηνείας καὶ ἀντιδιαστολῆς, ἀλλὰ μόνη ἢ τῆς ἀπλοποιήσεως τοῦ πλούτου τῶν καταλήξεων (τὸ πεφύκασιν ἦτο βέβαια διάφορον τοῦ πέφυκα), τ. ἔ. ἐπειδὴ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ἢ τοῦ παρακειμένου σημασία ἤρχισε νὰ συμπίπτῃ πολλαχῶς πρὸς τὴν τοῦ ἀορίστου (πρβλ. Einleitung σελ. 204—5), διὰ τοῦτο ἐνομίσθη ὅτι ὅπως τοῦ ἀορίστου, κατὰ μικρὸν δὲ κατ' ἄλλην ἐξίσωσιν καὶ πάντων τῶν παρωχημένων, τὸ γ' πληθ. ἔληγεν εἰς-αν (ἔλεξαν-εἶπαν, ἔπειτα καὶ εἶδαν, εἶχαν κτλ.), οὕτως ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ πέφυκαν, ἀφοῦ καὶ οὗτος ἦτο πλέον παρωχημένος καὶ οὐδεμίαν ἀνάγκη ἰδιαιτέρας χάριν αὐτοῦ καταλήξεως. (πρβλ. ὅσα ἐν Einleitung σελ. 185—6 διέλαβον περὶ τούτου.)

Τὰ φαινόμενα ἄρα ὠρμήθησαν ἐκ διαφορῶν ψυχολογικῶν λόγων καὶ, ὅπερ ἔτι μάλλον σημειῶδες, ἄτε καταδεικνύον τὸ ἀνεξάρτητον αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων, ἐτελέσθησαν χωρὶς ἐκάτερον. Οὕτω λ. χ. ἡ Βοιωτικὴ διάλεκτος παρέχει τὸ πρῶτον τοῦ παρατατικοῦ εἰς-ωσαν παράδειγμα ἐνίκωσαν ἀντι ἐνίκων (Meister A'. 277) πολὺ πρὸ τοῦ ἐν αὐτῇ μεταπλασμοῦ παρακειμένων εἰς-αν ἀντι ασι (πέφυκαν ἀντι πεφύκασιν). Ἡ δ' Ἀττικὴ ἀντιστρόφως, βραδύτερον ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς

χρόνοις, παρέχει μὲν ἡλιπίζα, ἔσχα κτλ. (Meisterhans² 147), ἀλλ' οὐχὶ καὶ τύπους εἰς-σαν (ἐλάλουσαν). Δῆλον ἄρα καὶ ἐντεῦθεν ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι διάφορα καὶ παντάπασιν ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων καὶ δὲν πρέπει μῆτε νὰ συγχέωμεν αὐτὰ μῆτε τοῦτο ποιοῦντες νὰ φανταζώμεθα ὅτι τὰ ἐρμηνεύωμεν.

Καὶ τότε δὲ φαίνεται σημειώσεως ἄξιον, ὅτι καίτοι τὸ τῷ Εὐριπίδῃ ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων γραμμάτων ἐπληροῦσαν ὑπ' ἄλλων ἤδη ἐξηλέγχθη (πρβλ. καὶ Κόντον ἐν Παρνασοῦ τόμ. Δ'. σελ. 189), ὁ ἀντιλέγων συνωδᾷ τῷ ἀρχαίῳ αὐτοῦ ἔθει (γνωστὸν εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἐναίσιμος αὐτοῦ διατριβὴ ἔβριθε τοιούτων ἀμαρτημάτων καὶ ἐκρίθη ἐπιλήψιμος) προσποιεῖται μὲν ἄγνοιαν τῶν παλαιότερων ἐργασίων, θαρραλέος δ' ἐπιχειρεῖ καὶ αὐτὸς νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακῶς ἔχον!

Καὶ ἂν τοῦλάχιστον παρεῖχέ τι εὐφυεῖς, δικαιολογοῦν τὴν κατὰ τοὺς παλαιούς ἤδη χρόνους γενομένην φθορὰν τοῦ κειμένου ἄμεινον τῶν προτέρων, κακὴ ὑπομονή. Νῦν δ' ὅμως, ἐνῶ ἄλλοι πρὸ πολλοῦ εὐφυῶς ἤκασαν ὅτι ὁ τραγικὸς ἔγραψε (στ. 569 Ἐκάβῃ) ὧδε: ΦΥΛΛΟΙΣΕΒΑΛΛΟΝΗΟΙΔΕΠΑΗΡΟΥΣΙΝΙΠΥΡΑΝ ἤτοι φύλλοις ἔβαλλον, οἱ δὲ πληροῦσιν πυράν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐκ κακοῦ χωρισμοῦ, οἱ δ' ἐπληρᾶντι οἱ δὲ πλν, τὸ δὲ ἐκ μικροῦ παλαιογραφικῶς εὐνοήτου σφάλματος, AN ἀντι IN, προῆλθε τὸ οἱ δ' ἐπληροῦσαν πυράν, ὅπερ εὖρον οἱ παλαιοὶ γραμματικοὶ ἐν τῷ κειμένῳ· οὗτος τῶρα προτείνει νὰ γραφῇ τοῦ παρατατικῆς ὁ γνωστὸς τύπος ἐπλήρουν, νὰ εἰσαχθῇ δὲ τὸ ἄρθρον τὴν, ἤτοι νὰ γραφῇ οἱ δ' ἐπλήρουν τὴν πυράν. Ἄλλ' ἕκαστος βλέπει, ὅτι οὔτε ἡ φθορὰ τοῦ ἐπλήρουν οὔτε ἡ παράλειψις τοῦ τὴν, ἂν ταῦτα ἦσαν γνήσια, ἐρμηνεύονται παλαιογραφικῶς, καὶ δὴ ὅτι οὐδεμίαν πιθανότητα ἔχουσι τὰ προτεινόμενα. Καθὰ δὲ φαίνεται, οὐδ' ἐνταῦθα ἠδυνήθη νὰ ἐργασθῇ ἀνεξαρτήτως, ἀλλ' ἐπέισθη τῷ Blass διδάσκοντι (ἐνθα ἄνωτ.), ὅτι μόνος ὁ παρατατικὸς εἶναι δυνατὸς ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ περιφανοῦς φιλόλογου δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ὁ ἱστορικὸς λεγόμενος ἐνεστῶς δύναται κάλλιστα νὰ κείται καὶ ἀντι παρατατικῆς. Χάριν συντομίας ἀναγράφω δύο μόνον χωρία ἐκ τοῦ Αἰσχύλου Πέρσαις 305 κέξ... ἰθαγενῆς θαλασσοπλῆκτον νῆσον Αἴαντος πολεῖ... οἱ δ' ἀμφὶ... κυκώμενοι κύρισσον καὶ 375 κέξ. ἐποροῦνοντο... τροποῦτο... ἐπήει... ἐχώρει... παρεκάλει... πλέουσι... καθίστασαν.

Ὅπως δὲ τὰ κατὰ τὴν διάδοσιν τοῦ -σαν ἐν τοῖς παρατατικῶς τῶν συνηρημένων, οὕτως ἐσφάλη καὶ ἐν οἷς πρὸς ἔλεγχον τοῦ τρονισμοῦ ἐδολίουσαν λέγει. α' Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, δια-

τείνεται, τὰ ἐκ συνηρημένων ῥημάτων γινόμενα τρίτα πληθυντικὰ ἐτονίσθησαν ἐν τῇ παραληγοῦσῃ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ προπαραληγοῦσῃ κατ' ἀναλογίαν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου πληθυντικοῦ, ἐδολίουσαν, κατὰ τὸ ἐδολίουμεν ἐδολίουτε», καὶ «εἰ ἐτονίζετο ἐδολίουσαν, ἔδει νὰ λέγηται σήμερον ἐδολίουμεν, ἐδολίουτε». Ἄλλὰ πρῶτον ἡ φράσις «ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ» δὲν εἶναι ὀρθή, ἀφοῦ ταῦτα ἐσχηματίσθησαν οὐχὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, ἀλλ' ἐν τοῖς μεταγενεστέροις. Ἐπειτα ἐρωτῶ, πόθεν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἤδη τότε κατ' ἀναλογίαν τοῦ προπερισπωμένου πρώτου καὶ δευτέρου πληθυντικοῦ προσώπου, ἐδολίουμεν ἐδολίουτε, κατεβίβασε τὸν τόνον του καὶ προπερισπάσθη καὶ τὸ τρίτον, ἐδολίουσαν· ἐδολίουσαν; τ. ἔ. πῶς ἀποδείκνυται ὅτι εὐθὺς ὅτε τὰ πρόσωπα ταῦτα χάριν διαστολῆς αὐτῶν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνικῶν προσώπων προσέλαβον τὴν ἐκφραστικὴν κατάληξιν-σαν, τότε εὐθὺς κατεβιβάσθη καὶ ὁ τόνος; Μαρτυρίαν παλαιοῦ Γραμματικῆς οὐδεμίαν ἔχομεν, τοῦτο δὲ πιθανῶς σημαίνει ὅτι τότε δὲν ἐτονίζοντο ἐπὶ τῆς παραληγοῦσῃ οἱ σχηματισμοὶ οὗτοι. Διότι καθὼς οἱ Γραμματικοὶ δὲν παραλείπουσι νὰ διδάξουν ἡμᾶς ὅτι οἱ Δωριεῖς ἐτόνιζον ἐτρέχον ἐλέγον ἐθάγον... πρβλ. Ahrens B'. 28, οὕτω, φαίνεται μοι, θὰ ἐμνημόνευον καὶ τοῦ τονισμοῦ ἐδολίουσαν, ἂν μόνον ἤξευρον αὐτόν. Ἐκ τοῦ τονισμοῦ τῆς σημερινῆς λαλουμένης δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν, σωφρονοῦσι, νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ τότε ἤδη ἐτονίζοντο ταῦτα ἐπὶ τῆς παραληγοῦσῃ· διότι τότε πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ ἐλέγον καὶ ἐκάναν καὶ οἱ ἀνθρώποι καὶ οἱ ἀγγέλοι καὶ τῆς μάχαιρας κτλ. ἐτονίζοντο. Ὁμοίως εἶναι παράσημος ὁ συλλογισμὸς ὅτι «ἂν ἐλέγετο ἐδολίουσαν ἔδει ἡ λαλουμένη νὰ τονίξῃ σήμερον ἐδολίουμεν ἐδολίουτε», διότι μείζω ἐλκτικὴν δύναμιν εἶχον βέβαια τὰ δύο πρόσωπα, α' καὶ β' πληθυντικόν, ἢ τὸ γ' μόνον. Πρβλ. καὶ ἐλέγον καὶ ἐγράφαν καὶ ἐγράψαν, κτλ. ἴσα ἴσα διὰ τὸ α' καὶ β' πρόσωπον τὰ ἐπὶ τῆς συλλαβῆς ταύτης τονιζόμενα. Ἐπειτα μετὰ τοῦ αὐτοῦ δικαίου θὰ συνεπεραίνε τις ὅτι καὶ τὸ πάλαι θὰ ἐτονίζετο ἐλέγον, ἐτρώγον, ἐγράφαν, ἐθάγον, ἐγράψαν, διότι, ἂν ἐτονίζετο ἐλεγαν, ἐτρώγον, ἐγράψαν, ἐγραψαν κτλ., ἔπρεπε νὰ τονίζωμεν σήμερον καὶ τὸ α' καὶ β' πρόσωπον ἐπὶ τῆς αὐτῆς συλλαβῆς ἐλεγαμε ἐλεγετε, ὅπως ἀληθῶς ποιοῦσι πολλαχοῦ τῆς βορείας Ἑλληνικῆς.

Εἰς ἐμὲ φαίνεται πιθανώτερα ἡ γνώμη, καθ' ἣν τότε μὲν διὰ τοῦ-σαν κατέστη τὸ γ' πληθ. διάφορον τοῦ α' ἐν. καὶ οὐδὲν πλέον (ἐλάλουν-ἐλάλουσαν, ὅπως παρέχοιμι παρέχοισαν, εἶδον εἶδοσαν κτλ.),

ἔπειτα δὲ βραδύτερον, ἄγνωστον πότε, ἐγένετο ἡ ἐξίσωσις τούτων ὡς πρὸς τὸν τονισμόν ἐλαλοῦμεν ἐλαλεῖτε ἐλαλοῦσαν, ὅπως καὶ ἡ τῶν μνημονευθέντων ἐλέγαν ἐτρόγαν ἐφάγαν, ἀγγέλοι ἀνέμοι, θάλασσας, ἄμαξας κτλ., (περὶ ὧν ἴδε Ἀθηναίως τομ. Α'. σελ. 252-3).

Ἄλλ' ὁ Χατζιδάκις, διατείνεται ὁ ἀντιλέγων, περιέπεσεν εἰς ἀντιφασιν, ἄτε πρότερον μὲν τονίσας ἐδολοῦσαν, ὕστερον δὲ ἐδολοῦσαν. Τοῦτο εἶναι ἀναντιλέκτως κακόν, καὶ λυποῦμαι σφόδρα ἐπὶ τούτῳ, ἀλλ' ὁμολογῶ παρρησίᾳ ὅτι δὲν δύναμαι ν' ἀρνηθῶ τὴν πρόδον τῆς ἐπιστήμης, τ. ἔ. τὴν μετακίνησιν καὶ διόρθωσιν τῶν ἀπαξ ἐγνωσμένων. Ὁ Tischendorf ἔγραψεν ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν αὐτοῦ ἐδολοῦσαν, ἠνομοῦσαν κτλ. αὐθακίρως, διότι ὁ Συναϊτικὸς κωδῆξ, ἡ βᾶσις τῶν ἐκδόσεων του, οὐδένα φέρει τόνον. Τούτῳ δ' ἠκολούθησα καὶ ἐγώ, μέχρις οὐ βασανίσας αὐτὸς τὸ πρᾶγμα εὔρον ὅτι πιθανώτατα εἶχον δίκαιον οἱ τονίζοντες ἐπὶ τῆς προπαρρησιᾶς τὰ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι καὶ ἐπιγραφαῖς ἀπαντῶντα παραδείγματα ταῦτα, πρβλ. R. Meister Ἑλλ. Διαλ. Α'. 277 καὶ Causer² 208 ἀριθ. 301, 4, καὶ Meister ἐν Bezzenberger's Beitr. E'. σελ. 220, 243, καὶ G. Meyer σελ. 416, καὶ Curtius, Verbum Α'. 74, Boeckh πολλαχοῦ κλπ.¹ Ἐντεῦθεν τονίζω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτῶν οὕτως, αἰτιολογῶ δὲ τὸν τονισμόν τοῦτον ὅπως ἀνωτέρω ἐξέθηκα· φρονῶ δὲ ὅτι ὁ Blass ἐθα ἀνωτέρω τονίζων ἐπληροῦσαν, καὶ ὁ Μαυροφρύδης ἐν Δοκ. 190 ὁμοίως ἐπληροῦσαν ἀλλ' οὐδένα λόγον ὑπὲρ τούτου προτείνοντες ἠπατήθησαν ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ τονισμοῦ, ὅστις καθ' ἃ ἐλέχθη, δύναται κάλλιστα νὰ εἶναι νεώτερος τῶν Ἀλεξανδρεωτικῶν χρόνων.

Ἄλλ' ὁ δεινὸς ἐλεγκτὴς δὲν παρακολουθεῖ, ὡς ὄφειλεν (ἀφοῦ ἀνέλαβε τὸ βαρὺ ἔργον τοῦ ἐπικριτοῦ) ταῖς προόδοις τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, τούτου δ' ἕνεκα ἄλλα τε ἀμαρτάνει καὶ τόδε, ὅτι ἠθέλησε καὶ νέον σφάλμα μου ν' ἀποκαλύψῃ, ὅτι τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἰς-ους ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῇ εἰς-ος λήγοντα ὀνόματα δὲν ἐχρονολόγησα ἀκριβῶς. Ἄλλ' ἡ δικαιοσύνη, νομίζω, ἀπαιτεῖ κατὰ τὴν κρίσιν καὶ καταδίκην τῶν ἐμῶν νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ χωρία, καὶ πρὸ πάντων τὰ νεώτατα, ἐν οἷς περὶ τοῦ πράγματος διέλαβον. Ἄν τοῦτο ἐποίει ὁ ἐλέγγων, θὰ εὔρισκεν ὅτι ἐν τῇ Einleitung σελ. 306 οὐ μόνον ἐπιγραφικὰ μαρτύρια, ὧν οὐδεμίαν αἴσθησιν ἔχει, παρεθήκα ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐμφανίσεως τούτων ἀκριβέστερον ὥρῃσα, τέλος δ' ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τροπῆς τοῦ οὐς εἰς ος ἠρμήνευσα (τοῦτο ἔπραξα

¹ Ὁ δεινὸς ἐπικριτὴς φρονεῖ ὅτι μόνος ὁ αἰδῖμος Boeckh ἐτόνισεν ἐπὶ τῆς προπαρρησιᾶς, ἐφ' ᾧ καὶ ψέγει αὐτόν! Ὡς μακάριος ὁ ἄνθρωπος!

πρῶτον ἐν τῇ ἐνακισίμῳ μου διατριβῇ κατὰ τὸ 1883). Ὁ δεινὸς ἐλεγκτὴς περὶ τῆς ἐρμηνεύσεως ταύτης, ἥτις βεβαίως τὸ σπουδαιότατον ἐν πάσῃ ἐρευνῇ, οὐδὲν λέγει οὐδ' ὡς φαίνεται, αἰσθάνεται, τούτου δ' ἕνεκα λέγει καὶ ὅτι ταῦτα ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ ἐκφέρονται ἀσυναίφρατα! νομίζει δὲ τὸν ἀδύνατον ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς τροπῆς μέγα ζήτημα καὶ κατόρθωμα. Τοῦτο δὲ πράττων εἰς νέον ἐπιστημονικὸν περιπίπτει ἀμάρτημα, διότι ἀγνοεῖ ὅτι, ἐπειδὴ ταῦτα οὐκ ἰσχυρῶς ἀλλ' ἀναλογικῶς ἐγένοντο, δι' αὐτὸ οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ πάντα ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἐτελοῦντο, καθ' ἃ τὸ σφωζόμενον ἔτι μέχρι σήμερον βούσ, νοῦς (μόνον ἐν Κύμῃ ὁ νῦς) ἀποδεικνύει, καὶ δὴ ὅτι περὶ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῆς χρονολογίας τούτων οὐδεὶς δύναται νὰ γίνηται λόγος.

Μετὰ τὴν ἐξέλεγχσιν τῶν κατηγορηθέντων κατ' ἐμοῦ δὲν μοι φαίνεται ἄτοπον νὰ δηλώσω, ὅτι, ἐπειδὴ ἀσχολοῦμαι περὶ τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν, περὶ πρᾶγμα δηλ. παντάπασιν πρὸ ἐμοῦ παρημελημένον καὶ ἀκαλλίεργητον, οὐκ ὀλίγα ἐσφάλην (ἐν τὰ σφαλῆρα ἢ τὰ ὀρθὰ εἶναι πλείονα, ἐν καθόλου ἠδυνήθησαν νὰ ρίψω ἀκτῖνάς τινας φωτὸς εἰς τὸ βαθὺ σκότος τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης ἡμῶν ἢ μὴ, τὴν περὶ τούτων κρίσιν ἀφήμι τῷ χρόνῳ καὶ τοῖς ἐπιεικέσι τῶν κριτῶν)· τούτων ἕνα μὲν ἐπηνώρωσα καὶ αὐτὸς ἐγώ, καὶ, νομίζω, δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἐλέγχωμαι ἐπὶ ἀντιφάσει τούτων ἕνεκα· ἄλλα δὲ θὰ ἐπανορθώσῃ ὁ χρόνος. Πᾶς λοιπὸν ὅστις μικρὸν ἢ μέγα συμβάλλεται εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν ἡμαρτημένων μοι καὶ εἰς ἐξέυρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης, θὰ τύχῃ τῆς εὐγνωμοσύνης οὐ μόνον τῶν ἄλλων γλωσσοδιφῶν ἀλλὰ καὶ ἐμοῦ (περὶ τούτου ἔστω βέβαιος)· πᾶς δ' ὅμως ὅστις, ἐπειδὴ ἀπέτυχεν ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν διδακτικῶν βιβλίων, φέρει μὲν βαρέως τὴν ἐκ τῆς ἀποτυχίας ὑλικὴν ζημίαν, νομίζει δὲ συμφέρον αὐτῷ νὰ δημοσιογραφῇ καὶ τοῦτο μὲν διαλαμβάνων περὶ πραγμάτων κάλλιστα ὑπ' ἄλλων πρότερον ἐξηκριβωμένων, τοῦτο δὲ μετὰ στόμφου ὅπως ἀλλοτρίου ἀνδρῶν ἀληθῶς ἐπιστημόνων γράφων φράσεις οἷον «τὰ περὶ τούτου ἔχουσιν ὄδον» ἢ «ταῦτα οὕτως εἰρημμένα ὑπὸ τοῦ κ. Χατζιδάκι οὐδαμῶς φαίνονται ὀρθὰ!» ἐπιτίθεται κατ' ἐμοῦ,

¹ Ἄξιον ἰδιαίτερας σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ οὕτως ἀποβαλλόμενον ἐμὸν οὐδὲν διαφέρει τοῦ εἰς ἀντικατάστασιν προτεινομένου. Ἐγὼ δηλ. ἀντιλέγων τῷ διδάξαντι ὅτι ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ κατηρτίσθη βραδύτατα, κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἐπειρώμην ἐν τῇ διατριβῇ ἐκείνῃ (Πεντακονταετηρίδι τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου) ν' ἀποδείξω ὅτι τὰ σπουδαιότατα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς εἶχον συντελεσθῆ πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μ. Χ., καὶ οὕτως ἀνήγον τὴν μεταμόρφωσιν τῆς ἀρχαίας εἰς νέαν Ἑλληνικὴν εἰς χρόνους πολὺ ἀφροστώτας ἡμῶν, ἥτις πρὸ τοῦ 1000 μ. Χ. Συνωφδᾷ

(ὅστις προβλέπων τὰς ἔχθρας τύχτας καὶ πάσχων τὸν στόμαχον παντά-
πασιν ἄκων ἐγενόμην κριτῆς—πρὸς τοῦτο ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν
τοῦ κ. Σπ. Μηλιαράκη καὶ τοῦ κ. Γ. Κασδόνη), καὶ διὰ τούτων τῶν
πομπωδῶν ἐπιστημονικῶν δῆθεν ἐξελέγξων ἀγωνίζεται νὰ πείσῃ οὐχί
τούς ἀληθεῖς ἐπιστήμονας (διότι τὰ χάριν αὐτῶν λεγόμενα δὲν δημο-
σιεύονται ἐν πολιτικαῖς ἐφημερίσιν), ἀλλὰ τὸν πολὺν ὄμιλον, ὅτι οἱ
καταδικάσαντες τὰ βιβλία του κριταὶ δὲν ἔχουν ὅσιν αὐτὸς παιδεῖαν,
καὶ οὕτως ἐλαττώσῃ τὴν παρὰ τοῖς λογίοις σχηματισθεῖσαν πεποίθησιν
περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ χρηστότητος τῶν βιβλίων του (ὅρα μάλιστα πάν-
των ὅσα ὁ κ. Παπαδημητρακόπουλος ἔγραψεν ἐν τῇ περυσινή 'Ἐκθέσει
τῶν κριτῶν σελ. 156—9) καὶ δὴ ἐπιτύχῃ πάλιν νὰ πωλῇ τὸ ἐμπόρευμά
του, οὗτος παρὰ τοῦ Κοινοῦ μὲν τίνων θὰ τύχῃ, ἀγνοῶ, παρ' ἐμοῦ δ'
ἐνὸς μόνου ἀπὸ τοῦδε θὰ τυγχάνῃ (διότι ἄλλως θὰ ἠμάρτανον εἰς τὴν
ἐπιστήμην), εἶναι δὲ τοῦτο ἡ παντελής σιγή¹.

τούτοις εἶπον καὶ τὰδε : «Πιθανώτατα τὰ συνηρημένα εἰς-ους εἶχον λάβει πολὺ
πρὸ τοῦ 9 αἰῶνος τὸν νεωτερικὸν τύπον, χρυσός, ἀργυρός, διπλός κτλ». Ὁ δὲ
ἐξελεγκτῆς γράφει : Ταῦτα οὕτως εἰρημένα ὑπὸ τοῦ κ. Χατζιδάκι οὐδαμῶς φαί-
νονται ὀρθά· διότι ταῦτα φαίνονται πολλῶ ἀρχαιότερα τοῦ ἐννάτου (sic) μ. Χ.
αἰῶνος, ὡς τὸ χρυσός τοῦ 638 μ. Χ., ἀργυρός παρὰ Πορφυρογ. (ὅστις Πορφυρο-
γέννητος ἔγραψε κατὰ τὸν 10 αἰῶνα!) κτλ. Λοιπὸν ἐγὼ μὲν εἶπον ὅτι ταῦτα πολὺ
πρὸ τοῦ 9 αἰῶνος κτλ., ὁ δὲ πολλῶ ἀρχαιότερα τοῦ 9 αἰῶνος, καὶ δι' αὐτὸ ἐσφάλην
τοσοῦτον! Μὰ τὴν ἀλήθειαν ὅταν τοιαῦτα κατηγοροῦμαι, σημαίνει ἡ ὅτι δὲν
σφάλλομαι ἢ ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μ' ἐλέγξῃ δὲν δύναται νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰ
σφαλερά, τοῦτο δὲ φαίνεται μοι πιθανώτερον.

¹ Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἢ ἀπαντήσεως κρίνω ἀξίους ὅσοι
τῶν ἐξελεγκθέντων κατὰ τὸν διαγωνισμὸν συγγραφέων πειρῶνται διὰ δημοσιεύ-
σεως φυλλαδίων νὰ ἐπιδείξωσιν ἢ νὰ μάλλον ἐν τοῖς κρινομένοις βιβλίοις ὄφειλον
νὰ ἀποδείξωσι σοφίαν.

¹ Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Μαρτίου 1895.

Γ. Ν. Χατζιδάκις

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΑΚΡΥΩΝ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ²

Κατὰ τὴν μεγάλην τῶν Ἑλευσινίων τελετῇ ὁ κῆρυξ ἀπομακρύ-
νων τοὺς μὴ μέλλοντας νὰ μυηθῶσι τὰ μυστήρια ἐβόα· «ἐκάς βέβη-
λοι, μηδεὶς ἀτέλεστος εἰσίστω». Καὶ οἱ βέβηλοι ἀπήρχοντο ἐκ τοῦ

¹ Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Παρνασσῷ τῇ 3ῃ Μαρτίου 1895.

ιεροῦ τόπου. Ἐὰν κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην ἠκούετο ἐνταῦθα ἡ φωνὴ
«μηδεὶς ἀδάκρυτος εἰσίστω», θὰ ὑπῆρχέ τις δὲν θὰ ἀπεδίωκεν αὐτὴ τοῦ
κῆρυκος ἢ προσταγῆ; Τίνος ἐξ ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν ὑγράνθησαν ἐκ
συναισθήματος λύπης ἢ χαρᾶς; Τίνος αἱ παρειαὶ δὲν ἠσθάνθησαν κυ-
λιόμενους ἐφ' ἑαυτῶν τοὺς μαργαρίτας τούτους; ὁ Βολταίρος εἶπε :

Nul de nous n'a vécu sans connaître les larmes
«καὶ ποῖος στὸν κόσμον ἔζητε ποῦ νὰ μὴ χύσῃ δάκρυ;»

Ἀρχαία δὲ Γαλλικὴ παροιμία, ἧς τὴν ἀλήθειαν δὲν ὑπάρχει ἡμέρα,
καθ' ἣν νὰ μὴ διαβλέπωμεν, λέγει·

«Peu de gens sans rire ont été ;
on ne sait nul qui n'ait pleuré»
ὑπῆρξαν ὀλίγοι ἀγέλαστοι
ἀλλ' ἀδάκρυτος οὐδεὶς.

Ποία χαρὰ, ποία λύπη, ποία εὐτυχία, ποία δυστυχία ἄνευ δακρύων;
Τὰ δάκρυα, ὁ κοινός, ὁ παγκόσμιος οὗτος τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως ὀρι-
σμένου κύκλου συναισθημάτων, τὰ μὴ φειδόμενα μήτε τοῦ πλουσίου
μήτε τοῦ πτωχοῦ, τὰ καταβρέχοντα τὴν περιπόρφυρον τῆς εὐγενείας
κλίνην καὶ τὸ ἀχύρινον τοῦ ἀγρότου στρῶμα, τὰ δάκρυα, ἐν τοῖς
ὁποίοις ὁ σοσιαλισμὸς εὕρισκει πλήρη καὶ ἀναίμακτον τὴν ἐφαρμογὴν
αὐτοῦ, εἶνε τὸ ὑποκείμενον τῆς ὀμιλίας μου.

Δὲν ἠθέλησα νὰ γενικεύσω τὸ θέμα μου, διότι θὰ ὑπερέβαινε τὰ
ὄρια τῆς συμμετρίας· θὰ ἐξετασθῶσι τὰ δάκρυα ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐν
παραβολῇ πρὸς τὰ σημερινά. Καὶ οὕτως ἐλπίζω ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ π-
ρουσιάσω πρὸ ὑμῶν φάσιν τινὰ τοῦ βίου τῶν ἡμετέρων προγόνων καὶ
νὰ δεῖξω, ἐὰν καὶ κατὰ τί ἠλλοιώθη ἐν τούτῳ ὁ χαρακτήρ τῆς πα-
ρούσης κοινωνίας ἀπὸ τῆς ἀρχαίας.

Ἐὰν τις ἐρευνήσῃ τὰ ἠθικὰ αἷτια τὰ προκαλοῦντα τὴν ἐκροὴν τῶν
δακρύων τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ συνοψίσῃ ταῦτα γενικῶς εἰς τὰ
ἐξῆς δύο· εἰς τὴν λύπην, καὶ τὴν χαρὰν.

Καὶ πρῶτον θὰ ἐξετασθῶσι τὰ ἐκ τῆς λύπης πηγάζοντα δάκρυα.

Παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἑλλῆσι καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς
ἡ λύπη ἐκδηλοῦται φυσικῶς διὰ τῶν δακρύων. Τὸ δάκρυον εἶνε ἀνα-
πόσπαστος συντροφος αὐτῆς, ἐξ οἰωνόηποτε αἰτίων καὶ ἂν προῆλθεν¹.
Ἐπὶ τῷ θανάτῳ προσφιλοῦς προσώπου ὁ Ἕλλην ἀφίεται ὄλω· φυσικῶς
εἰς τὴν λύπην αὐτοῦ. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς καταβρέχει διὰ δα-

¹ Ὅθεν καὶ ἡ παραγωγή τῆς λέξεως ἐκ τοῦ δάκνειν «δακνομένης γὰρ οἶον
ψυχῆς πρόεισι δάκρυον» (Σχολιαστῆς Ὀμήρου).

κρύων τὸ πτώμα τοῦ προσφιλοῦς ἐταίρου, μοιρολογεῖ¹, κυλιέται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιπάσσει κόνιν ἐπὶ τῆς ὠραίας αὐτοῦ κεφαλῆς· ὁ Πρίαμος θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀνδρείου Ἐκτορος· καὶ οἱ λοιποὶ ἥρωες καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ κατὰ τὸν αὐτὸν φυσικὸν τρόπον ἐκδηλοῦσι τὴν θλίψιν αὐτῶν ἐπὶ τῷ θανάτῳ ὄντος προσφιλοῦς.

Καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ αὐτὴ φυσικότης ἐπικρατεῖ. Οὐδεὶς ἀγὼν, οὐδεμία προσπάθεια πρὸς συγκράτησιν ἢ ἀπόκρυψιν τῶν δακρύων.

Ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει καὶ τῷ δράματι καὶ εἰς τὰλλα εἶδη τοῦ λόγου πολλαχοῦ εὐρίσκει τις πατέρας, ἀδελφοὺς θρηνοῦντας τὸν θάνατον προσφιλῶν υἱῶν καὶ ἀδελφῶν². Καὶ αὐτὴ τέλος ἡ ἐκπροσώπησις τῆς μεγαλοφυχίας ὁ Ἀλέξανδρος ὀλοφύρεται ἀγρίως ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἡφαιστίωνος. Ποιοῦμαι λόγον περὶ τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι, ὡς ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς ἡ γυνὴ εἶνε ἐπιρρεπεστέρα εἰς τὰ δάκρυα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι κλαίει, θρηνεῖ, μοιρολογεῖ, στερνοκυτυπεῖται, σπκράττει τὴν κόμην καὶ τὰς παρειάς. Ἐνίοτε σήμερον ἐπιδιδώκεται ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἡ συγκράτησις τῶν δακρύων εἰς τὰ πένθη πρὸς ἐπίδειξιν ἰσχύος ψυχικῆς. Καὶ τὸ ἄλλος τῆς ψυχῆς ὑποβάλλεται εἰς τὰς πέδας τοῦ συρμοῦ. Ἡ μόδα, ὁ ἀκόρεστος οὗτος γῦψ ἐμπήγει καὶ ἐνταῦθα τοὺς ὄνυχας τοῦ τοῦς αἰχμηροῦς. Ἐάν τις ἀναπαραστήσῃ ἐν τῇ φαντασίᾳ αἰθουσαν νεκροῦ Ἑλληνος ἀρχαίου, ἢ καὶ σημερινῆν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τοῖς χωρίοις, θὰ κατανοήσῃ, ὅποια διαφορὰ ὑπάρχει περὶ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς θλίψεως ἐν τούτοις καὶ τῇ λεγομένῃ κλητῇ τάξει τῆς πρωτευούσης. Ἐν ἐκείνοις ὁ νεκρὸς περιβάλλεται ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων κλαιόντων, κοπτομένων, μοιρολογούντων καὶ ὅλως ἀνεπιτηδεύτως ἐξωτερικευόντων τὸ ἄλλος αὐτῶν· ἐν τούτοις ἐπικρατεῖ σιγὴ πρᾶγματι νεκρικῆ· ἐπιτηδεύσεις ἐνίοτε μεγαλοφυχίας. Τὰ μοιρολόγια δὲν εἶνε πλέον τοῦ συρμοῦ· τὰ δάκρυα ἀραιά.

Δὲν δύναμαι νὰ λησμονήσω φαιδρὸν τι ἐπεισόδιον ἐν τῷ οἴκῳ ὀφιπλοῦτου ἐπαρχιώτου. Ἐκεῖτο νεκρὸς ἐν τῇ αἰθούσῃ ὁ γέρον πατὴρ τραπέζομεσίτου, εὐνοηθέντος ὑπὸ τῆς τύχης ἐν τῷ χρηματιστηρίῳ. Τὰ τῆς κηδείας ἐκανονίσθησαν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συρμοῦ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ. Τὸ φέρετρον περιέβαλλεν εὐρὺς κύκλος γνωρίμων γυναικῶν, ὧν δύο ἢ τρεῖς μὲ πολλοὺς ἀγῶνας προσεπάθουν νὰ καταστέλλουν τὴν ἐκάστοτε ἐπικειμένην ἐκρηξιν τῶν ὀλοφυρμῶν τῆς γηραιᾶς συζύγου, ἢ ὅποια δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, πῶς τὴν ἐμποδίζουσαν νὰ κλαύσῃ, ὅπως

¹ Ὁμήρ. Ἰλ. Σ.

² Ὁρ. Σοφοκλ. Ἄντιγ. 1261 καὶ ἐφ. Τραχ. 971 κλπ.

θέλει, ἐκεῖνον μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπέρασε ὅλες ταῖς χαρὰς καὶ ὅλες ταῖς λύπες ἀντάμα. «Δὲν κάνει, θὰ κατηγορήσουν τὸ παιδί σου», ἀπεκρίνοντο αἱ περὶ αὐτὴν, καὶ ἡ δυστυχὴς ἐκ μητρικῆς στοργῆς ὑπεβάλλετο εἰς τὴν ἀγωνίαν τῆς καταπνίξεως τῶν δακρύων τῆς. Ἄλλ' ἡ ὥρα τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ἐπέστη· ἡ κρίσιμος ἐκείνη ὥρα ἡ κορυφοῦσα τὴν θλίψιν καὶ συντριβούσα τὴν καρδίαν. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀναποφεύκτων ξεφωνητῶν, ἄτινα οὐδεμία βία θὰ ἠδύνατο νὰ παρακωλύσῃ, ἐκρίθη καλὸν ν' ἀπομακρυνθῇ τεχνηέντως ἢ πρεσβύτις ἐκ τῆς αἰθούσης τοῦ νεκροῦ, καὶ νὰ ἐγκλεισθῇ ἐν παρακειμένῳ δωματίῳ, ἐνθεν ἀμυδρῶς ἠκούοντο οἱ ἀσθενεῖς αὐτῆς στεναγμοί.

Τὸ πᾶν ἀπέβη κατ' εὐχὴν, καὶ τὰ στρατηγικὰ σχέδια τοῦ νεωτεριστοῦ κατὰ τῶν δακρύων καὶ κοπετῶν ἐφάνθησαν ἐπιτυχόντα. Ἄλλὰ δὲν εἶνε ἀληθές, ὅτι πολλάκις ἡ ἐλαχίστη ἀπροσεξία ἀνατρέπει καὶ τοὺς συνετωτάτους ὑπολογισμοὺς, καὶ τὰ τεχνικώτερα σχέδια· Ἡ νεκρικὴ πομπὴ ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ κοιμητηρίου, καὶ ὁ ὀπίπλους ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τὸ φιλοδώρημα τοῦ καφεῖ πολύτιμον συσκευὴν Κινεζικῶν κυπέλλων, ἀπηλλαγμένος, ὡς ἐνόμιζε, πάσης πλέον ἀνησυχίας ἐκ πραξικοπήματός τινος τῆς μητρὸς του. Ἄλλὰ δὲν εἶχε συλλογισθῇ, ὅτι κατὰ τὸν θάνατον προσώπου προσφιλοῦς τρία κυρίως εἶνε τὰ σημεῖα, καθ' ἃ ἡ ἀνθρωπίνη καρδία ὑφίσταται τοὺς ἰσχυροτάτους καὶ βιαιοτάτους κλονισμοὺς· ἡ στιγμὴ, καθ' ἣν ἡ ζωὴ ἐκμηδενίζεται καὶ διαδίδεται ἡ ἀπαίσια λέξις «εἰτελείωσε», ἡ στιγμὴ τῆς ἐκ τοῦ οἴκου ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ, καὶ ἡ στιγμὴ τῆς ἐπανόδου τῶν συγγενῶν ἐκ τοῦ κοιμητηρίου, καὶ ἡ συνάντησις αὐτῶν μετὰ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ ὑπολειφθεισῶν γυναικῶν. Αἱ μὲν δύο πρῶται στιγμαὶ ἔχουσι τι τὸ ἀγρίως πένθιμον, ἐμποιοῦσαι τὴν ἀπόγνωσιν εἰς τοὺς ἐπιζῶντας· ἀλλ' ἡ τρίτη δηλ. τῆς ἐκ τοῦ κοιμητηρίου ἐπανόδου τῶν προσπεψάντων τὸν νεκρὸν παροξύνει ἐν τῇ ψυχῇ τῇ ἐξαντλημένῃ τὸ ἄλλος, καὶ περιάγει τοὺς πενθοῦντας εἰς ἄλλοφροσύνην. Τετέλεσται· τὸ προσφιλὲς πρόσωπον ἐκρύβη ὑπὸ τὴν γῆν· οὐδέποτε θὰ ἀτενίσῃ αὐτὸ τὸ μητρικὸν βλέμμα, οὐδέποτε θὰ θωπεύσῃ ἡ χεὶρ συζύγου πιστῆς. Οἱ προπέμφαντες αὐτὸν ἐπανῆλθον μὲ κενὰς τὰς χεῖρας, μόνοι, ἔρημοι, πιστὸν κάτοπτρον τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος.

Τὴν τρίτην ταύτην στιγμὴν δὲν εἶχεν ὑπολογίσῃ ὁ ἀψυχολόγητος ὀπίπλους. Εἰσέρχεται ἀμέριμνος εἰς τὴν αἰθουσαν καὶ δίδει τὰς δεοῦ-προσταγὰς, ὅτε προσβάλλουσι τὴν ἀκοὴν αὐτοῦ τῆς γηραιᾶς μητρὸς οἱ ὀξεῖς κωκυτοὶ, καὶ ἀντηχοῦσιν ἀνά τὸ μέγαρον τὰ μοιρολόγια τῆς πατρίδος τῆς.

Μάτην σπεύδουν νὰ καταστείλωσι τούτον τὸν παροξυσμόν. Τὸ πῦρ ὑπέβασκεν ἐπὶ πολὺ ἦτο φυσικώτατον νὰ ἀναφλεχθῆ. Ἡ ψυχὴ τῆς γηραιᾶς πρεσβύτιδος ἐπὶ ὄρας ἤδη ἦτο ὑποβεβλημένη εἰς μαρτύριον δεινόν· ἐδεσμεύθη. Ὁμοίαζε πρὸς τὸν θυμοειδῆ ἐκείνον ἵππον, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἰσχυρᾶς τῶν ἡνίων συσφιγξέως ἀναχαίτιζεται εἰς τὸν ἐλεύθερον δρόμον, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου αἰσθάνεται τὰ ἄξια τῶν πτεριστήρων κεντήματα. Καί, ὡς ὁ ἵππος πολλάκις ἐπιλαμβανόμενος τυχαίας τινὸς ἀμελείας τοῦ ἀναβάτου, δάκνει τὸν χαλινὸν καὶ δυσπειθῶν ὄρμα ἀκάθεκτος, οὕτω καὶ ἡ γηραιὰ πρεσβύτις, τῆς ὁποίας τὴν ψυχὴν κεντριζομένην ἐκ τῆς θλίψεως ἐδέσμευον τέως αἱ πέδαί τοῦ συρμοῦ, νῦν ἐπιλαβομένη τῆς εὐκαιρίας ἀφίεται ὄλωσ εἰς τὴν φύσιν, οὐ μόνον δυσπειθοῦσα εἰς τὰς παρακελεύσεις τῶν περὶ αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἀγριαίνουσα καὶ διαμαρτυρομένη μὲ ὄσσην δύναμιν εἶχεν ὅτι δὲν τὴν ἀφίνουν νὰ τὸν κλάψῃ.

Τὸ ἐπεισόδιον ἐκίνησε μελαγχολικὴν τινα παρὰ τοῖς παρισταμένοις ἰλαρότητα.

Ἐπὶ πολὺ ἀνεζήτησα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι νὰ ἀνεύρω, ἐὰν ὑπῆρξεν ἀνὴρ (διότι περὶ γυναικῶν οὐδὲ λόγος) προσπαθῶν νὰ συγκρατῆ τὰ δάκρυά του εἰς τὰ πένθη. Ἡ ἱστορία παρέχει ἡμῖν μόνον τὸ παράδειγμα τοῦ Περικλέους.

Κατὰ τὸν ἐνοσχέφαντα εἰς Ἀθήνας λοιμὸν ὁ Περικλῆς, λέγει ὁ Πλούταρχος¹, «ἔχατε τὴν ἀδελφὴν του καὶ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τοὺς πλείστους καὶ χρησιμωτάτους πρὸς τὴν πολιτείαν. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἐκάμφθη, οὐδὲ προέδωκε τὸ φρόνημα καὶ τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῶν συμφορῶν, οὐδ' ὤφθη κλαίων οὐδὲ πρὸς τάφῳ τινὸς τῶν συγγενῶν». Ἄλλὰ καὶ ὁ μεγαλόψυχος οὗτος ἀνὴρ ἠττάται τέλος ὑπὸ τῆς συμφορᾶς. «Ἄλλ' ὅτε», ἐξακολουθεῖ ὁ Πλούταρχος, «ἀπέθανε καὶ ὁ ὑπολειπόμενος αὐτῷ ἐκ τῶν γνησίων υἱῶν ὁ Πάραλος, ἐπὶ τούτῳ κημφοθεὶς ἐπειρᾶτο μὲν νὰ μείνῃ σταθερὸς εἰς τὸν χαρακτῆρά του, καὶ νὰ διαφυλάξῃ τὸ μεγαλόψυχον· ἀλλ' ὅμως καταθέτων ἐπὶ τοῦ νεκροῦ στέφανον, ἠττήθη ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς συμφορᾶς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κλαυθμόν τε βῆξαι καὶ πλῆθος ἐκχεῖαι δακρύων, οὐδέποτε τοιοῦτον οὐδὲν ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ πεποιηκώς».

* *

Ἄλλ' οὐ μόνον εἰς τὰ πένθη, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας τοῦ βίου συμφορὰς καταβάλλεται προσπάθεια σήμερον νὰ καταστέλληται τὸ δάκρυ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀφθονον αὐτοῦ σπονδὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

¹ Πλουτ. Περικλ. 36, 15 καὶ ἐφ.

Βρίθει ἡ ποίησις καὶ ὁ πεζὸς τῶν ἀρχαίων λόγος παραδειγματῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν κλαιόντων ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ βίῳ ἀτυχήμασιν. Ἡ Ἑλένη ἐν τῇ Τροίᾳ προκαλουμένη ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ νὰ παραστῆ θεατῆς τῆς μονομαχίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Μενελάου χύνει τρυφερὰ δάκρυα ἐκ πόθου τοῦ προτέρου ἀνδρός, ὃν εἰς τὰ στήθη της ἐνέβαλεν ἡ θεὰ. Καὶ εἶνε εἰλικρινῆ καὶ πικρὰ τὰ δάκρυα ταῦτα τῆς Ἑλένης, τὰ ὁποῖα χεεὶ οὐχὶ ἐπιδεικνυμένη, ἀλλὰ καλυπτομένη διὰ τοῦ ἱματίου. Εἶνε πικρὰ, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην οὐδεὶς τὰ σπογγίζει. Κατὰ δὲ τὴν βῆσιν σοφοῦ τινος, ἐκείνων τῶν δακρύων ἡ πικρία εἶνε ἀκράτος, ἅτινα δὲν πίπτουσιν εἰς τὸν κόλπον οὐδενός, καὶ τὰ ὁποῖα οὐδεὶς σπογγίζει.

Οἱ Ἀχαιοὶ ἐν τῷ Τρωϊκῷ πεδίῳ βλέποντες τοὺς πολεμίους ἐπερχομένους λάβρους κατ' αὐτῶν αὐτῶν ὄφρυσιν δάκρυα λείβον². Ὁ Πάτροκλος βρέως φέρων τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἀποχὴν, παρίσταται πρὸ τοῦ Ἀχιλλέως «δάκρυα θερμὰ χέων, ὥστε κρήνη μελάνυδρος, ἢ τε κατ' αἰγίλιπος πέτρης δνοφερὸν χεεὶ ὕδωρ³».

Ἡ θεὰ Θέτις προμαντεύει τὸν θάνατον εἰς τὸν πεφιλημένον υἱὸν δακρυροοῦσα⁴. Ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπὸ τῆς Καλυψοῦς κρατούμενος νοσταλγεῖ «δάκρυσι καὶ στοναχῆσι καὶ ἄλγεσι θυμὸν ἐρέχθων⁵». Ὁ αὐτὸς δ' ἐπίσης ἦρωσ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων συγκινηθεὶς ἐκ τοῦ ἔσματος τοῦ θεοῦ ἀοιδοῦ μουσκεῖ τὰς πραιὰς του διὰ δακρύων, κλαίων ὡς γυνή, ἡ ὁποία περιπίπτει ἐπὶ τοῦ πτώματος τοῦ συζύγου της, ὅστις θέλων νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ἐπικείμενον τῆς δουλείας ζυγὸν ἀπὸ τοῦ ἄστεος καὶ τῶν τέκνων, του ἐφρονεῖθη⁶. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Πηνελόπη ἐν Ὀδυσσεΐᾳ⁷ τήκεται δακρυχέουσα, ὡς τήκεται ἡ χιών εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων. Καὶ αὐτὸς τέλος ὁ Ἀχιλλεὺς ἰδὼν ἀπαγομένην ἀπὸ τῆς σκηπῆς αὐτοῦ τὴν Βρισηίδα δακρυεῖ⁸.

Καὶ παρὰ τοῖς τραγικοῖς⁹ ἐπίσης ἀφθονα ἀπαντᾷ τις τὰ τοιαῦτα

¹ Ὀμήρ. Ἰλ. I 142.

² Ὀμήρ. Ἰλ. N. 88.

³ Ὀμήρ. Ἰλ. II. 75.

⁴ Ὀμήρ. Ἰλ. Σ. 95.

⁵ Ὀδύσσ. E. 83 καὶ 152.

⁶ Ὀδύσσ. Θ. 522 καὶ ἐξ.

⁷ Ὀδύσσ. τ. 205.

⁸ Ἰλ. A. 349.

⁹ Σοφοκλ. Ἀντιγόνη 803, Τραχιν. 838, 919, Ἦλ. 166. Εὐριπ. Μήδ. 25 καὶ 903. Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 888. Ἦρ. μαινόμ. 1206. Εὐρ. Ὀρέστ. 135 καὶ 529.

παραδείγματα και ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, ὧν μνημονεύομεν ἓν. Ὁ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης Πausανίας¹, ἐπειδὴ, ἐπικειμένων ἐν Πλαταιαῖς τῶν πολεμίων, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν ὁ μάντις νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ὡς μὴ γιγνομένων καλῶν τῶν ἱερῶν, «τρέπεται πρὸς τὸ Ἑραῖον τῆ ὄψει δεδακρυμένος καὶ τὰς χεῖρας ἀνασχῶν ἠύξατο Κιθαιρωνία Ἑρα καὶ θεοῖς ἄλλοις».

Παρατηροῦμεν λοιπὸν ἐν τούτοις ὅτι τὰ πλήγματα τῆς συμφορᾶς ἐκίνου τὰς πηγὰς τῶν δακρύων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, οὐδ' ἐνομιζέτο ἠρωϊσμός ἢ κατὰποσις αὐτῶν. Οἱ ἥρωες κλαίουσιν ἐπὶ τε τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ τὰ δάκρυα αὐτῶν θεωροῦνται φυσικώτατα. Σήμερον ὅμως ποῖαν ἐντύπωσιν θὰ ἐποίει στρατηγὸς ἢ στρατιώτης, ἐάν, βλέπων τὸν κίνδυνον ἐπικείμενον, ἀνελύτο εἰς δάκρυα; Οἱ κανόνες τῆς μεγαλψυχίας ἀπαιτοῦσι προσποίησιν ψυχραιμίας, καὶ ὄμμα ἐπομένως ἀδάκρυτον.

Ἐὰν ἡ συγκράτησις τῶν δακρύων κατὰ τὰς διαφορὰς τοῦ βίου συμφορᾶς προέρχεται ὅλως φυσικῶς, εἶνε θαυμαστὴ ὁμολογουμένως ἢ ψυχικὴ αὕτη βῶμη, καὶ κατὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἀνομολογήσωμεν ὅτι ἡ σημερινὴ τῆς Ἑλλάδος κοινωνία παρέχει πλείονα τούτου παραδείγματα τῆς ἀρχαίας. Ἄλλ' ἐὰν ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ προσποίησις καὶ ἡ ὑστεροβουλία κανονίζωσι τὸ μέτρον τῆς ἐκροῆς τῶν δακρύων, τὸ θέαμα εἶνε ἀηδές.

Ὑπάρχουσι μάλιστα λύπαι, συγκινήσεις τινές, καθ' ἃς ὁ ἀγὼν πρὸς ἀπόκρυψιν τῶν δακρύων ἐμπνέει τὴν ἀποστροφὴν. Εἶνε ψυχικῆς ἰσχύος πολλάκις τεκμήριον τὸ ἀδάκρυτον ὄμμα ἐν ταῖς συμφοραῖς ταῖς πληττούσαις τὸ ἴδιον ἄτομον. Ἄλλ' ὅταν τὰ πλήγματα δεινὰ καταφέρονται κατὰ τοῦ πλησίον, ὅταν βλέπῃς τὸν ἄλλον ἀσπαίροντα ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς συμφορᾶς καὶ ἐπιτηδεύουσαι ἀπάθειαν, εἶσαι ἀνάλητος. «Καταφρόνει» λέγει ἄλλος σοφὸς «τὸν ἀλαζόνα τὸν αἰσχυρόμενον νὰ χύσῃ δάκρυα». Τὰ δάκρυα τὰ χυνόμενα ἐπὶ τῇ ἄλλοτρίᾳ συμφορᾷ εἶνε δάκρυα ἱερά, εἶνε μαργαρίται κοσμοῦντες τὰς παρεῖας ἐπὶ τῶν ὁποίων κυλίνονται. Διατί νὰ ἀποκρύψω τὴν ἐκδήλωσιν τῆς συγκινήσεώς μου ἐπὶ τῇ θέᾳ γέροντος λευκότριχος, οὐτινος τὸν πολὺν πῶγωνα καταβρέχει ἢ συμφορὰ διὰ δακρύων; Διατί νὰ μὴ συνδακρῶ ἐπὶ τῇ συμφορᾷ ὀρφανῶν πλασμάτων βιγούντων καὶ πεινῶντων, ὧν ἡ κεφαλὴ οὐδέποτε ἀνεπαύθη ἐπὶ τοῦ μητρικοῦ κόλπου καὶ τὰ χεῖλη δὲν ἐδέχθησαν τὸ ἀδολώτερον ἐν τῷ κόσμῳ φίλημα; Πῶς νὰ μὴ συγ-

¹ Πλουτ. Ἄριστ. 18.

κλαύσω μετὰ τῆς Ἀνδρομάχης, ὅταν ὀλοφύρηται περὶ τὸν Ἐκτορα, ἢ μετὰ τοῦ Πριάμου, ὅταν καταβρέχῃ διὰ δακρύων τοὺς πόδας τοῦ φονέως τοῦ υἱοῦ του, καὶ καταφιλή τὰς αἰμοσταγεῖς αὐτοῦ χεῖρας; Πῶς νὰ μὴ καμφθῶ ἐκ τοῦ θρήνου τῆς Διδούς, τῆς γυναικὸς τῆς ἀπέλπιδος καὶ αὐτόχειρος;

Τιμὴ καὶ σεβασμός εἰς τὰ δάκρυα τὰ συγκερνύμενα μετὰ τῶν τῆς ἄλλοτρίας συμφορᾶς. Καὶ ταῦτα τὰ δάκρυα ἔλεγεν ὁ Σατωβριάνδος μητέρας τῶν ἀρετῶν.

* *
*

Εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐρευναν ἄλλης τινὸς φύσεως δακρύων, ἐκ τῆς λύπης κατὰ τὸ φαινόμενον προερχομένων, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ὡς πᾶν αἰσθημα εὐγενές διὰ τῆς καταχρήσεως, ἢ διὰ τῆς ἐπενεργείας ἄλλων λόγων εὐτελῶν, καταπίπτει ἀπὸ τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ γσταται ἄκρατον καὶ ἀκραιφνές, οὕτω καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκδήλωσεως αὐτοῦ. Ὡς π.χ. ἡ φιλάνθρωπία, ὅταν κινήται ἐκ τῆς φιλαυτίας καὶ τῆς πρὸς ἐπίδειξιν ὁρμῆς, ἀπόλλυσι πολὺ ἐκ τῆς εὐγενείας τῆς, οὕτω καὶ ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς, ἢ ἐλεημοσύνη λ.χ. γιγνομένη μόνον πρὸς ἐπίδειξιν, δὲν ἐνέχει τὰ ἠθικὰ ἐκείνα στοιχεῖα τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς ἐδραζομένης ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ῥητοῦ. Πολλάκις μάλιστα αἱ ἐκδηλώσεις τῶν νεοθευμένων τούτων αἰσθημάτων καθίστανται εἴτε κωμικαί, εἴτε ἀηδεῖς. Εἰς τὴν τάξιν ταύτην κατατακτέα τὰ ἐκ τῆς προσποιητῆς λύπης προερχόμενα ψευδῆ δάκρυα, τὰ δάκρυα τὰ ἀπατηλά, ἢ ἐκροὴ τῶν ὁποίων δὲν εἶνε ἀβίαστος, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἀληθοῦς λύπης, ἀλλὰ προκαλεῖται πρὸς ἐπιτυχίαν μυχίου τινὸς σκοποῦ. Τῶν δακρύων τούτων τῶν προσποιητῶν δὲν εἴμεθα μὲν καὶ οἱ ἄνδρες ἀμέτοχοι, ἀλλ' ἡ μερὶς τοῦ λέοντος ἀνήκει ὁμολογουμένως εἰς τὸ ἕτερον φύλον. Τοῦτο ὁ καθ' ἡμέραν βίος, τοῦτο ἡ ἀπηνῆς ἱστορία διδάσκει, παρέχουσα ὕλην ἐκ πάσης σχεδὸν ἐποχῆς πρὸς συγγραφὴν ἰδίας μακρᾶς πραγματείας περὶ τῆς διὰ τῶν δακρύων ἐπιδράσεως τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ ἀνδρός, καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἔρωτι. Ἐπὶ τῶν δακρύων τούτων ἐφαρμόζεται ἡ Γαλλικὴ παροιμία «Femme rit, quand elle peut; et pleure, quand elle veut». Ὁ ἀνὴρ θεωρεῖ ὡς ἀδυναμίαν πολλάκις νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ δάκρυα πρὸς ἐπιτέλεισιν σκοποῦ τινος· ἀλλ' ἡ γυνή, ὅταν ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου ἐξαντλήσῃ τὰ ἐκ τῆς γλώσσης καὶ τῶν θελήτρων αὐτῆς ἐφόδια, ἀνοίγει τὴν φαρέτραν, ἐν ἣ εἶνε ἐναποτεθειμένα αἰχμηρότατα ἀληθῶς βέλη, προωρισμένα διὰ τὴν ὑστάτην ἐπιθεσιν, τὰ δάκρυα. Ὁ Ἀνακρέων ἐν χαριστάτῃ ᾠδῇ λέγει: Ἡ φύ-

σις ἔδωκεν εἰς τοὺς ταύρους κέρατα, εἰς τοὺς λαγούς ποδωκίαν, εἰς τοὺς λέοντας χάσμα ὀδόντων, εἰς τοὺς ἰχθύς τὸ κολυμβᾶν, εἰς τὰ πτηνὰ τὴν πτῆσιν, εἰς τοὺς ἄνδρας φρόνημα. Εἰς τὰς γυναῖκας δὲν εἶχεν οὐδὲν πλέον νὰ δώσῃ. Λοιπὸν ;

δίδωσι κάλλος

ἀντ' ἀσπίδων ἀπασῶν,

ἀντ' ἐγγέων ἀπάντων.

νικᾷ δὲ καὶ σίδηρον

καὶ πῦρ καλὴ τις οὔσα.

Ἐὰν ὁ Ἀνακρέων ἔζη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὓς μὲ ἄλλατα γιγαντιαῖα προέβη ἡ τέχνη ἢ πολεμικὴ, δὲν θὰ ἔδιδεν ὡς ὄπλον ἀντὶ τοῦ κάλλους τὰ δάκρυα, ἢ κάλλιον δὲν θὰ ἐτελειοποιεῖ τὸ παλαιὸν ὄπλον διὰ τῆς νέας ἐφευρέσεως ;

Τὰ δάκρυα ταῦτα εἶνε προσποιητά, καὶ περὶ τούτων ἐνταῦθα ὁ λόγος, καὶ οὐχὶ περὶ τῶν δακρύων ἐκείνων τῆς γυναικὸς τῶν κινουμένων ἐξ αἰσθημάτων εὐγενῶν πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ τινος· περὶ τῶν δακρύων π.χ. τῆς μητρὸς τοῦ Κοριοιάνου, τὰ ὁποῖα προβάλλει ὡς προμαχῶνα ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτῆς. Τὰ δάκρυα ταῦτα εἶνε ἀληθῆ, εἶνε ἱερά.

Τῆς φύσεως ταύτης τῶν δακρύων, ὧν πάντες μᾶλλον ἢ ἥττον πεῖραν καθ' ἑκάστην λαμβάνομεν, εὐρηνται πολλά καὶ ποικίλα ἐν τῇ πειρήσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων παραδείγματα. Ἴνα παραλίπωμεν τὰ κροκοδείλια τῆς Δαλιδᾶς δάκρυα ἐν τῷ πολλακίς καὶ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας σκηνῆς διδαχθέντι ὁμωνύμῳ δράματι τοῦ Ὀκταβίου Φεγγέ, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἀναφέρομεν ἐν περιέχον πάντα τὰ στοιχεῖα πρὸς ποίησιν ἀστείωτάτης κωμωδίας. Ἡ σκηνὴ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Μ. Ναπολέοντος καὶ ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις αὐτοῦ δωματίοις. Μετὰ τὸ γεῦμα ὁ αὐτοκράτωρ ἐκδήλοῖ πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Ἰωσηφίναν τὴν περὶ διαζευξέως ἀπόφασίν του. Ἡ Ἰωσηφίνα, ἀπὸ πολλοῦ ἀναμένουσα τοιαύτην ἐκδήλωσιν, ἦτο παρεσκευασμένη πρὸς ἄμυναν αὐτῆς. Πρὶν λοιπὸν προφθᾶσῃ ὁ Ναπολέων νὰ συμπληρώσῃ τὴν φράσιν του, καὶ τὰ δάκρυα δίκην χειμάρρου βέουσιν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς, καὶ τὸ δωματίον ἀντηχεῖ ἐκ τῶν λυγμῶν, καὶ τέλος πληγεῖσα ὡς ὑπὸ κερανοῦ ἐκ τῆς ἥμιστα τρυφερᾶς ταύτης ἐκδηλώσεως, πίπτει λιπόθυμος. Ὁ μέγας Ναπολέων οὐχὶ τόσο ἐκ λύπης, ὅσον, ὡς λέγει χαϊρεκάκως ὁ ἱστορικός, ἐκ τρόμου μὴ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο ἐπεισόδιον προσενηθήσῃ σκάνδαλον ἐν τῇ αὐλῇ, ἀνείγει ὀλίγον τὴν θύραν καὶ καλεῖ

τὸν θλαμηπόλον αὐτοῦ, ὅστις καὶ διηγεῖται τὴν σκηνὴν ταύτην. Ἐπικαλεῖται λοιπὸν τὴν βοήθειαν τοῦ αὐλικοῦ τούτου, ὅπως μετακομίσει διὰ μυστικῆς τινος κλίμακος τὴν αὐτοκράτειραν εἰς τὰ ἰδιαιτέρὰ τῆς δωμάτια. Ὁ μὲν λοιπὸν θλαμηπόλος ἀναλαμβάνει εἰς τὰς ἀγκάλας του τὴν Ἰωσηφίναν ἀναίσθητον, ὡς ἐνόμιζεν, αὐτὸς δ' ὁ Ναπολέων ἀνέχει τοὺς πόδας αὐτῆς. Καὶ οὕτω, προηγουμένου τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ ἐπομένου τοῦ θλαμηπόλου, κατεβιβάσθη ἡ Ἰωσηφίνα διὰ τῆς πρώτης κλίμακος. Ἄλλ' ὅτε κατήρχοντο ἄλλην στενὴν τινὰ κλίμακα, ὁ θλαμηπόλος, ἐμπλεχθέντος τοῦ ξίφους εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, κατέβαλλε τὰς ὑπερτάτας δυνάμεις, ἵνα κρατήσῃ καλῶς τὸ πολυτιμον φορτίον του. Ἄλλὰ πόσον ἐξεπλάγη, ἀκούσας αἴφνης τὴν αὐτοκράτειραν λέγουσαν πρὸς αὐτὸν χαμηλοφώνως· «Προσέχετε, κύριε, μὲ σφίγγετε πάρα πολὺ». Ἄλλὰ δὲν ὠφέλησαν τὴν δυστυχῆ Ἰωσηφίναν τὰ δάκρυα ταῦτα. Διότι καὶ τὰ γυναικεῖα ταῦτα ὄπλα, ὅταν γιγνηται κατάχρησις αὐτῶν, ἀμβλυόμενα δὲν ἔχουσι τὴν ἰσχὺν νὰ διαπεράσουσιν τὴν καρδίαν τοῦ ἀνδρός. Ὁ ἀνὴρ ὅσον φοβερὰ καὶ ἂν εἶνε τὰ συνηθίζει, ὡς οἱ Ῥωμαῖοι καταπλαγέντες ἐν ἀρχῇ ἐξοκείωθησαν ὅμως εἶτα πρὸς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐλεφάντων. Διὰ τοῦτο πεπειραμένος τις Δὸν Ζουὰν ἔλεγε· «μὴ φοβοῦ τὴν γυναῖκα τὴν χύνουσαν πολλὰ δάκρυα». Ἐν τῇ ἀπωτέρῳ ἀρχαιότητι, ἐνθα ἐπικρατεῖ πλείων εἰλικρίνεια καὶ μεγαλειτέρα ἀπλότης, τοιαύτης φύσεως δάκρυα δὲν ὑγραίνουσι τοὺς ὀφθαλμούς τῶν Ἑλλήνων, ἢ τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων δὲν μνημονεύονται οὐδαμοῦ. Πρὸ Ὀμήρου οἱ ἥρωες καὶ ἡρωῖδες κλαίουσιν ἐκ λύπης, δακρύουσιν ἐκ χαρᾶς, δακρῶσιν ἐκ γελῶσι¹, ἀλλ' οὐδαμῶ παραίτανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ χέοντες δάκρυα ὀπισθοβούλως καὶ ὑποκριτικῶς. Τοιαῦτα ἐρωτικά δάκρυα καὶ ἐν τῇ μετ' Ὀμηρον ποιήσει δὲν ἀνευρίσκονται οὐδαμοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βίῳ ἀπὸ τοῦ πέμπτου μάλιστα αἰῶνος καὶ μετέπειτα ἦτο ἄγνωστος ἡ φύσις τῶν τοιούτων ἐν τῷ ἐρωτικῷ δακρύων. Τὰ δάκρυα εἶνε τὰ αἰχμηρότερα τῶν γυναικῶν ὄπλα ἐν τῷ ἐρωτικῷ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ πολυμήχανοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐταῖραι ὑστέρησαν κατὰ τὴν ἐπιπόνησιν καὶ χρῆσιν τούτου, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ βίος αὐτῶν ὁ καθημερινός, ἢ διηγετικὸς δηλονότι σπουδῆ πρὸς σαγήνευσιν τῶν ἀτιθᾶσων τῶν πλουσιῶν καρδιῶν, ὠδήγει αὐτὰς πρὸς ἀναζήτησιν φίλτρων ἰσχυρῶν.

Τοιαύτης φύσεως δάκρυα μνημονεύονται οὐκ ὀλιγάκις παρὰ τοῖς

¹ Ὀμήρ. Ἰλ. Ζ. 484.

ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀκμάσασιν Ἕλλησιν. Παρὰ τῷ Λουκιανῷ¹ ἡ Μύρτιον παραπονομένη κατὰ τοῦ ἀπίστου Φεΐδωνος, ὅτι καταλείπων αὐτὴν μέλλει νὰ νυμφευθῇ, πλὴν ἄλλων λέγει· «οἱ τοσοῦτοι δ' ὄρκοι, οὓς ὤμοσας, καὶ τὰ δάκρυα ἐν ἀκαρεῖ πάντα οἴχεται». Ἀλλαχοῦ δὲ² πάλιν ἡ μήτηρ φοβουμένη ὅτι ὁ ἐραστὴς τῆς θυγατρὸς αὐτῆς θὰ καταλίπη τὴν Μουσάριον, ἐὰν πλουτήσῃ λέγει· «μνησθήσεται ἔτι τότε τῶν δακρύων ἢ τῶν φιλημάτων ἢ τῶν ὄρκων πέντε ἴσως τάλαντα προικὸς βλέπων ; ». Ἄλλ' ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, καὶ οἱ ἄνδρες δὲν εἶνε ἀμέτοχοι τῶν τοιούτων δακρύων. Πλὴν τῆς καθημερινῆς πείρας καὶ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ παραδειγμάτων, μάρτυρες ἀψευδεῖς εἶνε καὶ οἱ ἐξῆς πονηροὶ στίχοι τοῦ Ὀβιδίου, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς ἐρωτιῶντας.

Et³ lacrimae prosunt : lacrimis adamanta movebis
 Fac madidas videat, si potes, illa genas
 Si lacrimae (neque enim veniunt in tempore semper),
 deficient, uda lunina tange manu.

«Καὶ τὰ δάκρυα δηλ. ὠφελοῦν διὰ τῶν δακρύων καὶ ἀδάμαντα δύνασαι νὰ μετατρέψῃς. Προσπάθησον, ἐὰν δύνασαι, νὰ ἴδῃ ἐκείνη ὑγρὰς τὰς παρειὰς σου. Ἐὰν δὲ τὰ δάκρυα ἐλλείπωσι (διότι δὲν ἔρχονται πάντοτε ἐπικαίρως), ψαῦσον τοὺς ὀφθαλμούς σου διὰ δακτύλων βεβρογμένων». Καὶ ἀλλαχοῦ⁴ «si fleret, flere memento»· ἐὰν ἐκείνη κλαίῃ, καὶ σὺ προσπάθει νὰ κλαίῃς.

Ἐν τοῖς δελεαστικοῖς τούτοις δακρύοις δύνανται νὰ καταλεχθῶσι καὶ ἄλλης τινὸς φύσεως δάκρυα, ἄγνωστα μὲν ἢ ἀνεπισήμως χυνόμενα σήμερον, καταπλημμυροῦντα δὲ τὸ πάλαι ἐπισημότατα τὰ Ἀθηναϊκὰ καὶ Ρωμαϊκὰ δικαστήρια. Οἱ ἐναγόμενοι δηλ. ἐπὶ διαφόροις ἐγκλήμασι πλὴν τῶν ῥητορικῶν λόγων, οὓς παρὰ τῶν λογογράφων ἠγόραζον, πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἑαυτῶν ὑποθέσεων, ἐπεκαλοῦντο εἰς ἐπικουρίαν καὶ τὰ δάκρυα, ὅπως κάμψωσι τὰς καρδίας τῶν δικαστῶν. Ἀνεβίβαζον δηλ. εἰς τὸ δικαστήριον συγγενεῖς καὶ φίλους, καὶ ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ θρηνῶσιν ἐνώπιον τῶν δικαστῶν, ἵνα παριστῶσι ζῶσαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν εἰκόνα τῆς συμφορᾶς, ἢ ὁποία θὰ ἐπισκήψῃ ἐπ' αὐτοὺς ἐκ τῆς δυσμενοῦς τυχόν ψήφου τοῦ δικαστηρίου. Καὶ πολλάκις

¹ Ἐταιρ. διάλογ. 2, 1.

² Ἐταιρ. διάλογ. 74.

³ Art. Amand. 1, 659.

⁴ Ἀύτθ. 2, 201,

ὅ,τι δὲν κατωρθοῦτο διὰ τῶν πιθανῶν, τῶν ἀριστοτεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ἐπετυγχάνετο διὰ τῶν δακρύων, ἢ ὑφαρπαγῇ δηλ. ἐκ τῶν ὀνύχων τοῦ νόμου τῶν ἐγκληματιῶν. Τοσοῦτον δ' εἶχον ἐξοικειωθῇ οἱ Ἀθηναῖοι δικασταὶ πρὸς τὰ δάκρυα ταῦτα, ὥστε ἐξωργίζοντο κατὰ τῶν παραλειπόντων τὴν ἐνδακρυν ταύτην ἀπολογία, ἐκλαμβάνοντες, ὡς εἰπεῖν, τοῦτο ὡς καταφρόνησιν πρὸς αὐτούς. Ἄριστα ζωγραφεῖ τὴν διάθεσιν ταύτην τῶν Ἀπτικῶν δικαστηρίων ἀφελῆς τοῦ Λυσίου ῥήσις, ἀπαντῶσα ἐν τῷ λόγῳ αὐτῆρ τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ· ὁ ἀγωνιζόμενος εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ εἶνε ἔρμημος συγγενῶν, ἀποθανόντων, ὡς αὐτὸς δικαίνεται, ὑπὲρ πατρίδος. Δικκιολογούμενος λοιπὸν πρὸς τοὺς δικαστὰς διὰ τὴν ἀήθη ταύτην πράξειψιν, λέγει μετὰ πολλῆς ἀπλότητος· «Οὐκ ἔχω, ὦ ἄνδρες δικασταί, οὐστυνας δεησομένους ὑπὲρ ἡμῶν ἀναβιβάσομαι· τῶν γὰρ προσηκόντων οἱ μὲν ἄνδρας ἀγαθοὺς αὐτοὺς παρασχόντες καὶ μεγάλην τὴν πόλιν ποιοῦντες ἐν τῷ πολέμῳ τεθῆσιν, οἱ δ' ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ὑμετέρας ἐλευθερίας ὑπὸ τῶν τριάκοντα κύνειον πύοντες». Καὶ ἐν τοῖς ἐπιλόγοις δικανικῶν τινῶν λόγων εὐρίσκομεν μνημονευομένην τὴν συνήθειαν ταύτην. Ἄλλ' ἰσχυρότατα τούτου τεκμήρια διεσώθησαν δύο ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐν τῇ δίκῃ τῆς Ἀσπασίας καὶ ἐν τῇ τοῦ Σωκράτους. Ἐναχθείσης τῆς Ἀσπασίας ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους, ὁ Ὀλύμπιος ἀνὴρ θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον ἀπὸ τῆς φιλότατης γυναικὸς, δὲν ἠρκέσθη νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὴν διὰ τῆς γλώσσης ἐκείνης, ἀλλὰ μετὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἀνέμιξε καὶ τὰ δάκρυα. Ἴνα δὲ κατανουθῆ ἡ δύναμις τῶν δακρύων τούτων, ἀνάγκη νὰ μνημονευθῇ λόγος τις παρὰ Πλουτάρχῳ¹ ἀναφερόμενος, εἰκονίζων μετὰ παιδιᾶς τὴν ῥητορικὴν τοῦ Περικλέους δεινότητα. Ἀρχίδαμος ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς ἐρωτᾷ τὸν πολιτικὸν τοῦ Περικλέους ἀντίπαλον τὸν Θουκυδίδην, «πό-τερον αὐτὸς ἢ ὁ Περικλῆς παλαίει βέλτιον». Ὁ Θουκυδίδης ἀποκρίνεται· «ὅταν ἐγὼ καταβάλω παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων, ὡς οὐ πέπτωκε, νικᾷ καὶ μεταπειθεὶ τοὺς ὄρωντας». Καὶ ὅμως ὁ κεραινοβόλος οὗτος Ζεὺς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου² «Ἀσπασίαν ἐξητήσατο πολλὰ πᾶνυ παρὰ τὴν δίκην ἀφείς ὑπὲρ αὐτῆς δάκρυα».

Ἐτερον παράδειγμα ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ Σωκράτους ἀπολογίᾳ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Σωκράτης δικαζόμενος δὲν ἐμιμήθη τοὺς λοιποὺς ὑποδίκους. Ὁ δίκαιος καὶ ὑπερήφανος χαρακτήρ του ἀπηγόρευσε ἐν αὐ-

¹ Πλουτ. Περικλ. 20.

² Πλουτ. Περ. 25,

τὸν νὰ καταφύγη εἰς τὸ παραπειστικὸν καὶ οἰκτρὸν τοῦτο μέσον. Ἄλλ' αἰσθανόμενος ὅτι οἱ δικασταὶ διετέθησαν δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν ἀήθη ταύτην συμπεριφορὰν του, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐκριζώσῃ, εἰ δυνατόν, τὴν ἐπικρατοῦσαν ταύτην συνήθειαν, ἐπιλέγει·

«Πιθανὸν νὰ ἀγανακτήσῃ τις ἐξ ὑμῶν, ἀναμνησθεῖς, ὅτι ἄλλος μὲν τις καίπερ ὑπόδικος ἐλαφροτέρου ἐγκλήματος, ἐδεήθη καὶ ἰκέτευσε τοὺς δικαστὰς μετὰ πολλῶν δακρῶν, καὶ τὰ παιδία του ἀναβιβάσας εἰς τὸ δικαστήριον, ἵνα ἐξεγείρῃ ὅσον ἔνεστι μείζονα ἔλεον, καὶ ἄλλους τῶν οἰκείων καὶ ἰλων πολλοὺς· ἐγὼ δὲ οὐδὲν τούτων ποιῶ, καὶ ταῦτα κινδυνεύων τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἴσως λοιπὸν ταῦτά τις ἀναλογισθεῖς δύναται νὰ ὀργισθῇ κατ' ἐμοῦ καὶ οὕτως ὠργισμένος νὰ θέσῃ τὴν ψήφον. Ἐὰν λοιπὸν οὕτω διάκειται τις, ἀποκρίνομαι τάδε· ἐγὼ, ὦ ἄριστε, ἔχω οἰκείους τινάς· καὶ δὲν ἐγεννήθην, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος, ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης, ἀλλ' ἐξ ἀνθρώπων, ὥστε καὶ οἰκείους καὶ υἱοὺς ἔχω, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τρεῖς· ἀλλ' ὅμως οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἀναβιβάσας ἐνταῦθα θὰ σὰς παρακαλέσω νὰ με ἀθρώσῃτε. Διατί; οὐχὶ αὐθαδιζόμενος, οὐδὲ καταφρονῶν ὑμῶν, ἀλλὰ διότι δὲν νομίζω ὅτι παρέχει τιμὴν καὶ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς ὑμᾶς καὶ εἰς ὅλην τὴν πόλιν νὰ πράξω τι τοιοῦτον, ἐν ᾧ καὶ εἰς τοιαύτην ἡλικίαν εὐρίσκομαι καὶ ταύτην τὴν φήμην ἔχω, ἀδιάφορον ἐὰν ἀληθὲς ἢ ψευδές, ὅτι δηλ. διαφέρει ὁ Σωκράτης κατὰ τι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εἶνε λοιπὸν ἐντροπὴ νὰ πράττουν τοιαῦτα οἱ νομιζόμενοι ὡς ὑπερέχοντες εἴτε κατὰ σοφίαν εἴτε κατ' ἄλλην τινὰ ἀρετὴν. Καθὼς βλέπω πολλάκις ὅτι τινές, οἱ ὅποιοι νομίζονται ὅτι εἶνε κάτι τι, ὅταν δικάζονται, εἰς πάντα τὰ μέσα καταφεύγουσι, νομίζοντες ὅτι δεινόν τι θὰ πάθωσιν, ἐὰν ἀποθάνωσιν, ὡς ἐὰν θὰ εἶνε ἀθάνατοι, ἐὰν μὴ καταδικάσῃτε ὑμεῖς αὐτούς· οὗτοι, κατὰ τὴν γνώμην μου, περιάπτουσιν αἰσχύνην εἰς τὴν πόλιν· διότι ξένος τις δύναται νὰ νομίσῃ ὅτι οἱ ὑπερέχοντες τῶν Ἀθηναίων ἐπ' ἀρετῇ οὐδὲν γυναικῶν διαφέρουσιν. Οὔτε λοιπὸν ἡμεῖς πρέπει νὰ πράττωμεν ταῦτα, οὔτε ὑμεῖς νὰ ἐπιτρέπητε τοῦτο, ἀλλ' ὀφείλετε νὰ δηλώσῃτε ὅτι πολὺ μᾶλλον θὰ καταδικάζητε τοὺς εἰσάγοντας τὰ ἔλεεινά ταῦτα δράμακα καὶ καταγέλαστον τὴν πόλιν ποιούντας, ἢ τὸν ἡσυχίαν ἄγοντα.»

«Ἄλλὰ πλὴν τῆς δόξης οὐδὲ δίκαιον νομίζω νὰ παρακαλῇ τις τοὺς δικαστὰς, ἀλλὰ νὰ πείθῃ αὐτούς. Διότι δὲν κἀθηται ἐπὶ τούτῳ ὁ δικαστής, ἵνα καταχαρίζηται τὰ δίκαια, ἀλλ' ἵνα κρίνῃ αὐτὰ, καὶ ὠρκίσῃ οὐχὶ ὅτι θὰ χαρίζηται κατὰ βούλησιν, ἀλλ' ὅτι θὰ δικάζῃ κατὰ τοὺς νόμους. Δὲν πρέπει λοιπὸν οὔτε ἡμεῖς νὰ ἐξικειώνωμεν ὑμᾶς εἰς

τὴν ἐπιτορκίαν, οὔτε ὑμεῖς νὰ συνηθίζητε. Διότι οὔτε ἡμεῖς οὔτε σεῖς θὰ εἰσθε εὐσεβεῖς. Μὴ λοιπὸν ἔχετε τὴν ἀξίωσιν, ὦ ἄνδρες, τοιαῦτα νὰ πράττω ἐνώπιον ὑμῶν, τὰ ὅποια δὲν θεωρῶ μῆτε ἐντιμα μῆτε δίκαια μῆτε εὐσεβῆ, καὶ πολὺ μᾶλλον ἐπειδὴ δικάζομαι ἐπὶ ἀσεβείᾳ.»

Ἄλλὰ τὰ ἀκαταμάχητα ταῦτα τοῦ ἀνδρὸς ἐπιχειρήματα δὲν ἴσχυσαν νὰ μαλάξωσι τὰς ψυχὰς τῶν ὀργισθέντων διὰ τὴν αὐθάδειαν του δικαστῶν, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδικαστικὴν ἀπόφασιν ἐπιτιμῶν αὐτοὺς ὁ Σωκράτης πλὴν ἄλλων λέγει καὶ τὰ ἐξῆς.

«Ἴσως, κύριοι, νομίζετε ὅτι κατεδικάσθη ἐξ ἀπορίας τοιούτων ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν θὰ ἠδυνάμην νὰ σὰς πείσω, ἐὰν ἐνόμιζον ὅτι τὰ πάντα ὄφειλον νὰ πράξω καὶ νὰ εἶπω, ὥστε νὰ ἀθωωθῶ. Οὐδαμῶς. Κατεδικάσθη ἐξ ἐλλείψεως οὐχὶ ἐπιχειρημάτων, ἀλλὰ τόλμης καὶ ἀναισχυντίας καὶ θελήσεως εἰς τὸ νὰ εἶπω ἐνώπιον ὑμῶν τοιαῦτα, ὅποια θὰ εἴχετε μεγίστην εὐχαρίστησιν νὰ ἀκούσῃτε, καὶ νὰ θρηνῶ καὶ νὰ ὀδύρωμαι, καὶ ἄλλα νὰ ποιῶ καὶ νὰ λέγω ἀνάξια ἐμοῦ, ὅποια ὑμεῖς εἰσθε συνειθισμένοι νὰ ἀκούητε παρὰ τῶν ἄλλων. Ἄλλ' οὔτε τότε ἐνόμισα ὅτι ὄφειλον πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου νὰ πράξω τι ἀνελεύθερον, οὔτε νῦν μεταμέλομαι οὕτως ἀπολογηθεῖς, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον προτιμῶ οὕτως ἀπολογηθεῖς νὰ ἀποθάνω, ἢ ἄλλως νὰ ζῶ.»

Τὰ δάκρυα ταῦτα, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, δὲν χύνονται μὲν σήμερον ἐπισήμως ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς δικαστηρίοις, ἀλλ' ὁ δικαστικὸς κόσμος δύναται νὰ μαρτυρήσῃ πόσαι ἐκάστοτε τοιαῦτα ἀπόπειραι γίνονται ἰδίᾳ πρὸς δελεασμὸν τῶν συνειδήσεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα ἔχωσι τὴν ἰσχὴν νὰ κάμπτωσι τὴν ἀτεγκτον τῆς Θέμιδος καρδίας, τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰ ἀπόρητα τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας.

Πλὴν τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις χυνομένων δακρῶν, ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος παρέχει ἡμῖν ἄλλο ἰσχυρότατον παράδειγμα ἀπατηλῶν δακρῶν καὶ δὴ ἐν στρατοπέδῳ χυθέντων. Ὁ Ξενοφῶν ἐν τῇ Ἀναβάσει¹ διηγείται ὅτι οἱ Μύριοι ἀφικόμενοι εἰς Ταρσοὺς τῆς Κιλικίας ἤρνούοντο νὰ προχωρήσωσιν, ἐπειδὴ ὑπώπτευν ὅτι ὁ Κύρος ὠδήγει αὐτοὺς κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὁ Κλέαρχος, ὁ ἐπισημότερος τῶν Ἑλλήνων στρατηγῶν, προσεπάθησε διὰ τῆς βίας νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ εἰς τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν. Ἄλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα, ἐπιτεθὲν κατ' αὐτοῦ, μικροῦ δεῖν ἐφόνευεν αὐτὸν διὰ λιθοβολίας. «Ὁ Κλέαρχος λοιπὸν» λέγει ὁ Ξενοφῶν, «ἐπειδὴ ἐνόησεν ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ διὰ τῆς βίας νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι ἐπεθύμει, συνήγαγεν

¹ Ξενοφ. Κύρ. Ἀναβ. 1,3,2.

ἐκκλησίαν τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐδάκρυε πολὺν χρόνον ἐστῶς· οἱ δὲ ὄραντες ἐθαύμαζον καὶ ἐσιώπων, εἶτα δὲ κλπ.»

Τὰ δάκρυα ταῦτα τοῦ Κλεάρχου ἐν τοῖς τοιαύτης φύσεως κατατακτέα, διότι ὡς ἐκ τῆς ἐπομένης τοῦ Ξενοφῶντος διηγήσεως καταδεικνύται, ἡ ὅλη συμπεριφορὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶνε πανοῦργος καὶ δολερὰ. Ἡ ἐντύπωσις τῶν δακρύων τούτων ὑπῆρξε μεγάλη εἰς τὰς ψυχὰς τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, ἕνεκα τοῦ χαρακτῆρος τοῦ στρατηγοῦ τούτου. «Ὁ Κλεάρχος» λέγει ἀλλαχοῦ¹ ὁ Ξενοφῶν «ἦτο στρατηγὸς χαλεπός· καὶ γὰρ ὄραν στυγνὸς ἦν καὶ τῇ φωνῇ τραχύς, ἐκόλαζε τε ἰσχυρῶς· τὸ ἐπίχαρι οὐκ εἶχεν, ἀλλ' αἰεὶ χαλεπὸς ἦν καὶ ὠμός». Καὶ ὅμως καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος, τοῦ ὁποῖου ἀμφίβολον εἶνε ἐὰν ὑγράνθησάν ποτε οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ ἀνδρικῇ του ἡλικίᾳ, μὴ δυναθεῖς νὰ ἐπιβληθῇ μήτε διὰ τῆς αὐστηρότητος μήτε διὰ τῆς βίας, κατῴρθωσε διὰ τῶν δακρύων τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ Κλεάρχου ἀριθῆλως μαρτυρεῖ τὴν ἀμαχον δύναμιν τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς τὰ δάκρυα, ὅταν ῥέωσιν ἐξ ὀφθαλμῶν σπανίως ὑγραينوμένων. Τὰ δάκρυα ταῦτα κάμπτουςι τὸ σθένος καὶ τῆς γενναιοτέρας καὶ σκληροτέρας ψυχῆς, διότι ἐν αὐτοῖς κατοπτρίζεται ἄλλος ἀσύνηθες καταβιβρώσκον τὴν καρδίαν τοῦ σπανίως δακρύνοντος.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι προσποιητῶν καὶ βεβιασμένων δακρύων παρατίθεμεν δύο τῶν ἀρχαίων παροιμίας, ἀποσπῶντες αὐτὰς ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν ἀρχαίων παροιμιῶν². Ἡ πρώτη εἶνε «Μεγαρέων δάκρυα», «τέτταται δέ» κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ζηνοβίου ἐπὶ τῶν πρὸς βίαν δακρύνοντων καὶ μὴ ἐπὶ οἰκείῳ πάθει». Ἡ ἀρχὴ τῆς παροιμίας ταύτης εἶνε σκοτεινὴ. Κατὰ τινα γνώμην «λέγουσι Βάκχιόν τινα Κορίνθιον γῆμαί· τὴν Κλυτίου τοῦ Μεγαρέων βασιλέως θυγατέρα, ἧς ἀποθανούσης, ἀναγκασθῆναι τοὺς Μεγαρέας ὑπὸ τοῦ Κλυτίου πέμπειν παρθένους καὶ ἡθίους εἰς Κόρινθον τοὺς μέλλοντας αὐτοῦ τὴν θυγατέρα καταθρηνησεῖν». Κατ' ἄλλην δὲ γνώμην ἡ παροιμία ἐπλάσθη «ὅτι πλεῖστα δοκεῖ φύεσθαι ἐν τῇ Μεγαρέων σκόροδα· ἔνθεν τὴν παροιμίαν εἰρησθαι ἐπὶ τῶν προσποιητῶς δακρύνοντων, παρ' ὅσον οἱ ἐμπιμπλάμενοι τῶν σκородῶν ἀποδακρύνουσι συνεχῶς ὑπὸ τῆς δριμύτητος. "Ὅθεν τὰ μὴ ἐκ παθῶν μηδὲ ἐκ βάθους δάκρυα, ἀλλ' ἐξ ἐπιπολῆς, Μεγαρέων δάκρυα ἔλεγον».

Ἡ δευτέρα, ὁμοία κατὰ τὸν νοῦν πρὸς τὴν πρώτην οὔσα εἶνε πρὸς

¹ Ξενοφ. Κύρ. Ἀνάβ. 2,6,9.

² Μιχ. Ἀποστ. Χί, 10. Ζηνοβ. V, 8.

σῆμα μπτουιάς θρηνεῖν. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ζητηθῇ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἴτιον τῆς παροιμίας ταύτης;

* *
*

Μέλλων νὰ διαλάβω περὶ τοῦ ἐτέρου αἰτίου τῶν δακρύων, τῆς χαρᾶς, ἀναμνηστικομαὶ λεληθότως εὐφροστιάτης παρατηρήσεως τοῦ Πλάτωνος ἐν Φαίδωνι¹. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ ἀποκρίψω ὅτι, ὡσάκις οἱ ὀφθαλμοὶ μου ὑγράνθησαν ἐκ τοιούτων δακρύων, ἡ μνήμη μου ἀνεκάλεσε τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰρημένου διαλόγου. Ἡ σκηνὴ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Εἶνε ἡ πρῶτα τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Σωκράτους. Πρὸς τὸν μέγαν φιλόσοφον σπεύδουσιν ὄρθριοι οἱ μαθηταί, ἵνα συνδιατρίψωσι τὸ ὑστατον μετὰ τοῦ ἐνθίου διδασκάλου. Ὁ Σωκράτης, ὃν εἶχον λύση τῶν δεσμῶν οἱ ἔνδεκα, ἀνακαθιζόμενος εἰς τὴν κλίνην συνέκαμψε τὸ σκέλος καὶ ἔτριψεν αὐτὸ διὰ τῆς χειρὸς λέγων συγχρόνως· πόσον παρὰδοξον πρᾶγμα εἶνε, ὦ ἄνδρες, τοῦτο, τὸ ὁποῖον καλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἡδύ· πόσον θαυμασίως εἶνε συνεζευγμένον πρὸς τὸ συναίσθημα τὸ νομιζόμενον ὡς ἐναντίον, δηλ. τὸ λυπηρόν· δὲν συνηθίζου μὲν καὶ τὰ δύο συγχρόνως νὰ ἔρχονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐὰν τις θηρεύσῃ τὸ ἕτερον καὶ λάβῃ αὐτό, ἀναγκάζεται σχεδὸν νὰ λάβῃ καὶ τὸ ἕτερον, ὡς ἐὰν εἶνε ταῦτα, δύο ὄντα, συνημμένα ἐκ μιᾶς κορυφῆς. Καὶ νομίζω ὅτι, ἐὰν ὁ Αἴσωπος ἐσκέπτετο τοῦτο, θὰ συνέθετε μῦθον, ὅτι ὁ θεὸς ἐπιθυμῶν νὰ συνδιαλλάξῃ ταῦτα πολεμοῦντα, ἐπειδὴ δὲν ἡδύνατο, συνῆψεν εἰς ταῦτὸ τὰς κορυφὰς των, καὶ διὰ τοῦτο, εἰς ὃν ἂν τὸ ἕτερον ἐπέλθῃ, ἐπακολουθεῖ καὶ τὸ ἄλλο. Καθὼς συνέθε καὶ εἰς ἐμὲ αὐτόν· ἐπειδὴ ἕνεκα τοῦ δεσμοῦ ἦτο πρότερον ἐν τῷ σκέλει τὸ ἀλγεινόν, φαίνεται ὅτι ἐπῆλθεν ἐπακολουθοῦν τὸ ἡδύ».

Εἶνε ἀληθῶς παρὰδοξος ἡ σύζευξις τῶν δύο τούτων συναισθημάτων· ἀλλ' ἔτι παραδοξότερα ἡ σύζευξις τῶν μέσων τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῶν.

Ἐκάτερον τῶν συναισθημάτων τούτων, ὅταν μετρίως καταλαμβάνῃ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἐκδηλοῦται διὰ τρόπου πάντῃ διαφόρου καὶ δισταμένου τοῦ ἐτέρου· ἀλλ' ὅταν εἴτε ἡ χαρὰ εἴτε ἡ λύπη ἀνέλθωσιν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς ψυχικῆς κλίμακος, ἐκάτερον δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῆ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτει πρὸς ἐξωτερικευσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ δανείζεται παρὰ τοῦ ἐτέρου τὸν ἴδιον αὐτῷ τῆς ἐκδηλώσεως τρόπον. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ φαινόμενον τοῦ γέλωτος μὲν ἐν λύπῃ σφοδροτάτῃ, τῶν δακρύων δὲ ἐν ἐξάλλῳ χαρᾶς, καὶ τὸ φαινόμενον τῆς μίξεως αὐτῶν.

¹ Πлт. Φαίδ 3,60.

Καὶ ὁ Αἴσωπος, ἂν παρετήρει τοῦτο, θὰ συνεπλήρωνεν ἴσως τὸν ἀνωτέρω μῦθον, λέγων ὅτι, ἐπειδὴ ὁ θεὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν λύπην καὶ τὴν ἠδονήν, συνεκέρασε τὰ μέσα τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων τούτων, δηλ. τὸν γέλωτα καὶ τὰ δάκρυα καὶ οὕτω παρήγαγε τὸν κλαυσιγελῶν. Τῆς κράσεως ταύτης τῶν δακρύων καὶ τοῦ γέλωτος ἀπαράμιλλον εἰκόνα ἀνευρίσκει τις ἐν Ἰλιάδι τοῦ Ὀμήρου¹. Ὁ Ἔκτωρ μέλλων νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης διαλέγεται παρὰ τὰς Σικαῖας τοῦ τείχους πύλας μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀνδρομάχης. Ἔβριε ἢ περιφνημος τοῦ Ὀμήρου ὁ ἀριστὸς. Μετὰ τοὺς διαμειφθέντας λόγους ὁ Ἔκτωρ λαμβάνει τὸν μικρὸν τῶν υἱῶν Ἀστυάνακτα, καί, ἄφ' οὗ ἐφίλησεν, ἐχόρευεν αὐτὸν καὶ ἠυχήθη εἰς τοὺς θεοὺς νὰ γίνῃ ἀριπρεπῆς ἐν τοῖς Τρωσίν, ὡς ὁ πατήρ του, καὶ νὰ ἐπιστρέφῃ ἐκ τοῦ πολέμου φέρων λάφυρα ἡματωμένα πρὸς χαρὰν τῆς μητρὸς, τὸν παραδίδει εἰς τὴν Ἀνδρομάχην. «Αὕτη δὲ ἐδέχθη αὐτὸν εἰς τὸν εὐώδη κόλπον της, δακρυόεν γελάσασα».

Τὰ τῆς χαρᾶς δάκρυα εἶνε δάκρυα εὐγενῆ, οὐδὲ δύναται πᾶν εἶδος χαρᾶς νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς δακρυογόνους ἀδένες. Τὰ δάκρυα ταῦτα εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτικά. Συνοδεύουν μόνον τὴν ἐξ ἠθικῶν αἰτίων προελθούσαν χαρὰν, μισοῦν δ' ἀμειλικτῶς καὶ φεύγουσι τὰ εὐάρεστα συναισθημάτων τὰ ἐξ ἀνηθικῶν ἐλαττηρίων κινούμενα. Ὅσῳ δὲ λεπτότερα καὶ ἠθικώτερα τὰ αἴτια τῆς εὐφροσύνης, τοσοῦτῳ θαλερώτερα καὶ θερμότερα ρέουν τὰ δάκρυα. Τὴν ἀλήθειαν τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐπικυροῖ ὁ καθ' ἡμέραν βίος καὶ ἡ ἱστορία. Οὐδέποτε π. χ. εἶνε δυνατόν νὰ ὑγρανθῇ τὸ ὄμμα κακούργου, ὁ ὁποῖος διὰ πράξεως ἀθεμίτου παρεσκεύασεν ἑαυτῷ ἄνετον καὶ τρυφηλὸν βίον. Τούναντίον ἢ διὰ τῆς ἐργασίας ἐπιτυχία σκοποῦ τινος, τὸ ἀγαθόν, εἴτε ὑφ' ἡμῶν, εἴτε ὑπ' ἄλλων διαπραττόμενον, διεγείρει χαρμόσυνον συγκίνησιν εἰς τὴν ψυχὴν μας καὶ προκλεῖ τὰ δάκρυά μας. Ὁ Ῥωμαῖος Ἀντώνιος, ὅτε οἱ δῆμοι παρουσίασαν πρὸς αὐτὸν τὴν κεφαλὴν τοῦ δεινοῦ ἀντιπάλου του Κικέρωνος, ἠσθάνθη ἐπὶ τῇ θεᾷ ταύτῃ ἕξαλλον χαρὰν· ἀλλ' ἡ χαρὰ ἐκεῖνη ἦτο ἄγρια, ἀνήθικος, καὶ ἐπομένως τὸ ὄμμα αὐτοῦ ἔμεινε ξηρὸν καὶ ἀδάκρυτον.

Ἐν τῷ τρόπῳ τούτῳ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς χαρᾶς οὐδεμίαν διαφορὰν ἀνευρίσκει ὁ ἐρευνητὴς τοῦ ἀρχαίου ἑλλήν. κόσμου καὶ τοῦ σημερινοῦ. Ἡ φύσις ἐνεργεῖ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ δυνάμει, ἀδέσμευτος, ἀπηλλαγμένη πάσης ὀπισθοβουλίας καὶ ἐπιφυλακτικότητος. Ἡ ἐκ-

¹ Ὀμ. Ἰλ Ζ, 484.

στασις τῆς χαρᾶς εἶνε μείζων τῆς λύπης· αἱ ἰσχυραὶ εὐάρεστοι ἐντυπώσεις καταλαμβάνουσι τὴν ψυχὴν ἡμῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, καὶ κυριαρχοῦσιν ἐν αὐτῇ· καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶνε κύριον τὸ ἄτομον τῶν δακρύων τούτων, ἀλλὰ νικώμενον ὑπὸ τῆς ἠδονῆς ἐπαφίεται ἔρμαιον αὐτῆς.

Βρίθει ὁ ἀρχαῖος λόγος πεζὸς τε καὶ ποιητικὸς παραδειγμάτων δακρύων ἐκ χαρᾶς προερχομένων. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ τὰ δάκρυα ταῦτα χύνονται ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ ἐκ τῆς ξένης προσφιλῶν προσώπων, εἴτε ὡς νεκρῶν νομισθέντων, εἴτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποδημούντων.

Παρ' Ὀμήρῳ εἶνε ἰσχυρόταται αἱ τοιαῦται δι' ἀφθόνων δακρύων τῆς χαρᾶς ἐκδηλώσεις. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῇ καλύβῃ τοῦ Εὐμαίου ἀποκαλυπτόμενος πρὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Τηλεμάχου καταφιλεῖ αὐτὸν δακρυροῶν¹, ὁ δὲ Τηλέμαχος² ἀμφιχυθεὶς πατέρ' ἐσθλὸν ὄδυροτο δάκρυα λείβων· ἀμφοτέρους δὲ καταλαμβάνει σφοδρὸς πόθος θρήνου· καὶ ἐκλαιον λιγέως· καὶ ἐκλαιον γοερώτερον πτηνῶν, τῶν ὁποίων τοὺς νεοσσούς, ἀπτῆνας εἰσέτι, ἀγρόται «ἐξείλοντο» ἐκ τῶν φωλεῶν. Ἐν τῷ αὐτῷ ἐπίσης ἐπεὶ ἀκούουσα ἡ Πηνελόπη παρὰ τῆς γριᾶς Εὐρυκλείας τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐχάρη, καὶ ἀναπτήθησασα ἀπὸ τῆς κλίνης ἐνηγκαλίσθη αὐτήν, «βλεφάρων δ' ἀπὸ δάκρυον ἤκεν³». Ἀναγνωρίσασα δ' ἔπειτα τὸν ἄνδρα της, τὸν ἐναγκαλίζεται καὶ κλαίει, τοιαύτην χαρὰν αἰσθανθεῖσα, οἶαν αἰσθάνονται ναυαγοί, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ καλοκαμωμένου πλοίου των καὶ τὴν ἀπώλειαν ὑπὸ τὰ κύματα πολλῶν συντρόφων, κολυμβῶντες ἐπιβαίνουσιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς περιχαρεῖς, διότι ἀπέφυγον τὸν ὄλεθρον⁴.

Παρὰ Σοφοκλεῖ⁵ ἡ Ἠλέκτρα ἐναγκαλιζομένη τὸν πρὸ μικροῦ ὡς νεκρὸν νομισθέντα ἀδελφόν της ἀναβοᾷ· «οὔποτ' ἐκλήξω χαρᾶ δακρυροῦσα». Ὁ δὲ χορὸς τῶν γυναικῶν βλέπων τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην τῆς τύχης μετὰστασιν «ὦ παῖ⁶» ἀναφωνεῖ «κάπι συμφοραῖσί μοι γεγηθὸς ἔρπει δάκρυον ὀμμάτων ἄπο».

Καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῷ πεζῷ λόγῳ καὶ μάλιστα ἐν τοῖς παλαιαῖς μυθιστορήμασιν, ἐν οἷς συχνότατα ἀνευρίσκονται προσφιλῆ πρόσωπα ἐκληφθέντα ὡς ἀπολωλότα, χύνονται δάκρυα τοιαῦτα. Ὁ

¹ Ὀδ. π. 190.

² Ὀδ. π. 214 καὶ ἐξ.

³ Ὀμ. Ὀδ. ψ, 33.

⁴ Ὀμ. Ὀδ. ψ, 233.

⁵ Σοφ. Ἠλ. 1312.

⁶ Σοφ. Ἠλ. 1230.

ἀναγινώσκων σελίδας τοῦ ἀρχαίου λόγου ἀνακλαεῖ διὰ τῆς φαντασίας ὁμοίας σκηναὶς διαδραματιζομένας ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἀμοιβὴ τῶν ποικίλων ψυχικῶν ἀρετῶν ἀναμφισβητητῶς διεγείρει ἐν ἡμῖν συναίσθημα χαρμοσύνου συγκινήσεως καὶ προκαλεῖ τὰ δάκρυα ἡμῶν· ἀλλ' οὐδεμία ἀρετὴ δύναται νὰ νομισθῇ πηγὴ δαψιλεστέρα τοιούτων «γεγηθότων», ὡς λέγει ὁ Σοφοκλῆς, δακρύων, ὡς ἡ μεγαλοφυΐα, ὅταν πανδήμως ἀναγνωρίζομένη ἀμείβεται. Πολλὰ καὶ ποικίλα παραδείγματα ἐκ πάσης ἐποχῆς δύναται νὰ παραθέσῃ ἀνδρῶν πολιτικῶν δακρυσάντων ἐκ χαρᾶς, ἐπιστημόνων, στρατιωτικῶν, ποιητῶν, ὑποκριτῶν, ὡς εὐεργετῶν ἀναδειχθέντων διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς αὐτῶν δράσεως, καὶ παγκοίνως διὰ τῆς κοινῆς ἐκτιμήσεως καὶ εὐγνωμοσύνης ἀνταμειφθέντων.

Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων γραμμάτων δὲν διέσωσεν ἡμῖν οὐδεμίαν τοιαύτην σκηνήν, ἐν ᾗ τούναντιον ὁ σύγχρονος βίος εἶνε πολλῶν τοιούτων μεστός. Ἀρκούμαι μόνον εἰς τὴν ὑπόμνησιν ἐνός. Ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ ἐώρταζεν ἐν Παρισίῳ πρό τινων ἐτῶν δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνα ἐπέτειον τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ βίου. Ἡ μεγαλόπολις ἐκείνη σύσσωμος παρήλαυσε πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ περικλεοῦς τέκνου της, τελοῦσα φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν. Αἱ κραυγαὶ τοῦ πλήθους αἱ ἐγκάρδιοι, αἱ ἄγναι, ὧν ἐλατήριον ἦτο μόνον ἡ ἐκτίμησις, ὁ θαυμασμός καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν ἐκείνην τοῦ αἰῶνος, ἐκάλεσαν τὸν Βίκτωρα Οὐγκὼ εἰς τὸν ἐξώστην. Περιέστρεψε τὴν χιονώδη κεφαλὴν του, καὶ εἶδε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ πρὸ τῶν ποδῶν του· ὡσφράνθη τὸν λιθανωτὸν ἀφθόνως πρὸς τιμὴν του καιόμενον, καὶ εἶδε τὴν εἰκόνα του ἐν μέσῳ τῶν νεφῶν τοῦ εὐώδους καπνοῦ περιελισσομένην καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνυψουμένην. Εἶδε κενὴν ἔδραν μεταξὺ τῶν ἀθανάτων ἀναμένουσαν αὐτόν. Ἔστη ἄφωνος ἐν ἐκστάσει. Ἦθελε νὰ ἐκφράσῃ τὰ συναισθήματα τῆς χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης του. Ἄλλ' ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε ἰκανὸς ἀντιπρόσωπος τῆς καρδίας ἐν τοιαύταις στιγμαῖς. Αἶφνης ἐκρήγνυνται οἱ κρουνοὶ τῶν δακρύων αὐτοῦ, καί κητ ἀβρέχεται ὁ λευκὸς πώγων τοῦ γηραιοῦ πρεσβύτου. Ἦτο ἰκανὴ ἀπόδοσις τῶν φιλοφρονημάτων τοῦ Παρισινοῦ λαοῦ. Τοῦ πλήθους ἡ συγκίνησις ἐπὶ τῇ θεᾷ τῶν δακρύων ἐκείνων ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος. Οὐδεὶς ἔμεινεν ἀδάκρυτος.

* *

Ἡ λέξις δάκρυον ἐχρησίμευσεν ὡς τίτλος ἔργων τινῶν νεωτέρων πεζῶν τε καὶ ποιητικῶν. Ἐκλαμβάνεται συνήθως ὡς λέξις περιληπτικὴ σκηνῶν τοῦ βίου ἀλγεινῶν. Τὰ δάκρυα ἐνέπνευσαν ποιητὰς καὶ

καλλιτέχνας ἐν πάσῃ ἐποχῇ. Ὁ Schubert ἔχει ἀφιερωμένας ὠραιότητας μουσικὰς σελίδας εἰς ἐγκώμιον τῶν δακρύων, ὁ δὲ Βίκτωρ Οὐγκὼ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὰ στίχους συγκινητικωτάτους καὶ ποιητικωτάτους εἰς τὰ «φθινοπωρινὰ του φύλλα».

Ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐλληνικῇ ποιήσει μεταξὺ ἄλλων ὀνομάτων λύπης δηλωτικῶν, οὐχ ἄπαξ προετιμήθη ἡ λέξις «δάκρυα» ὡς ἐπιγραφὴ ἄσμάτων μελαγχολικῶν. Πλὴν ἄλλων ἀκούμεθα εἰς τὴν ὑπόμνησιν τοῦ γνωστοῦ εἰς ἐξαμέτρους στίχους τοῦ Ζαλοκώστα καὶ φερωνύμου ποιηματίου τοῦ Βαλαωρίτου.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων ἀνευρίσκονται στίχοι σχετικοὶ πρὸς τὰ δάκρυα δισπαρμένοι πολλαχοῦ, ἐξ ὧν ἐκλέγων δύο μαργαρίτας ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, θὰ κοσμήσω τὸ τέλος τοῦ λόγου μου.— Ὁ Σαμουήλ, ὁ μοναχὸς τῶν ἀποκρήμων τοῦ Σουλίου βράχων, ὁ ἀπαθανατισθεὶς διὰ τῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτοθυσίας του, καὶ διὰ τῆς μούσης τοῦ ποιητοῦ, περιζωσθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μέλλων νὰ ταφῇ ὑπὸ τὰ ἔρειπια τοῦ ναοῦ κοιωνεῖ μετὰ τῶν ὀπαδῶν του τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

«Σιγᾶτε» ἀναφωνεῖ ὁ ποιητὴς «βρόντοι τουφεκιῶν, πᾶψτε, φωναῖς πολέμου,
 »Κ' ὁ Σαμουήλ τὴν ὕστερην τὴν Κοινωνιὰ θὰ πάρῃ.
 »Κ' ἐκεῖ ποῦ κύτταξ' ὁ παπᾶς τῇ Σάρκα τοῦ Θεοῦ του,
 »Ἐκύλισ' ἀπ' τὰ μάτια του στοῦ ποτηριοῦ τὰ σπλάγγνα
 »Σὰν τῇ δροσοῦλα διάφανο κρυφὰ κρυφὰ ἓνα δάκρυ.
 —Θεέ μου καὶ πατέρα μου, θαμμένους ἐδῶ μέσα
 ἐδίψασα—χωρὶς νερὸ ἢ θεῖα κοινωνιὰ σου
 Θὰ ἔμεν' ἀτελείωτη. Δέξου γλυκὲ μου Πλάστη,
 αὐτὸ τὸ μαῦρο δάκρυ μου, μὴ τὸ καταφρονέσῃς·
 ἀμόλυντο καὶ καθαρὸ βγαίν' ἀπ' τὰ φυλλοκάρδια·
 δέξου το, Πλάστη, δέξου το, ἄλλο νερὸ δὲν ἔχω.
 »Ἦτανε ἥλιος κ' ἔλαμψε τὸ ἱερὸ τὸ σκεῦος.
 »Τὸ αἶμα ἐξεστάθηκε, ἄχισε, ζωντανεῦε,
 »Ἀναγαλλιάξ' ὁ Σαμουήλ ποῦ εἶδε τῇ θεῖα χάρι
 »Καὶ τρέμοντας ἀγκάλιασε τὸ Θεῖκὸ ποτῆρι
 »Καὶ τῶσφιξε στὰ χεῖλη του κ' ἄκουσε ποῦ χτυποῦσε,
 »Σὰν νᾶτανε λαχταριστὴ καρδιὰ ζωὴ γιομάτη.

Μετὰ ταῦτα μεταδίδει τῶν μυστηρίων καὶ εἰς τοὺς πέντε λαθωμένους συντρόφους του, τῶν ὀπείων

»Σταλαματιὰ σταλαματιὰ τὰ δάκρυά τους πέφτουν,
 »Κι' ἡ πλάκα ποῦ τὰ δέχεται ραγίζεται καὶ τρίζει.

»Παράπονο τούς έπιασε, ὄχι θανάτου φόβος,
 »Καί κλαίοντας ὁ Σαμουήλ, εἰς τῶνα του τὸ χέρι
 »Τὸ ἱερὸ ποτήρι του καὶ στᾶλλο τῆ λαβίδα
 »Ἀρχίνησε τὴν Κοινωνιὰ τοῦ Πλάστη νὰ μεράζη».

Ἐν ἑτέρῳ ποιήματι τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου εἰς τὸν Ἄθνασιον Διάκον, ὁ ἥρωσ μέλλων νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῆς Ἀρβανιτζᾶς καλεῖ τοὺς συντρόφους του πρῶτον νὰ προσευχηθῇ μετ' αὐτῶν.

»Ἦτανε νύχτα. Τὰ βουνά, ἡ λαγκαδιὰς, τὰ δέντρα,
 »Ἡ βρούσαις, τὰ γριολούλουδα, ὁ οὐρανός, τὰ γέρι,
 »Στέκουν βουδὰ ν' ἀκούσουνε τὴν προσευχὴ τοῦ Διάκου».

Ἐκ τῆς προσευχῆς ἀποσπῶ τοὺς τρεῖς τελευταίους στίχους, ἵνα συνδέσω αὐτοὺς μετὰ τῶν ἐπομένων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα μου.

»Δυνάμισέ μας Πλάστη μου! Γὰ ν' ἀκουστῇ στῆ Δύση
 »Πῶς δὲν ἀπονεκρώθηκε καὶ πῶς θ' ἀνυποβλήσῃ
 »Τώρα μὲ τὰ Μαγιάπριλα ἡ δουλωμένη χώρα.
 »Εὐλογημέν' ἡ ὦρα.
 »Ἐσκυψ' ὁ Διάκος ὡς τῆ γῆ ἔσφιξε μὲ τὰ χεῖλη
 »Κ' ἐφίλησε γλυκὰ γλυκὰ τὸ πατρικὸ του χῶμα.
 »Ἐβράζε μέσα του ἡ καρδιά, καὶ 'ς τὰ ματόκλαδά του
 »Καθάριο, φωτοστόλιστο, ξεφύτρωσ' ἕνα δάκρυ...
 »Χαρὰ σ' τὸ χόρτο πᾶλαχε νὰ πιῇ σὲ τέτοια βρούσαι!»

Καὶ περὶ τοῦ δακρύου τούτου, ὁ ποιητὴς προοιωνιζόμενος αἴσια ὑπὲρ τῆς φίλης πατρίδος, ἀναφωνεῖ:

»Μ' ἐκείνην τὴν ρανίδα
 »πᾶσταξ' ἀπὸ τὰ μάτια του θὰ ξεπλυθῇ ἡ μαυράδα,
 »ποῦ ἔλερωσε τῆς μοίρας μου τὸ νεκρικὸ δεφτέρι».

Γ. Μπουκουδάλας

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ

ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩ

ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

(1685—1800).

Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων μαθηθάνομεν σὺν ἄλλοις ὅτι ἠσπᾶσθησαν τὴν καθολικὴν θρησκείαν τινὲς ὀθωμανοὶ τοῦ Μουσταφᾶ, ὅστις ἐπωνομάσθη Ἀναστάσιος. Ἐπίσης μαθηθάνομεν ἐπισήμως ὅτι τῇ 27 Δεκεμβρίου

τοῦ 1693 ἀπέθανεν ὁ ἔνδοξος Φραγκίσκος Μοροζίνης, ὅστις μετὰ τοῦ στόλου του εὕρισκετο εἰς Ναύπλιον. Ὁ Ἐνετός οὗτος, ὅστις ἐπωνομάσθη Πελοποννησιακός¹, εἵμαρτο καὶ νὰ τελευτήσῃ εἰς Πελοπόννησον. Βλέπομεν ὅτι ὁ δυτικὸς ἱερεὺς ἐσημείωσε 27 Δεκεμβρίου 1693, ἐνῶ αἱ ἐνετικαὶ ἱστορίαι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ ἥρωσ οὗτος ἀπέθανε τῇ 6 Ἰανουαρίου 1694. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπισήμως ἦτο ἐνίστοε ἐν χρήσει τὸ παλαιὸν ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον καὶ οὐχὶ τὸ γρηγοριανόν, καθότι ἡ 6 Ἰανουαρίου 1694 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 27 Δεκεμβρίου 1693. Προκειμένου, ὡς γνωστόν, περὶ τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, αἱ προσθεταὶ ἡμέραι τῆ ἀρχαία ἡμερομηνία εἶνε δέκα². Ἄλλος νόμος διέταττε νὰ καταγράφωνται ἐπιμελῶς τῶν ἐκ-

¹ Ζῶντος τοῦ Μοροζίνου ἡ Ἐνετία, τῇ 11 Αὐγούστου 1687, ἠθέλησεν ἵνα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συμβουλίου τῶν Δέκα τεθῇ γάλλικος προτομή του μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

Francisco Mauroceno
 Peloponnesiaco Adhuc Viventi
 Senatus.

² Ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ἐν Ἐπτανήσῳ ἦτο ἐν χρήσει τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον καὶ οἱ δυτικοὶ συνεώρταζον μετὰ τῶν ὀρθοδόξων τὸ Πάσχα καὶ τὰς λοιπὰς ἑορτὰς (πρβλ. Λούντζη: Della Condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio Veneto σελ. 371—373). Ἐκτοτε καὶ μέχρι σήμερον κρατεῖ ἐν Ἐπτανήσῳ τὸ σύστημα τοῦτο. Ἐπὶ Ἐνετοκρατίας μάλιστα ἐν Ἐπτανήσῳ συνετάξαν καὶ ἴδιον οἱ δυτικοὶ ἑορτολόγιον. Τὸ τῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου τοῦ 1773 εἶδομεν τυπωμένον μετὰ τοῦ ἐξῆς τίτλου. Ordo Recitanti Divinum officium juxta ritum ecclesiarum Cathed. Zacynthi ac Cephaleniae antiquo nimirum Calendario Correctionis Nicenae. Ex indulto Greg. XIII retento servata tamen omnino forma Missalis et Breviarii Romani Clementis et Urbani VIII. Auctoritate Recogniti pro anno Domini MDCC LXXIII primo post bissext. Illustriss. ac Reverendiss. D. D. Balthassare Maria Remondini episcopo Zacynthi ac Cephaleniae. Venetiis Apud. Dominicum Lovisa. Superiorum premissu. Ἐπειδὴ τὸ βιβλίον εἶνε σπανιώτατον, δημοσιεύομεν τὸν τίτλον. Ἀντίτυπον σφίζεται εἰς τὴν Φωσκολιανὴν βιβλιοθήκην. Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ παλαιῦ ἡμερολογίου, περιεργείας χάριν ἀναφέρομεν ὅτι ἡ ἐν Λιβόρνῳ παροικία τῶν Ἀρμενίων ὑποκειμένη τῷ ἀρχιερεῖ τῆς Ῥώμης διετάχθη τῷ 1674 νὰ ἀσπασθῇ τὸ νέον ἡμερολόγιον. Οἱ Ἀρμένιοι, ἂν καὶ τῷ Πάπα ὑποκείμενοι ἐκκλησιαστικῶς, θορυβοῦντες ἀπεποιήθησαν τὸν νεωτερισμὸν καὶ οὕτως ἡ αὐτῆ Ῥώμῃ ἀπεφάσισε, τῷ 1699, νὰ ἀφήσῃ αὐτοὺς νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον. Πρβλ. Lettera della Santità di Nostro Signore Benedetto Papa XIV a Monsignor Arcivescozvo di Rodi Segretario della Congregazione di Propaganda Fide, Nella quale si proibisce ad alcuni Sacerdoti Armeni di celebrare tre Messe nel giorno del S. Natale. Τοῦ σπανίου τούτου βιβλιαρίου ἀντίτυπον σφίζεται ἐν τῇ Φωσκολιανῇ βιβλιοθήκῃ.

κλησιῶν τὰ κτήματα, ὅπως ἡ κυβέρνησις γνωρίζῃ ἐπισήμως τὰ εἰσοδήματα τῶν τε ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν¹. Τοῦτο πολὺ δυσηρέστησε τοὺς ὀρθοδόξους ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς, οἵτινες δημοσίως ἐξεφράζοντο ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἐπίεζον τόσον, οὐδ' ἐπενέβαινον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὅσον οἱ Ἐνετοί. Οἱ ἐφημέριοι καὶ ἡγούμενοι πρὸ πάντων ἤθελον νὰ εἶνε ἀνεξάρτητοι, πᾶσαν δὲ τῆς Κυβερνήσεως ἐποπτεῖαν ἐθεώρουν πῆσιν καὶ διέδιδον ὅτι οἱ δυτικοὶ προσηλυτίζουσιν².

* *

Οἱ Δυτικοὶ εὐρίσκοντο ἤδη ἐν Πελοποννήσῳ πρὸ πολλοῦ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβη κατ' ἐξοχὴν ἀρεστὴ εἰς τὸν κλῆρον τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὅστις συνέλαβεν ἐλπίδας περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῷ ἀρχιερεῖ τῆς Ῥώμης. Οἱ φράγκοι ἐξήλασαν ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων τοὺς Ἑλληνας ποιμένας, ἤρπασαν τὰ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας κτήματα καὶ ἐδώρησαν αὐτὰ τῇ δυτικῇ, ἣτις ἔλαβε προσέτι τιμάρια, ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ὁ μὲν λατῆος μητροπολίτης Πατρῶν ἐπροκίσθη δι' ὀκτὼ τιμαρίων, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξ ἐπίσκοποι, οἱ ὑπ' αὐτὸν διατελοῦντες, διὰ τεσσάρων ἕκαστος³. Πλήθος δυτικῶν μοναχῶν συνέρρευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ μὲν ἀφ' ἑαυτῶν, οἱ δὲ προσκαλούμενοι ὑπὸ τῶν νέων δεσποτῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐκλατινίσωσι δῆθεν τὴν κατακτηθεῖσαν χώραν. Συνεπῶς πολλαχοῦ ἱδρυσαν λαμπρὰ καὶ μεγάλα μοναστήρια. Μνημονεύονται σὺν ἄλλοις τὰ τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Γλαρέντσας. Μάλιστα περὶ τῆς μονῆς τῆς τελευταίας ταύτης χώρας, λόγος πολλαχοῦ γίνεται ἐν τῷ *Livre de la Conquete* καὶ ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μωρέως, καθότι εἰς αὐτὸ πολλάκις οἱ πρίγκιπες τῆς Ἀχαΐας συνεκάλουν τοὺς βαρῶνους τῆς Πελοποννήσου ἐν' ἀπὸ κοινοῦ συσκευθῶσιν⁴. Ἐκτοτε οἱ δυτικοὶ ἱερεῖς προσεπάθουν νὰ διαδώσωσι διὰ παντοίων τρόπων τὰ καθολικὰ δόγματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν ἐκ φόβου μὴ περιέλθωσιν ὑπὸ τὴν δεσποτεῖαν βαρβάρων, διετράνωσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Λατίνων ὅτι μόνον οἱ Ἐνετοὶ ἠδύναντο ἀποτελεσματικῶς ν' ἀντιμετωπίσωσι πᾶσαν κατὰ τῆς πόλεως προσβολὴν καὶ ὅτι ἦτο

πρέπον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τὰς Πάτρας. Ὅθεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος, τῇ συγκατανεύσει τοῦ Πάπα ἐπώλησε τὰς Πάτρας εἰς τοὺς Ἐνετοὺς⁵.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου μόνον ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ, εἰ δυνατόν, ὁ καθολικισμὸς νέαν ζωὴν, νέας δυνάμεις, ὡς ἐφρόνουν οἱ δυτικοὶ μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς, οἵτινες δὲν ἔλειψαν νὰ δείξωσι ζῆλον μέγιστον⁶.

Οἱ Ἐνετοὶ εὐθὺς ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ τῆς θρησκείας, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς περὶ Πελοποννήσου ἐκθέσεως τοῦ Βενετοῦ προβλεπτοῦ Κορνέρ, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ φιλόπονος φίλος κ. Σ. Π. Λάμπρος⁷. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ διεκτραγώδησις τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας ἐν Πελοποννήσῳ ἦτο θέμα κοινὸν εἰς τοὺς ἐκ Βενετίας ἀρχοντας, οὐδ' ἀποδοτέον τὴν εἰκόνα ταύτην εἰς μῖσος τῶν ἀλλοδόξων εὐπατριδῶν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἐπειδὴ οὐ μόνον ἐπιεικῶς ἀνεξιθρησκοὶ ἀπεδεικνύοντο, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς δεινότητος ἀντεπεζήρχοντο κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ λατινοφρόνων κληρικῶν. Ἡ ἀγανάκτησις αὐτῶν ἔχει ἄλλην ἀρχὴν, ὡς ἀκολουθῶν ἱστορεῖ ὁ ἴδιος φίλος κ. Λάμπρος: ἐρχόμενοι ἐκ πόλεως ἐχούσης ναοὺς περιφανῶς κεκοσμημένους, συνηθισμένοι εἰς τὴν πομπικὴν τέλεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ εἰς τὴν ἀναστροφὴν μετ' ἱεραρχῶν πλουσιῶν τὴν περιβολὴν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐπαιδευτῶν, θεωροῦντες, ὡς πᾶς Βενετός, καθημερινὸν καθῆκον τὴν εἰς τὸν ἅγιον Μάρκον χάριν προσκυνήσεως φοίτησιν, ἐξεπλήσσοντο ἅμα τῇ εἰς Πελοπόννησον μεταβάσει εὐρίσκοντες ἀκαλλεῖς τὰς πλείστας ἐκκλησίας καὶ πολλάκις ἠρειπωμένας καὶ ποταπὰ αὐτῶν τὰ σκευῆ, τοὺς κατοίκους ἥμιστα προσανέχοντας εἰς τὴν τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν τύπων, τοὺς δὲ ἱερεῖς, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, πενιχροὺς, πτωχοὺς καὶ ἀγραμμάτους⁸. Ὁ Ἐνετὸς Κορνέρ ἐπὶ λέξει ἔλεγεν εἰς τὴν Κυβερνήσιν του ὅτι «... ἐνεποιεῖ φρίκην τὸ νὰ βλέπῃ τις » τὸ μὲν ἱερὸν μεταπεποιημένον οἶονεῖ εἰς τρώγλην, τὴν δὲ εὐλάβειαν » ἐγκαταλελειμμένην καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν ληησημονημένην, ἐπικρα- » τοῦσαν δὲ παρὰ τοῖς ἱερεῦσι μόνον τὴν σιμωνίαν καὶ τὸ συμφέ-

¹ Diversorum, Ἀρχεῖον δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

² Lettere Varie, Ἀρχιεπισκοπικὸν Ζακύνθου.

³ Πρβλ. Ῥωμανοῦ ἐνθ. ἀντ. καὶ Σ. Ν. Ὠμοπούλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν σελ. 273 καὶ ἐφεξῆς.

⁴ Πρβλ. Ῥωμανοῦ ἐνθ. ἀνωτ.

⁵ Ἴδε Ὠμοπούλου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 308—309.

⁶ Lettere diverse. Ἀρχεῖον δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

⁷ Τὴν σπουδαίαν ταύτην ἔκθεσιν ἐδημοσίευσέ ὁ κ. Λάμπρος εἰς τὸ *Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, τομ. Β'. σελ. 282—317.

⁸ Λάμπρου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 285—286.

ρον». Πολλά τῶν κακῶν τούτων ἐβελτιώθησαν διὰ τῆς ἐπιμελημένης φροντίδος τῶν Βενετῶν καὶ διὰ τῆς ἐπιδεικνυμένης ἀνεξιθρησκείας, ἧς τὴν συναίσθησιν προσεπάθησαν ναυξήσωσι παρὰ τοῖς ἑγκατοίκους διὰ τῆς ἀποφάσεως νὰ μὴ ἀπαλλοτριῶνται αἱ ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι τῶν κτημάτων, ἅτινα εἶχον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν Κορνέρ, κατέφευγον ἐνίοτε εἰς δόλους, ἀπαιτοῦντες ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐκκλησιῶν τὰ κτήματα, τὰ ὅποια ἦσαν ἐκπαλαι εἰς αὐτὰ δεδομένα, ἀλλ' ἀποκρύπτοντες ὅτι οἱ Τούρκοι ἀπελάμβανον ἐξ αὐτῶν τὴν δεκάτην. Κατελάμβανον δὲ ἐκτεταμένας γαίας, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχρησίμευον μᾶλλον εἰς εὐμάρειαν τῶν ἱερέων ἢ εἰς κόσμον τῶν ἐκκλησιῶν. Ὡς δ' ἐν τῶν κυριωτάτων μέσων πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων θρησκευτικῶν πραγμάτων προέτεινε ὁ Κορνέρ τὴν προσήκουσαν πλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν διὰ τῆς εἰς ταύτην ἀναμίξεως τῆς βενετικῆς πολιτείας· καὶ τοῦτο καθότι οὐχὶ ὀλίγοι τῶν ἐπισκόπων ἦσαν ἄξιοι ἐλέγχου, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀπόφασις τῶν συνδικῶν καταστιχωτῶν, οἵτινες ἠναγκάσθησαν νὰ δημοσιεύσωσι προκήρυξιν ἀπαγορεύουσαν τὰς εἰς τοὺς ἐπισκόπους δωρεάς, ἕνεκα τῶν γηνομένων καταχρήσεων. Ἄν ὁ Ἑνετὸς διὰ τῶσαν ζωρῶν χρωματῶν ἐπικρίνη δικαίως τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον, οὐχ ἤττον ὅμως σπουδαίως ἐλέγχει τὴν ἀταξίαν, τὴν ἀκοσμίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν δυτικῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἱερέων, ὧν τινες μὲν, οἷον οἱ Δομινικανοὶ καὶ Θηρεσιανοὶ μοναχοὶ, διῆγον αὐστηρότερον πῶς βίον, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἀξιόμειπτοι, ἐπὶ λέξει δὲ λέγει ὁ εἰλικρινῆς Ἑνετὸς: «Anco nel rito Latino vi è d'accusare li-suoi disordini, poichè se ben li padri Domenicani Osservanti e gli altri dell'ordine di S. Teresa menano vita austera e mortificata, edificando chi si specchia nella morigeratezza e le loro Costumi, vi sono ad ogni modo altri, che se ben da me ripresi e castigati, passandola con genio indulgente alla sodisfazione de'loro pochi honesti appetitipostergano il debito dell'esemplarità per darsi in braccio alle proprie concupiscenze. Ciò noce, perchè ad ogni apertura di speditione di religiosi in Regno, vi si cacciano li più scandalosi e penitentiabi come in esilio, più in punitione de loro delitti che a corretione degli altrui. L' ammonire per questo li superiori ad estrarher li più accostumati et indonei a radicare il culto divino sarà cosa di singolare proffitto che va-

lerà anco ad istillar coll'esempio affetto di pontualità ne' professori del rito Greco ».

* *

Τὰ ἱερά τῶν δυτικῶν τάγματα ἐν τούτοις ἐνησχολήθησαν εἰς τὴν ἀνακαίνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας. Ἐσκέπτοντο καὶ εἰργάζοντο διαρκῶς περὶ τούτου. Ἡ Ἑνετικὴ πολιτεία εἶχεν ὅμως ἐπ' αὐτῶν ἐστραμμένην ἀγρυπνον τὴν προσοχὴν τῆς.

Οἱ Ἑνετοὶ γηγόμενοι κύριοι μετίβαλον εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς τὰ ὀθωμανικὰ τεμένη. Ἀφιέρωσαν αὐτὰ εἰς τὴν Θεοτόκον τῆς Ἀσπίλου Συλλήψεως (Immacolata), εἰς τὸν ἅγιον Ἀντώνιον ἐκ Παταθίου, εἰς τὴν Θεοτόκον τοῦ Ροζαρίου² καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Γαστούνης, ἀλλὰ δὲ ἀλλαχοῦ εἰς διαφόρους ἄλλους ἁγίους. Τούτων δύο ἐκ Πατρῶν ἀφιερώθησαν εἰς τὸν ἅγιον Ἀνδρέαν καὶ εἰς τὸν ἅγιον Μάρκον. Οἱ ναοὶ ἐδίδοντο εἰς ἱερεῖς διαφόρων ταγμάτων ἰδίως³.

Δυνάμει τῶν ἐγγράφων τῆς παραχωρήσεως ὑπεβάλλοντο οἱ μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς εἰς διαφόρους ὑποχρεώσεις, οἷον νὰ λειτουργῶσι τακτικά, νὰ προσφέρωσιν ἐτησίως εἰς τὴν κυβέρνησιν κηρὸν ὡς δᾶγμα τοῦ Πατρωνικοῦ δικαίωματος (jus patronato). Τινὲς ὑπεχρεοῦντο νὰ διατηρῶσιν εἰδὸς τι καταλυμάτων διὰ τοὺς κληρικούς, ἢ νὰ δέχωνται τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ἀσθενεῖς καὶ διδάσκωσι δωρεὰν γράμματα. Ἐν Πάτραις ἐπίσης εἰς ἱερεὺς διετάχθη νὰ δέχεται τὰ ἔκθετα. Οὕτως οἱ ἱερεῖς διετήρουν, οὕτως εἶπεῖν, εἶδος νοσοκομείου, πτωχοκομείου καὶ ἐκθετοτροφείου. Ἡ κυβέρνησις ὅμως πολλάκις ἐξέφρασε παράπονα περὶ τῆς μὴ αὐστηρᾶς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος τῶν ἱερέων, ὥστε ἀπεφάσισεν ἐν Πάτραις καὶ ἄλλαις χώραις νὰ ἰδρυθῶσι δημόσια ἄσυλα⁴.

¹ Λάμπρου ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 286, 287. καὶ 298.

² Ἡ ἐπωνυμία αὕτη, ἣν οἱ Δυτικοὶ δίδουσιν εἰς τὴν Θεοτόκον, συνδέεται στενάτατα μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, δῆλα δὴ μετὰ τῆς ἀξιολημνηνεύτου ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου (1571). Ἴδε τὸν ὠραῖον καὶ πατριωτικὸν πανηγυρικόν, τὸν ὁποῖον ἀπήγγειλε τὴν πρώτην κυριακὴν τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁ διαπρεπῆς δυτικὸς ἱερεὺς κανονικὸς κ. Θ. Α. Πόλιτος ἐν τῷ ἐν Κερκύρᾳ δυτικῷ ναῷ τῆς Υ. Θ. Εὐαγγελιστρίας καὶ ἐν Κερκύρᾳ ἐδημοσίευσεν μετὰ ἱστορικῶν σημειώσεων, ὑπὸ τὸν τίτλον ἰλ Santissimo Rosario.

³ Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν διαφόρων ἐγγράφων τῶν σωζομένων εἰς ἀρχεῖον τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

⁴ Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ διαφόρων ἐπιστολῶν σωζομένων εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου καὶ ἐκ διατάγματος τοῦ 1700, σωζομένου εἰς τὸ Ἀρχιεπισκοπικεῖον Ζακύνθου Libro terminationi.

*Αγνωστον ἂν τὰ ἰδρύματα ταῦτα συνεστήθησαν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ὁ δυτικός κληρὸς ὅπως δῆποτε ἐγένετο ὠφέλιμος εἰς τὸν λαὸν καὶ ὅτι ἡ Ἐνετία πάντοτε ἐμερίμνα ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν.

Τὸ σχολεῖον τῶν ἐν Πάτραις δυτικῶν ἱερέων ἐφθάσε νὰ ἔχη 164 μαθητάς. Καὶ ἐκεῖνο τῆς Γαστούνης ἀναφέρεται ὡς ἔχον πολλοὺς μαθητάς, παρασιωπωμένου ἕως τοῦ ἀριθμοῦ. Ἐκ τῶν δυτικῶν ἱερέων ἀναφέρονται μετ' ἐπαίνων ὁ μοναχὸς Θωμᾶς ἐκ Κρήτης, οἱ ἱερεῖς Ἀναστάσιος Βινιέρης καὶ ὁ Ἰωάννης Δούναβις. Ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἀναφέρονται ἱερεῖς δυτικοὶ ἐν Πελοποννήσῳ οἱ ἐξῆς, Παῦλος ἐκ Βεργάμου, Ἄγγελος ἐκ Τρέντου, Φερδινάνδος ἐκ Βεργάμου, Γουλιέλμος ἐξ Ἀριάνου, Ματθαῖος Σουριάνος, Αὐγουστῖνος Κορνάρος, Ἰννοκέντιος Ζαγκαράωλ, Ἀντώνιος Πέζαρος, Ἀνδρέας Σκώπτης Τόζης, Βονιφάτιος Μαρία Σερίνας, Ἰωάννης ἐκ Βασσάνου, Φραγκῖσκος Φιλιππούτσης, Ἀλβίτζης Δαλάτιας, Βουοναμάνος Κιόζης, Ἰωάννης ἐκ Βρεσκίας Σέρβιο, Σαλβιάτης, Ἰωσήφ ἐκ Χίου, Διονύσιος Δολφίν, Φραγκῖσκος Μουάτζος-Κυριακὸς Ρατζάνης, Ἄγγελος Μαρία Δι Ζόρλης, Λεσπόλδος ἐκ Βενετίας κλπ.

* *

Περιεργείας χάριν δημοσιεύομεν καὶ ἄλλα δύο διατάγματα ἑλληνιστὶ γεγραμμένα, ἵνα ὁ ἀναγνώστης λάβῃ καλλιτέραν ἰδέαν περὶ τοῦ ὄφους τῶν ἐν Πελοποννήσῳ δημοσιευθέντων διαταγμάτων, ὡς ἐν χειρογράφῳ σφύζονται ἐν τῷ ἀρχεῖφ τῆς δυτικῆς ἐπισκοπῆς Ζακύνθου.

«Ἐμεῖς Μάρκος Νταρίδας πρεβεδῶρος εἰς τὸ Γαστούνη καὶ περιοχῆς».

«Παινεμένη καὶ βεβαιωμένη ἀπὸ τὴν δοξασμένη μεγαλότητα τοῦ ἐξοχωτάτου ἀφέντη Καπετὰν Γκενεράλην Μολήν μὲ δύναμιν τοῦ σουφραγγίου¹ στὰς 20 τοῦ Μαγίου τοῦ παρόντος ἀπερασμένου ἢ κοντζεσιὸν² τοῦ μπράμα του³ καμωμένη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ποτέ παπᾶ Ἀναστασίου Βενιέρη, ἦταν ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας ὀνομαζένη ἢ ἁγία ἤ Τριάδα εὐρισκομένη εἰς τούτον τὸν τόπον καὶ πρόην τοῦ παπᾶ ἢ Ἰωάννη Ντούναβη τώρα ἐφημέριος ὡς καθὼς φαίνονται. Καμωμένη ἢ τὴν πρώτη Σεπτεμβρίου 1687 μᾶς ἐφανερώνει ταπεινότητα ἐτούτος ὅτι περιμαζόνει μέσα εἰς τὰ αὐτὰ πράγματα ἕνα περιβόλι εἰς τὸν τό-

¹ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ suffragio.

² Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ concessione, παραχώρησις.

³ Δηλαδὴ πρᾶμα=κτῆματα ἐνταῦθα ἐννοεῖ.

»πον λεγόμενον στὸ Μελίσση μὲ τὰ χωράφια τοῦ Ἀγᾶ νὰ τὰ τρώγῃ ἢ τὰ φρούτα μὲ ἐδική του ἐξουσία καὶ δίχως κανένα θεμέλιο ἀπὸ τὸν πατέρα Φίλιππο Ἀντώνιο Ταντέη ἐναντίο τὸ θέλημα τῆς ἀφθεντίας, ἢ τοῦ ἦτανε διὰ νὰ ζωθρέφεται ὁ ἐφημέριος τῆς λεγομένης ἐκκλησίας καὶ διὰ τὰ μέριτα¹ τοῦ ἰδίου ξακλούθησις, μὰ σὲ ξακλούθησις ἐπιμελητεφτῆς εἰς τὰ πρόην λεγόμενα θεμέλια. Προστάζομεν εἰς ἐξ ἀποφασιστικοῦ τρόπου τὸν λεγόμενον πατέρα Ταντέη ὅτι νὰ ἀφήσῃ ἢ τὸ αὐτὸ περιβόλι καὶ τὰ χωράφια καὶ νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸ ποσέσο τοῦ γυρευτῆ, προστάζοντας κάθε σέμπρο καὶ γεωργὸ εἰς τὰ αὐτὰ στεκούμενα διὰ νοικοκύρη ὡσάν ἰδικά του καὶ νὰ τοῦ δοθοῦν καὶ τὰ φρούτα τοῦ λεγομένου Παπᾶ Ἰωάννη Ντούναβη εἰς ἐπὶ πένα² καθενούς ἢ ἀπειθῆς (sic) νὰ πληρόνη ριάλια 100 νὰ δοθοῦν εἰς τὰς ἀφεντικαῖς χρεῖαις³ καὶ ἄλλαις παιδευσαις θλιβεραῖς τῆς θελήσεώς μας καὶ ἔχοντας κανεῖς τὸ ἐναντίο ἢς φανερωθῇ, ὅπου τυχαίνει καὶ θέλει τοῦ γίνεαι δικαιοσύνη:

«Γαστούνη, 3 τοῦ Ἰουλίου 1696, ἔτος νέο ὁ πρεβεδῶρος ὡς ἄνωθεν».

«Ἐμεῖς Μάρκος Προιάλης διὰ τὴν Γαλινοτάτην Αὐθεντίαν τῶν Ἐνετῶν Πρεβεδῶρος εἰς τὸ Γαστούνη».

»Ἐχοντας ἰοῦς⁴ ἢ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Τριάδος ἢ φράγκικη εἰς ἐκείνην τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Παρθένας, ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὸ χωριὸ τοῦ Βαρθολομαίου, ὁ αἰδεσιμώτατος παπᾶς κυρ. Ἰωάννης Ντούναβης ἐφημέριος τῆς ἄνωθεν μὲ τὸ νὰ τυχαίνῃ νὰ ἐφημερέψῃ εἰς τὴν κιδίαν μας, ἐφανερῶν ἐυλαβητικᾶ πῶς στέλνει ταχὺ τὸν παπᾶ Συμεῶν Ἀραζῆ εἰς τὸ ἴδιο χωριὸ τοῦ Βαρθολομαίου διὰ νὰ εἰπῇ τὴν ἁγίαν λειτουργίαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου διὰ τὸ κόμουντο⁵ ἐκείνου τοῦ λαοῦ καὶ ὄλων τῶν ἐγκατοίκων μὲ τὸ νὰ εἶνε ἢ ταχὺ ἢ ἐορτῆ⁶ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο εἰς ἀναζήτηξί του προστάζομεν καθάενα νὰ μὴ τυχαίνῃ εἰς ἐτέοιο λογῆς πῆραξι τοῦ λεγομένου Παπᾶ Συμεῶνε, εἰς ἐπὶ πένα ριάλια πενήνητα, τὰ ὅποια ἢ θέλουνε εἶσθε ἀπληκάτα⁷ εἰς τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἀφεντικοῦ καρτέρη,

¹ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ Meriti, ἐννοεῖ ἐκδοσιεύσεις.

² Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ pena=ποινή.

³ Τὸ ἰταλικὸν κείμενον ἔχει pubbliche occorenze, ἤτοι δημοσίας ἀνάγκας.

⁴ Jus=δικαιοδοσία, ὡς ἐνταῦθα ἐννοεῖ.

⁵ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ commodo=εὐκολία.

⁶ Τὸ ἰταλικὸν κείμενον ἔχει domani δηλαδὴ αὔριον.

⁷ Ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ applicata.

»όπου χτιζείται εἰσὲ τούτη τὴ χώρα καὶ ἄλλαις παιδευσαις φυλαγμέ-
»ναις τῆς θελήσεώς μας ταῦτά καὶ τὰ ἐξῆς».

«Γαστοῦνι 9 Ἀπριλίου 1703 κατὰ τὸ νέο Μάρκος Πριούλης Πρεβεδόρος».

*
*

Ἡ Πελοπόννησος ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισε νὰ εὐημερῇ. Πολλοὶ ἐγκατέλειπον καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ μετώκουν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Οἱ ἡμέτεροι εἶχον ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν των ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ κλήρου τινές μὲν φοβούμενοι αὐτόν, οἱ δὲ πολλὰ ἐξ αὐτοῦ προσδοκῶντες.

Μεταξὺ τῶν ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς χώρας ἀναφέρονται ὑπὸ ἐγγράφων, ἅτινα εἶδομεν, οἱ Ἀθηναῖοι Γεώργιος καὶ Βενιζέλος κόμντες Ροῖδη¹.

¹ Ὁ μακαρίτης Λεωνίδας Καντακίτης ἰατρός ἦτο κάτοχος τῶν περγαμηνῶν τῆς οἰκογενείας τῶν κομήτων Ροῖδη. Χάριν τῆς ἱστορίας δημοσιεύομεν τὰ ἐξῆς λόγου ἄξια.

Aloysius Mocenico Dei Gra. Dux Venetiar, et universi et singulis ad quos hac Nostrae pervenierunt significamus hodie in Cons^o No^o Rogatorum captam fuisse partem tenoris infrascripti videlicet.

Anche dalle giurate informationi hora lette delli ritornati Sindici Inquisitori in Morea risulta sempre più *distinto il merito di Zorzi e Benisello Roidi che abbandonata Athene ove nacquero, e ridottisi ad habitar, sudditi voluntarii in Morea diedero e con esborsi nella cassa pubblica e col l'impiego delle persone, e col seguito di gente a proprie spese, vivi testimonii di fedele e costante vassallaggio in tutti gli incontri di pubblico servitio. Implorando essi però alcun atto della pubblica munificenza, che vaglia di consolatione al loro gradito ossequio. L'anderà parte che li suddi Zorzi e Benisello Roidi, con i loro figliuoli e legittimi discendent, in perpetuosiano per benignità di questo consiglio decorati del titolo di Conti.* Cosichè da tale testimonio della pubblica generosità possano sempre più infervorarsi nella loro distinta devotione. Quare auctoritate supradicti Consilii mandamus vobis ut ita exiqui deleatis.

Datae in Nostro Ducali Palatio.

Die V. februarri Ind^o XIII, MDCCIV

Τὸ δουρικὸν τοῦτο δίπλωμα τοῦ 1704, δι' οὗ οἱ Ροῖδαι γίνονται κόμητες, διατηρεῖται λαμπρῶς καὶ περιέχει δύο οἰκόσημα. Δι' ἐτέρων ἐγγράφων οἱ Πελοποννήσιοι οὗτοι κόμητες Ροῖδη λαμβάνουσι κτήματα. Οὕτω δι' ἐγγράφου 9 Νοεμβρίου 1702 ἐκ Μεθώνης λαμβάνουσιν ἐν Αἰαροχί τῆς Γαστοῦνης στρέμματα καλλιεργημένα 460. Δι' ἐγγράφου ἐκ Πατρῶν χρονολογουμένου τὴν 25 Νοεμβρίου 1703 παραχωροῦνται εἰς αὐτοὺς γαῖαι εἰς τὰ χωρία Δραγάνον, Μπέσο, Μπράτι Σεῦτι, Στοῦσι, ἐπίσης καλλιεργημένα μετὰ τῶν οἰκίσκων τῶν ἐργατῶν καὶ μύλος εἰς Δραγάνον τῆς Νερατζές, τὸ ὅλον στρέμματα 2454. Δι' ἐτέρου ἐγγράφου τῆς 30 Ὀκτωβρίου 1703 λαμβάνουσιν εἰς τὸ χωρίον Αἰαροχί καλλιεργημένας

Ἡ Ἑνετικὴ πολιτεία εἶχεν ὅμως συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει αὐτῇ νὰ παραβιάζηται ἡ συνείδησις τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων. Ὁ λατινικὸς κληρὸς, ὅταν ἠδύνατο, ἀντέπραπτεν εἰς τὰ γενναῖα τῶν Ἑνετῶν αἰσθήματα. Πολλάκις ἐντεῦθεν ἐπῆλθε ρῆξις μεταξὺ τῆς Ἑνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ δυτικοῦ κλήρου. Ἐνίοτε οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν ὡς πῆσεις μέτρα σωτήρια τῆς κυβερνήσεως. Περὶ τούτων ὡς καὶ περὶ τοῦ μικτοῦ γάμου, περὶ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ περὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ κατωτέρω θὰ ἐξιστορήσωμεν πολλὰ περιέργα.

Σπυρίδων Δὲ Βιάξης.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ¹

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ

A.

Ὁ Ἐπίκουρος ἀπεδέχετο τὰ ὄνειρα οὐχὶ ὡς παραστάσεις, ἀλλ' ὡς τι ἀληθῶς ὑπάρχον, διότι κινήσιν τινὰ τοῦ πνεύματος παράγουσι, τὸ δὲ μὴ ὑφιστάμενον οὐδεμίαν παρέχει κίνησιν. Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει (Σ. 32): «τά τε τῶν φαινομένων φαντάσματα καὶ τὰ κατ' ὄναρ ἀληθῆ· κινεῖ γάρ, τὸ δὲ μὴ ὄν οὐ κινεῖ». Αὕτη δὲ ἡ περὶ ὀνείρων δοξασία συμφωνεῖ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ φιλοσόφου περὶ τῆς σωματικότητος τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς γνώσεως, στηριζομένη καθόλου ἐπὶ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Κατὰ ταῦτα φαίνεται θεωρῶν τὰ ὄνειρα ὡς ἐντυπώσεις προσγιγνομένης τῷ πνεύματι ἐξῶθεν. Ἀλλὰ τὴν προφητικὴν δύναμιν τῶν ὀνείρων ὡς καὶ πᾶσαν ἐν γενεῖ μαντικὴν ὄφειλον οἱ Ἐπικούρειοι νὰ διαψεύδωσι, διότι ἐδόξαζον ὅτι οἱ Θεοὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ διαλείμματος ἐπὶ θρόνου καθεζόμενοι ἡσυχοὶ καὶ ἀτάρακτοι, οὐδὲως ἐπέδρων ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ οὐδεμίαν ἐντεῦθεν ἐλάμβανον περὶ τούτων μέριμναν. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ γνομῶν τῶν φιλοσόφων συγγράμματι: (V. I.) λέγει: «Ξενοφάνης καὶ Ἐπίκουρος

γαίας στρέμματα 960, οἰκίαν εἰς Γαστοῦνι εἰς τὴν συνοικίαν Μιχαῆλ Ἀρχαγγέλου μετὰ κήπου καὶ ἐργαστηρίου (bottega) εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Παναγίας καὶ κήπον εἰς τὸ χωρίον Κελεβῆ. Κατὰ τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἡ οἰκογένεια Ροῖδη ἦτο ἐκ τῶν Ἀθηνῶν (del primo ordine de Atheniesi).

¹ Ἀποσπάσματα ἐξ ἀναγνώτματος γενομένου ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως.

ἀναιρούσι τὴν μαντικὴν» ὁ δὲ Τερτυλλιανὸς ἐπάγεται τὰδε· «Vana in totum Somnia Epicurus iudicavit liberans a negotiis divinitatem et dissolvens ordinem rerum et in passivitate omnia spargens at eventui exposita et fortuita» ἤτοι ὁ Ἐπίκουρος ἔκρινε καθόλου τὰ ἐνύπνια κενὰ ἀπαλλάσσων τὴν μαντικὴν χαλεπῆς ἀσχολίας καὶ ἀναιρῶν τὴν τῶν ὄντων τάξιν καὶ τὰ πάντα διασκεδανὺς εἰς ἀκαταστασίαν ὡς ἐκτεθειμένα εἰς τὴν τύχην καὶ τὸ αὐτόματον· Ὡσαύτως δὲ γινώσκωμεν ὅτι ἐκ τῶν Κυνικῶν φιλοσόφων ὁ Διογένης ἀρνούμενος καὶ αὐτὸς καθόλου τὴν μαντικὴν ἀπέριπτε καὶ τῶν ὄντων πᾶσαν τοιαύτην σημασίαν, δοξάζων ὅτι εἶνε κενὰ τῆς φαντασίας ἰνδάλματα. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος αὖθις λέγει· (VI 24) «ὅτε δὲ πάλιν ἴδιοι ὄνειροκρίτας καὶ μάντιες καὶ τοὺς προσέχοντας τούτοις, οὐδὲν ματαιότερον νομίζειν ἀνθρώπων ἔλεγεν». Καὶ ἀλλαχοῦ (43) «πρὸς δὲ τοὺς περὶ τὰ ὄνειρα ἐπτοημένους ἔλεγεν ὡς ὑπὲρ ὧν μὲν πράττουσιν ὑπαρ οὐκ ἐπιστρέφονται, ὑπὲρ ὧν δὲ καθεύδοντες φαντασιοῦνται πολυπραγμονοῦσιν». Τσαῦτα γινώσκωμεν περὶ τῆς γνώμης τῶν Ἐπικουρείων, διεξεληθόντες πάντα συντόμως καὶ πως οὐσιωδῶς, ἐξ ὧν δῆλον ἐγένετο ὅτι ἐλάχιστα καὶ ἄνευ πολλῆς ἐπιστάσιος προσέσχον εἰς τὰ ὄνειρα, τὸ ἀξιοπαρατήρητον τοῦτο φαινόμενον τῆς ψυχῆς, ἐνῶ, ὡς εἶδομεν, οἱ πρὸ αὐτῶν φιλόσοφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ προεξάρχων πάντων Ἀριστοτέλης μεθοδικώτατα ἀναλύσας τὰ κατ' ὄνειρον, ἐπειράθη διὰ λόγων τὰ μάλιστα πιθανῶν νὰ ἐξηγήσῃ φυσικῶς καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἄφ' ἑτέρου ἀμφιβάλλων ἐν οὐκ ὀλίγοις ὄνειροις περὶ τῆς θείας δυνάμεως· διὸ καὶ ἀποδίδωσιν εἰς ταῦτα φύσιν δαιμονίαν.

Ἄλλὰ προϊόντες εἰς τοὺς Στωϊκοὺς παρατηροῦμεν αὐτοὺς περὶ πολλοῦ ποιουμένους τὴν μαντικὴν, περὶ ἧς ἐπήνεγκον πολλὰς καὶ ποικίλας θεωρίας. Παρεδέχοντο ταύτην ὡς εἶδος τι τεχνικὸν καὶ ἕτερον φυσικόν· εἰς δὲ τὸ τελευταῖον ὑπάγουσι πλὴν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὴν μαντικὴν τῶν ὄντων. Ὁ Πλούταρχος ῥητῶς λέγει (Βίος Ὀμηρ. 212) «οἱ Στωϊκοὶ τῆς μαντικῆς τὸ μὲν τεχνικὸν φασιν εἶναι, αἶον ἱεροσκοπίαν, τὸ δὲ ἄτεχνον καὶ ἀδίδακτον, τουτέστιν ἐνύπνια καὶ ἐνθουσιασμούς». Ταῦτα δὲ ἀναφέρει καὶ ὁ Κικέρων ἐν τῷ ἀξιολόγῳ περὶ μαντικῆς συγγραμμάτι αὐτοῦ. Πῶς δὲ τὰ ὄνειρα τὰ προσημαινόντα τι ἐτύγγανον τοῦ προφητικοῦ αὐτῶν σκοποῦ ἐπαληθεύοντα, φαίνεται ὅτι αἱ περὶ τούτου δοξασίαι καθ' ὅλην τὴν περίσδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς τῶν Στωϊκῶν Σχολῆς ποικίλλουσι καὶ εἰς πολλὰς ὑπέκκινται μεταβολὰς, λαμβάνουσαι οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ τελειοτέραν μορφήν. Ὁ Χρυσίππος, περίφημος Στωϊκὸς φιλόσοφος τῷ 282 ἔτει π.Χ. ἀκμάσας, συγ-

γράφας δ' ἐν συνόλῳ 705 συγγράμματα κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον ἠρμήνευε τὴν ὄνειρολογίαν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ὄραν καὶ ἐξηγεῖσθαι πᾶν ὅ,τι τοῖς ὄνειρώττουσιν ὑπὸ τῶν θεῶν διὰ σημείων ἀποκαλύπτεται. Ἐπίστευε λοιπὸν ὅτι τὰ ὄνειρα ἔξωθεν ὑπὸ τῆς Θεότητος ἐπιπέμπονται τοῖς ἀνθρώποις. Ὁ Τερτυλλιανὸς λέγει· «Sed et Stoici deum malunt providentissimum humanae institutione inter cetera praesidia divinatricum artium et disciplinarum somnia quoque nobis incidisse, peculiare solatium naturalis oraculi». Ἄλλὰ καὶ οἱ Στωϊκοὶ προαιροῦνται, ἵνα ὁ θεὸς προνούστατος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πρὸς τοῖς λοιποῖς ἐπικουρήμασι τῶν μαντικῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ ἐνύπνια ἡμῖν ἀποστέλλῃ ὡς ἐξαιρετὸν παρηγόρημα φυσικοῦ μαντείου. Ἄλλὰ σαφέστερον ἐδόξαζε περὶ τούτων ὁ Ποσειδώνιος· «οἱ ἀνθρώποι, ἔλεγεν, ὑπὸ θείας τινὸς δυνάμενος ἐξεγειρόμενοι τριχῆ ὄνειρώττουσι· πρῶτον διότι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καθ' ἑαυτὸ θεωρεῖ τὰ μέλλοντα ὡς συγγενεῦον πρὸς τὸ θεῖον πνεῦμα· δεύτερον διότι ὁ ἀὴρ εἶνε πλήρης ἀθανάτων ψυχῶν, ἐν αἷς εἰσι καθαρῶς ἀποτετυπωμένα σημεῖα τῆς ἀληθείας· καὶ τελευταῖον ὄνειρώττει ὁ ἀνθρώπος, διότι αὐτοὶ οἱ θεοὶ διαλέγονται τοῖς κοιμωμένοις». Ἄλλ' ἡ τελευταία αὕτη γνώμη ἐναντιοῦται πρὸς τὰς ἄλλας θεωρίας τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες τὴν ἐπενέργειαν τῶν Θεῶν ἐν οἰαδήποτε μαντικῇ τέχνῃ ἠρνοῦντο, ἀλλὰ μεσολάβησιν τῶν δαιμόνων μεταξὺ θεότητος καὶ ἀνθρώπου προβλέποντες ἐντεῦθεν τὰ μέλλοντα παραδέχονται. Ὁ Γερμανὸς Wachsmuth ἀναπτύσσων διὰ πολλῶν τὰς θεωρίας τῶν Στωϊκῶν περὶ μαντικῆς καὶ δαιμόνων μνημονεύει ἐκ τοῦ Στοβαίου καὶ τὰδε· «μαντικὸν μόνον εἶνε τὸν σπουδαῖον ὡς ἂν ἐπιστήμην ἔχοντα διαγνωστικὴν σημείων τῶν ἀπὸ θεῶν ἢ δαιμόνων πρὸς ἀνθρώπινον βίον τεινόντων». Ὁ πρῶτος τρόπος τῆς ἐμφανείας τῶν ὄντων στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώμης ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὡς μετέχον θείας φύσεως, ἐπειδὴ καθ' ὑπνον ἀπαλλάσσεται τῆς τοῦ σώματος ἐπιδράσεως καὶ ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τῶν ἐποίων βεβαίως οὐδ' αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἔχουσιν ἀνάγκην, βλέπει ὅ,τι δὲν δύναται νὰ ἴδῃ ἐν ἐργηγόρσει, παρακαλύοντος τοῦ σώματος τὴν ὑψηλοτέραν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν.

Κατὰ τὴν τελευταίαν λοιπὸν ταύτην δοξασίαν ἢ διὰ τῶν ὄντων πρόρρησις τῶν μελλόντων δὲν ἔχει τὸν λόγον ἐπὶ ἰδιαιτέρας θείας ἐνεργείας, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἀπορρεῖ ἐξ αὐτῆς τῆς θεοειδοῦς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἀνάγκη δὲ αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τῆς Στοᾶς περὶ εἰμαρμένης, ἥτις ἐν ταῦτῳ διδάσκει καὶ τὸ δυνατόν νὰ προβλέπῃ τις τὰ μέλλοντα ἀκριβέστερον. Κατὰ τὰς

ἀρχὰς τῆς Στοᾶς, ἢ τοῦ κόσμου διάταξις συνίσταται ἐν τινι ἀναγκαίᾳ συναφῇ καὶ ἀλληλουχίᾳ αἰτίων καὶ αἰτιατῶν· διὰ τινων δὲ σημείων γινώσκειται ἢ προϋπαρξίς τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν ὠρισμένα γεγονότα πρέπει νὰ προέρχωνται· ὠρισμένων λοιπὸν γεγονότων προηγούνται ὠρισμένα σημεία, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγων τινῶν καὶ ὁ ἄνθρωπος κατ' ὄναρ ἀντιλαμβάνεται. Ὁ Κικέρων λέγει· (de div. 1, 52) placet stoicis -ita a principiis inchoetum esse mundum, ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis, alia in somnertium visis. Οἱ Στωϊκοὶ δοξάζουσιν ὅτι ὁ ἀκόσμος ἀρχῆθεν ἐπλάσθη οὕτως, ὥστε ὠρισμένων πραγμάτων ὠρισμένα σημεία νὰ προγίγνωνται, ἄλλα μὲν ἐν τοῖς σπλάγχθοις τῶν ἱερείων, ἄλλα δ' ἐν τοῖς φαντάσμασι τῶν ὄνειροπολούντων». Καὶ περαιτέρω περὶ τοῦ Ποσειδωνίου: Hic esse censet in natura signa quaedam rerum futurum. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπεταί πρὸς τούτοις ὅτι πρὸς κατανόησιν τῶν ὀνείρων δεῖται τις ὠρισμένων γνώσεων καὶ ὅτι ὁ ἄριστος ὄνειροκρίτης εἶνε ὁ διακριθῶσας τὴν ἀναγκαίαν συναφὴν τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν καὶ τῶν σημείων τούτων ἦτοι ὁ ἀληθὴς σοφός. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι καὶ ἡ Σχολή, ὡς ἡ τῶν Ἐπικουρείων, ἐνῶ περὶ τὴν μαντικὴν μετὰ ἰδιάζοντος ζήλου ἠσχολεῖτο, διὰ τῆς περὶ ὀνείρων θεωρίας αὐτῆς οὐδὲν νεώτερον ἠδυνήθη νὰ ἐπινοήσῃ, διότι πάσας τὰς δοξασίας καὶ οἱ πρότερον φιλόσοφοι μεταλλάξαντες μόνον τὴν μορφήν ἀνέπτυξαν. Διὸ τελευτῶντες τὰ τῶν Στωϊκῶν ἀναφέρομεν μόνον ὡς ἀξιοπαρατήρητον, ὅτι ἐκ τῶν ὕστερον Στωϊκῶν ὁ Παναίτιος πᾶσαν μαντικὴν ἀπέριπτεν, ἢ τοῦλάχιστον ἐν ἀμφιβόλῃ ἔθετο ταύτην. Διογένης δ' ὁ Λαέρτιος λέγει (VII. 149) «Παναίτιος τῇ μαντείᾳ κατ' οὐδὲν ἐπιστρέφετο». Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν Στωϊκῶν.

Ἄλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων τῆς νεωτέρας Ἀκαδημείας ἡ ὑπαρξίς ἀληθινῆς μαντικῆς τέχνης ὡς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ὀνείρων ἀπερίπτετο. Ἡ κριτικὴ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Κικέρων ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τῆς συγγραφῆς de divinatione τὰς ποικίλας περὶ ὀνείρων γνώμας τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ὑποβαλὼν αὐστηρότατα ἐβασάνισεν, ἀγωνιζόμενος τὴν κενότητα πάσης προφητείας νὰ καταδείξῃ, πάντα τὰ ὄπλα τῆς ἠρύσθη κυρίως παρὰ τῆς νεωτέρας Ἀκαδημείας καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Καρνεάδου, ὡς φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κικέρωνος. Ἄλλ' ὅσω μᾶλλον ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς διαβιούσα προσήγγιζε τῇ οὐρανῶθεν ἀποκαλυφθείσῃ πίστει καὶ δι' ἐπουρανίου καὶ ὑπερφυσικῆς βοήθειας προσεδόξα τὴν ποθουμένην ἀπολύτρωσιν τῆς ψυχῆς, τσοῦτω μᾶλλον ἰσχυρότερον ἔδει νὰ ἐπιταθῇ ἡ πίστις εἰς τὴν προ-

φητεῖαν. Παρὰ Πλουτάρχῳ καταφαίνεται ἤδη αὕτη ἐν ταῖς διδασκαίς τῶν Στωϊκῶν, καθ' ἃς μεσιτεία τις διὰ τῶν δαιμόνων τελεῖται, οἳτινες μάλιστα καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις Πυθαγορείοις σπουδαῖον ὑποκρίνονται πρόσωπον. Βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς Νεοπλατωνικοὺς ἐν τῇ τοῦ κόσμου διατάξει ἀποτελοῦσιν ἀναγκαίαν τινὰ βαθμίδα, μεταξὺ θεότητος καὶ ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα βλέπομεν τούτους ἐπανιόντας εἰς τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἐξαρτῶντας τὸ προστατεύειν ἐκ τῆς γνώσεως τῆς ἀναγκαίας ἀλληλουχίας τῶν νόμων, καθ' οὓς διέπεται ὁ κόσμος. Ἐνεκα δὲ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου συστήματος εἰς τὴν μαγείαν καὶ εἰς ἄλλα ὑπερφυσικὰ μέσα ἰθεωρήθη καὶ τὸ ὄνειρον ὡς προφητεῖον ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς Σχολῆς ταύτης ἰδιαζόντως σπουδαῖον, ἂν καὶ οὗτοι δυσκόλως ἀπέκλειον καὶ τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος κέκτηται γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων.

Ἄλλ' ὅπως οἱ φιλόσοφοι μεγίστην ἐδείκνυον ἐπιμέλειαν περὶ τὴν ἔρευναν τῆς σημασίας τῶν ὀνείρων ἐξετάζοντες ὑπὸ καθαρῶς ψυχολογικὴν ἔποψιν, οὕτω καὶ τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν οἱ ἐπισημότεροι δὲν ἀπέλειφθησαν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐξακριβώσει τούτων. Ἡ ἄμεσος δὲ μάλιστα ἀναφορὰ τῶν ὀνείρων πρὸς τὰς σωματικὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐκίνει ἔτι μᾶλλον αὐτῶν τὴν προσοχὴν πλὴν τῆς περιστάσεως, καθ' ἣν θεῖα ἐπίπνοια δι' ὀνείρων τελουμένη παρέσχεν εἰς τοὺς ἰατροὺς ἀξιολογωτάτας ὑπηρεσίας καὶ ἀφορμὰς πρὸς διάγνωσιν καὶ θεραπείαν διαφόρων ἀσθενειῶν. Διότι, καθόσον τὰ ὄνειρα ὡς προμηνύματα ἀσθενειῶν ὑπελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ἤξιον οἱ σπουδαῖοι ἰατροί, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, «λέγουσι μὲν καὶ τῶν ἰατρῶν οἱ χαριέντες, ὅτι δεῖ σφόδρα προσέχειν τοῖς ἐνυπνίοις», ἵνα πάντες λίαν προσέχωσιν εἰς τὰ ὄνειρα. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὑπὸ τὴν σωματικὴν ὄψιν ἐξετάσαντες ταῦτα ἐμόρφωσαν καὶ διαφόρους θεωρίας· πῶς δὴλα δὴ ἐξ ὠρισμένων σωματικῶν καταστάσεων ὠρισμένα ὄνειρα παράγονται, καὶ πῶς τις ἐκ τούτων τὴν οὐσίαν τῆς ἀσθενείας δύναται νὰ διαγῶ. Καὶ ἤδη ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ Ἰπποκράτους.

Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ διαπρεποῦς τούτου Ἀσκληπιάδου συγκαταλέγεται καὶ μικρὰ τις πραγματεία περὶ ἐνυπνίων, τῆς ὁποίας ἡ γνησιότης ὡς γνωστὸν ἀμφιβάλλεται. Ἐν ταύτῃ παρατηρεῖ τις ὅτι ἡ ψυχὴ ἐν ἐγρηγόρσει δὲν εἶνε ἀνεξάρτητος, ἀλλ' ἐπηρεάζεται ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, τοῦ σώματος δὲ καθεύδοντος, τότε ἀναλαμβάνει τὸ κράτος ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ οἰκήματός τῆς ἐκτελοῦσα αὐτὴ πάσας τὰς λειτουργίας τοῦ σώματος. Διότι τὸ κοιμώμενον σῶμα οὐδὲν αἰσθάνεται, ἡ δὲ ψυχὴ ὡς ἐγρηγοροῦσα αἰσθάνεται· βλέπει

τὰ ὁρατὰ, διανοεῖται καὶ ἐν γένει ἐκτελεῖ πάσας τὰς ἐργασίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς. Ἄν δὲ καὶ ὁ συγγραφεὺς οὐδένα λόγον ποιῆται περὶ τῆς φύσεως τῶν ὀνείρων, ἀποδείκνυται ὁμως ἐκ ταύτης τῆς ἀσαφῶς πως παρασταθείσης ἐνεργείας τῆς ψυχῆς ἢ οὐσίας τούτων. Διὸ κατόπιν λέγει ὅτι, ὅστις ὀρθῶς ταῦτα δύναται νὰ κρίνῃ, μέγα μέρος τῆς σοφίας κατέχει· «ὅστις οὖν ἐπίσταται κρίνειν ὀρθῶς ταῦτα, μέγα μέρος ἐπίσταται σοφίας». Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐξηγήσεως ἡδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι τὰ ὄνειρα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶ ἢ φυσικὸν τι φαινόμενον τῆς ψυχῆς ἐνεργούσης. Ἄλλ' ὁμως ἐκ τῶν ἐπομένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἴπποκράτης τὰ ὄνειρα ἐν μέρει ἀπεδέχετο ὡς ἐμφανιζόμενα κατὰ θεῖαν τινὰ παραχώρησιν ἤτοι ὡς θείας ἐπιπνοίας, δι' ὧν προαγγέλλονται γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἄνευ τῆς συνεργείας τῶν ἐνουπνιαζόντων συμβαίνουσιν. Ἀποφαίνεται δὲ περὶ τούτων ὡς ἐξῆς· «ὅποσα μὲν οὖν τῶν ἐνουπνίων θεῖα ἔστι καὶ προσημαίνει τινὰ συμβησόμενα ἢ πόλεσιν ἢ τῷ ἰδιώτῃ λαῷ ἢ κακὰ ἢ ἀγαθὰ μὴ δι' αὐτῶν ἀμαρτίαν εἰσὶν οἱ κρίνουσι περὶ τῶν τοιούτων ἀκριβῆ τέχνην ἔχοντες». Ἄλλὰ περὶ τῶν θεῶν τούτων ὀνείρων οὐδὲν ἕτερον ἀποφαίνεται, ἐνῶ ἐξ ὧν αὐτὸς λέγει περὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνείρων ὡς πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς σωματικῆς καταστάσεως βλέπομεν αὐτὸν δοξάζοντα ὅτι ταῦτα ἐμφανίζονται τῷ κοιμωμένῳ ἕνεκα τῆς ἐπηρείας τῆς σωματικῆς καταστάσεως ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι ὁσάκις τις ὀνειρώτῃ ἀναλόγως πρὸς τὰς καθ' ἡμέραν αὐτοῦ ἐνασχολήσεις καλῶς ἔχει. Διὸ λέγει· «κύβητην γὰρ σημαίνει, διότι ἡ ψυχὴ παραμένει ἐν τοῖς ἡμερινόισι βουλευμασιν, οὔτε πλησμονὴν τινη κρατηθεῖσα οὔτε κενώσει οὔτε ἄλλω οὐδενὶ ἐξωθεν προσπετόντι· ὅταν δὲ πρὸς τὰς ἡμερινὰς πράξεις ὑπεναντιῶται τὰ ἐνούπνια καὶ ἐγγίγνηται περὶ αὐτέων ἡ μάχη, ἡνίκα ἂν τοῦτο συμβαίῃ, ταραχὴν σημαίνει ἐν τῷ σώματι». Πρὸς τούτοις δὲ φαίνεται παραδεχόμενος ὅτι τὰ ὄνειρα ὑγιῶς ἔχοντος τοῦ σώματος ἀποτελοῦσιν ἀπήχησιν τινὰ τῆς ψυχῆς, μὴ κωλυμένης κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς· αἱ δὲ τοῦ σώματος διαταραχαί καὶ αὐτὴν τὴν ἐνεργεῖαν τῆς ψυχῆς παρεμποδιζοῦσι καὶ καταταράττουσι, τὰς ὁποίας ἡ ψυχὴ ὡς προσημαίνουσα ἀσθένειαν ἀναγνωρίζει· λέγει δὲ καὶ περὶ τούτων ὡς ἐξῆς· «ὅ,τι δ' ἂν τούτων οὐρανίοισιν ἐφέζεσθαι δόξῃ σοι καθαρὸν καὶ ὑγρὸν εἶναι, ὑγιαίνειν σημαίνει, διότι ἐκ τοῦ αἰθέρος εἰς τὸν ἀνθρώπον κατελθὼν ἔστι· τοιοῦτον δὲ καὶ ἡ ψυχὴ ὄρα οἶον περ εἰσέλθῃ· ὅ,τι δ' ἂν μέλαν ἦ καὶ μὴ καθαρὸν μηδ' ἀφανὲς νοῦσον σημαίνει οὔτε διὰ πλησμονὴν οὔτε διὰ κένωσιν ἀλλ' ἐξωθεν ἐπαγωγῆ». Ποῖαν δὲ τέλος ἀξίαν ἀπεδίδω ὁ Ἴπποκράτης εἰς τὴν προφητικὴν δύναμιν τῶν ὀνείρων, δὲν διακρίνεται ἀκριβῶς, καὶ τεκμαίρε-

ται ἐκ τοῦ Γαληνοῦ τὰδε λέγοντος περὶ Ἴπποκράτους· «ἐνιοὶ δὲ καὶ ὀνειροπόλους ἐν τοῖς μάντεσι καταλέγουσιν, ἀλλ' ὅτι Ἴπποκράτης τοὺς οἰωνιστὰς μόνους ὀνομάζει μάντις».

Ἔτερος δὲ Ἀσκληπιάδης ζήσας ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ πρώτου βασιλέως Πτολεμαίου ὁ Ἡρόφιλος διακρίνει τρία εἶδη ὀνείρων· τὰ θεόπεμπτα, τὰ φυσικά, ἅπερ φαίνονται, τῆς ψυχῆς φανταζομένης τὴν εἰκόνα παντὸς χρησίου ἐαυτῆ, καὶ τὰ ἀνάμικτα, καὶ τὰ ὁποῖα καθ' ἑαυτὰ διὰ τῆς παρεμπτώσεως ἰνδαλάτων εἰς τὴν ψυχὴν παράγονται, ὁσάκις ὀρθῶς, ὅπερ ἐπιθυμοῦμεν. Περὶ τούτου ὁ Πλούταρχος διαρρήδην λέγει· (de plac. V, 2, 3). «Ἡρόφιλος τοὺς ὀνειροῦς τοὺς θεοπνεύστους κατ' ἀνάγκην γίγνεσθαι, τοὺς δὲ φυσικοὺς ἀνειδωλοποιουμένης ψυχῆς τὸ συμφέρον αὐτῆ καὶ τὸ πρὸς τούτοις ἐσόμενον· τοὺς δὲ συγγραματικούς ἐκ τοῦ αὐτομάτου κατ' εἰδώλων πρόσπτωσιν, ὅταν ἂ βουλόμεθα βλέπωμεν, ὡς ἐπὶ τῶν τὰς ἐρωμένους ἔχειν οἰομένων ἐν ὑπνῷ γίγνεται». Σαφῆ ὁμως θεωρίαν ἐκ τῆς συντόμου ταύτης μαρτυρίας περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς διαιρέσεως ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν, ἂν καὶ φαίνεται ἐκ τῶν προειρημένων, ὅτι τὰ ὄνειρα ἐν μέρει μὲν ἐξωθεν προέρχονται, ἐν μέρει δὲ ὑπ' αὐτῆς τῆς ψυχῆς παράγονται, καὶ ἐν μέρει τέλος ἀποτελούμενα ἐκ τῆς ἀναμίξεως ἀμφοτέρων. Ποῖαν δὲ σχέσιν εἶχον πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος οὐδὲν λέγει καὶ ἰατρὸς ὧν.

Ὁ Γαληνὸς τέλος ἀποφαίνεται ὅτι τὰ ὄνειρα κατάστασιν τινὰ τοῦ σώματος προμηνύουσι. «Τὸ ἐνούπνιον, λέγει, ἐνδείκνυται ἡμῖν διάθεσιν τοῦ σώματος». Ἐντεῦθεν δὲ ἐξαρτῶνται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς προσλαμβανομένης ἐν τῷ σώματι τροφῆς καὶ ἐκ τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν σωματικῶν καταστάσεών εἰσὶ καὶ αἱ τῆς ψυχῆς, ἃς ἐμποιοῦσιν αὐτὰ τὰ ὄνειρα, καθόσον ταῦτα ἀναφέρονται πρὸς ὅ,τι καθ' ἡμέραν πράττομεν καὶ διανοοῦμεθα (σελ. 833). Λέγει δὲ· «ἐπεὶ δ' ἐν τοῖς ὑπνοῖς οὐκ ἐπὶ ταῖς τοῦ σώματος ἢ ψυχῆς διαθέσεσι φαντάζεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν συνήθων ἡμῖν πραττομένων ὀσημέραι, ἔνια δὲ ἐξ ὧν πεφροντίκαμεν». Τέλος δὲ προστίθησιν ὅτι τινὰ τῶν ὀνείρων, ὡς ἡ πείρα μαρτυρεῖ, προμαντεύονται τὸ μέλλον. «Καὶ δὴ τινὰ μαντικῶς ὑπ' αὐτῆς προδηλοῦντα, καὶ γὰρ τοῦτο τῇ πείρᾳ μαρτυρεῖται». Οὕτω δ' ἐνταῦθα καταλήγει καὶ ἡ ἱστορία περὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνείρων, καθ' ἃ καὶ οἱ ἐξοχώτατοι ἐφρόνουν.

Νῦν δὲ ἀναθεωροῦντες ἐπ' ὀλίγον τὰ ἀνωτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ τούτων ἔρευνα δὲν ἡδυνήθη νὰ ὑπερβῇ στενὸν τινὰ κύκλον θεωριῶν, τὰς ὁποίας σχεδὸν τὰς αὐτὰς βλέπομεν οἰοεὶ περιοδικῶς ἀναφαινομένας, καὶ μόνον ἐφ' ὀρισμένων περιστάσεων καὶ μεμονωμένων

ἐτόλμησε νὰ θίξη τὴν θείαν τῶν ὀνείρων φύσιν καὶ τὴν προφητικὴν αὐτῶν δύναμιν. Τοῦναντίον ὅμως συμβαίνει ἐν τῷ λαῷ οὗτος ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ βαθέως ἐρριζωμένην τὴν πίστιν εἰς τὴν προφητικὴν δύναμιν τῶν ὀνείρων, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτυσσομένη ἀπέτέλεσε μέρος ἀδιάσπαστον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Τὸ φαινόμενον δὲ τοῦτο εἶνε ἴσως εὐνόητον, καθόσον διετέλει ἀπολύτως ὑπὸ τὴν μυστηριώδη ἐντύπωσιν, ὅτι εἶνε ἀδύνατον φυσικῶς νὰ ἐξηγηθῶσι τὰ ὄνειρα. Διὸ καὶ προσευχόμενοι ἐδέοντο νὰ ἐπιπέμψωσιν αὐτοῖς οἱ θεοὶ προφητικὰ ὄνειρα. Ἡ ἐπιθυμία δὲ αὐτῶν πρὸ πάντων ἰκανοποιήθη ὑπὸ τῶν μαντείων τῶν ἐγκοιμωμένων, ἅπερ κυρίως εὐρίσκοντο ἐν τοῖς ναοῖς τῶν χθονίων θεῶν, εἰς τὰ ὁποῖα προσερχόμενοι οἱ ἔχοντες ἀνάγκην χρησμοῦ ἐνεκοιμῶντο ἐν αὐτοῖς, ὅπως διὰ τῶν θεοπέμπτων ὀνείρων διαγνώσῃσι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀπέχοντες δὲ νὰ μακρολογήσωμεν περὶ τῆς ποικίλης χρήσεως τοῦ ἔθους τούτου, περὶ οὗ ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος Schömann πολὺν καὶ ἀκριβῆ λόγον ποιεῖται, ὡς ἀποπλανώμενος εἰς ξένας χώρας, παρατηροῦμεν μόνον ὅτι μεγίστην σπουδαιότητα ἐκτήσαντο ναοὶ τινες ὠρισμένοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Σεράπιδος, ἔνθα ἐδίδοντο τοῖς ἀσθενέσιν ἐγκοιμωμένοις καὶ φάρμακα κατ' ὄναρ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν νόσων. Τοιαῦται δὲ διατάξεις διεφυλάσσοντο καὶ πρὸς μεταγενεστέραν χρῆσιν, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ τε ἱερεῖς τῶν ναῶν καὶ ἄλλοι ἰδιῶται συνέλεγον ταύτας. Τελευτῶντες δὲ βλέπομεν σαφῶς ὅτι ἐνῷ ὁ ἀπαίδευτος ὑπὸ τῆς πίστεως μᾶλλον κινούμενος καὶ τὸ μυστηριώδες πάντοτε ἐν τῷ βίῳ του πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων ἀποδέχεται τὴν θεότητα τῶν ὀνείρων ἐν τῇ προφητικῇ αὐτῶν δυνάμει ἐκδηλουμένην, καὶ ὁ ψυχρὸς ἐπιστήμων, εἰ καὶ τὰ πάντα ὀρθοτομεῖ διὰ μόνου τοῦ λόγου καὶ σχεδὸν πάντοτε πρὸς τὴν πιθανότητα ἀποκλίνει ἢ καὶ πρὸς τὴν ἀπιστίαν, ὅταν οὗτος λίαν ἐγωϊστικῶς κρίνη τὸν κόσμον καὶ μάλιστα τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα, κατορθοῖ τέλος ν' ἀποθεώσῃ ἑαυτὸν ἀρνούμενος ἐν τῇ συνειδήσει του καὶ ἕτερον κόσμον, καὶ νὰ ἐκρίζωσῃ ἐκ τοῦ αἰεθαλοῦς αὐτοῦ ψυχικοῦ παραδείσου τὸ εὐωδέστατον καὶ περικαλλίστατον τῶν ἀνθέων τὴν πίστιν, καὶ ὁ τοιοῦτος λέγομεν καὶ ἀμφιταλαντευόμενος τέλος δὲν δύναται τὰ ὑπὸ τῆς πείρας τοῦλάχιστον μαρτυρούμενα νὰ καταπολεμήσῃ. Ἀλλὰ τὴν προφητικὴν δύναμιν τῶν ὀνείρων ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τῶν ὀνείρων δεῖον νὰ ζητήσωμεν ἢ ἀλλαχοῦ; περὶ τούτου ἐφεξῆς.

Β'.

Διερχόμενοι, ἐν τοῖς προηγουμένοις συντόμως τὰς διαφορὰς περὶ

ὀνείρων γνώμας τῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀκμασάντων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ εἶτα τὰς τῶν Ἀσκληπιαδῶν εἶδομεν τελευτῶντες, ὅτι παρὰ τῷ λαῷ παρέμεινε ἤδη βαθέως ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐρριζωμένη ἡ πίστις εἰς τὴν μαντικὴν τῶν ὀνείρων δύναμιν. Πρὸς δὲ ὅτι οὐδαμῶς ἐξήρκεσεν ἡ ἐπιστημονικὴ τούτων ἔρευνα κατὰ τὸ πλεῖστον αἴρουσα ἀπ' αὐτῶν τὴν προφητικὴν ιδιότητα, νὰ συνάρη καὶ τοῦ λαοῦ τὴν πίστιν, ἂν καὶ αὕτη ἐν οὐκ ὀλίγοις τοῦλάχιστον ὀνείροις ἐπαληθεύουσα πικρὴν ἐπέβλεπε πρὸς ἐξήγησιν τῶν θεῶν τὴν μεσολάβησιν εἴτε καὶ ἄλλους λόγους ἐπενόησε. Κατεράνη δὲ τέλος ὅτι οὐδεμία ὑπέκειτο ἀπορία ἢ ἀμφιβολία περὶ τῆς δυνάμεως ταύτης τῶν ὀνείρων, ἀλλ' ἔδει πρὸ πάντων νὰ τραπῶσιν ἐπὶ τὴν ἔρευναν τοῦ λόγου ταύτης, ἂν δηλ. ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τῶν ὀνείρων πηγάζῃ ἡ ιδιότης αὕτη ἢ ἀλλαχόθεν. Ἀναζητοῦντες λοιπὸν οἱ ἀρχαῖοι τὸν λόγον τῆς προφητικῆς τῶν ὀνείρων δυνάμεως, ἠναγκάζετο ἕκαστος, καθ' ἣν ἐμόρφωσε περὶ τούτων θεωρίαν, νὰ προβάλλῃ ἑαυτῷ διαφοροῦς λόγους πρὸς λύσιν τοῦ φαινομένου. Καὶ ἐνταῦθα οἱ μὲν ὑπολαμβάνοντες τὰ ὄνειρα ὡς παραστάσεις ἀπλᾶς τοῦ πνεύματος, ὡς αὐτὸ κέκτῃται ὡς διατελοῦν ἐν σχέσει τινὶ ἀναγκαίᾳ πρὸς τὸν λοιπὸν πνευματικὸν κόσμον, ἠρμήνευον τὴν ἐπαληθεύσιν τῶν ὀνείρων ἐξαρτῶντες αὐτὴν ἐκ τῆς ὀρθότητος ἢ ἀληθείας τῶν παραστάσεων. Ὅσοι δὲ μᾶλλον τὸ πνεῦμα ἀπαλλασσόμενον τῶν ἔξω δεσμῶν καὶ ἰδίως τῶν σωματικῶν ἐπιδράσεων ὑψούτο ἀνενόητον εἰς καθαρὰς ἐποπτείας, τοσούτω μᾶλλον ἐναργεστέρως καὶ ἀληθεστέρως ἀπέβαιεν ἢ εἰκῶν, ἥς συνείδησιν ἐλάμβανεν ὁ ὀνειρώπων καὶ ἐντεῦθεν τέλος τὸ ὄνειρον μεζίζονος μεταίχεν ἀληθείας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων. (Cic. de. div. 1, 51). Ἐντεῦθεν δὲ ἔχει τὸν λόγον καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα ἤδη αὐστηρὰ τῶν Πυθαγορείων ἐπιταγὴ πρὸς ἐξάσκησιν σωματικῆς ἐγκρατείας, διότι οὕτως ἡ ψυχὴ καθίσταται ἐπιτηδειοτέρα πρὸς τὸ ὄραν ἀληθῆ ὄνειρα. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐν μέρει τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν περιπατητικῶν, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης στηρίζεται. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ λόγου, ὡς φαίνεται, ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεγάλως διαδοθεῖσα ἰδέα, ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ὀνείρων οὐσιωδῶς ἐξαρτᾶται ἐκ τινος ἐξωτερικῆς ἐπενεργείας, εἰς ἣν ὑπόκειται ὁ ὀνειρώπων. Τὰ ὄνειρα δηλονότι, ἅπερ τις βλέπει ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς ἀρχομένης, ἐνομιζοντο ἄπιστα καὶ ἀμφίβολα, ἐν μέρει μὲν διότι ἡ ἔξωθεν ἡσυχία λείπει, ἐν μέρει δὲ διότι ὁ ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν πεπληρωμένος στόμαχος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν ψυχὴν, ὅπως ἀνακτήσῃ τὴν ἀναγκαίαν ἐλευθερίαν καὶ καθαριότητα. Ἰσως δὲ καὶ διότι ἐπιστεῦετο, ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ

τοῦ ὕπνου αἱ πρὸ μικροῦ παραχθεῖσαι ἐν τῇ ψυχῇ ἐντυπώσεις δὲν ἀπεσβέσθησαν ἔτι. Ὁ Πλίνιος περὶ τούτου λέγει (Φυσλ. Ἱστορ. X. 211) *a vino et a cibis proxuma atque in redormitione vana esse visa prope convenit* ἤτοι τὰ ἐγγύτατα τῷ οἴνῳ καὶ τῇ τροφῇ ἐνύπνια συμβαίνει καὶ καθ' ὕπνον κενὰ εἶναι. Ὁ δὲ Γαληνὸς (VI. 832) λέγει «δεῖ δὲ καὶ καιρῷ καὶ τῇ ληφθείσῃ τροφῇ προσέχειν». Τούναντιον δὲ τὰ περὶ μέσας νύκτας ὁρώμενα ἢ περὶ τὴν αὐγὴν ἐνομιζόντο ὡς τ' ἀληθέστατα. Ὁ Ὀμηρος περὶ τῆς κρατούσης ταύτης γνώμης σαφῶς ἀποφαίνεται διὰ τῶν ἐξῆς (Ὀδ. δ. 841): «ὡς οἱ ἐναργεῖς ὄνειρον ἐπέσοντο νυκτὸς ἀμολγῶ», ἤτοι περὶ τὸ λυκαυγές. Ὁ δὲ Μόσχος ὁ ἐκ Συρακουσῶν ποιητὴς εἰδυλλίων ἐπιφέρει τάδε· «νυκτὸς ὅτε τρίτατον λάχος ἴσταται ἐγγύθι δὲ ἠώς, εἶτα καὶ ἀτρακίον ποιμαίνεται ἔθνος ὄνειρων». Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ Ὀράτιος καὶ Ὀβίδιος καὶ Τερτυλλιανὸς πρεσβεύουσι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὄνειρων, καθ' ὅσον ταῦτα τῆς ἡμέρας ἢ τῆς νυκτὸς ἐμφανίζονται. Ὁ Ὀράτιος λέγει *post mediam noctem visus, cum somnia vera* μετὰ μέσας νύκτας τὰ φαντάσματα, ἐπεὶ ἀληθῆ ἔστι τὰ ἐνύπνια. Ἐντεῦθεν δὲ δεῖον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει καὶ τὴν ἐπήρειαν τὴν ἐκ τῶν διαφορῶν τοῦ ἔτους ὠρῶν προερχομένην, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι τὰ ὄνειρα τοῦ μὲν χειμῶνος καθόλου εἶνε ἀπατηλά, τοῦ δὲ ἔαρος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθινὰ καὶ ταῦτα εἶτε διότι ἡ γεῦσις τῶν καρπῶν τοῦ φθινοπώρου διαταράττει κατ' ἐπίδρασιν τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς, εἶτε διότι οἱ διαφοροὶ καιροὶ τοῦ ἔτους ἀλλοίως ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἀλκίφρων, ἔλλην σοφιστὴς τοῦ τρίτου μ. X. αἰῶνος (Ἐπισ. Γ', 10) λέγει ὅτι: «ἀνεγειρόμενος περιχαρὴς ἦν ἐγώ, εὐθύμιον δὲ ποιησάμενος τοὺς φυλλοχόους μῆνας ἐστάναι, ἔγνω εἶναι τὰ ἐνύπνια ψευδέστατα». Καὶ ὁ Πλούταρχος ὡσαύτως τάδε λέγει· «τὸ λεγόμενον περὶ τῶν ἐνυπνίων ὡς ἔστιν ἀβεβαία καὶ ψευδῆ μάλιστα περὶ τοὺς φυλλοχόους»· περαιτέρω δὲ αὐτὸς διὰ πολλῶν πραγματοῦται τὸ διὰ τί τοῖς φθινοπωριναῖς ἐνυπνίοις ἥκιστα πιστεύομεν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τοῦ κοιμωμένου ἔχει ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς καθαριότητος τῶν ἐνυπνίων, ὡς ὁ Τερτυλιανὸς μαρτυρεῖ λέγων: *Iten ex ipsius quietis situ, si neque resupinus, neque dextere latere decumbat neque corresupinatis in ternis quasi refusis oculis statio sensuum fluitet aut compressu jecoris anosina sit mortis.* = Καὶ ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἡσυχάζοντος εἰ κατὰκειται μῆτε ὕπτιος κατακλιθεὶς μῆτε τῇ δεξιᾷ πλευρᾷ μὴ τῶν ἐνδόν ἄμα ὑπτιαζόντων, ὡσπερὶ τόπων ἐκχύτων, ἡ στάσις τῶν αἰσθήσεων κυμαίνεται ἢ τῇ συνθλίψει τοῦ ἥπατος ἔστω

συνάγχη (ἤτοι φλεγμονὴ τῶν ἐσωτερικῶν μυῶν τοῦ φάρυγγος). Οἱ δὲ διορῶντες ἐν τοῖς ὄνειροις ἄμεσον τῶν θεῶν ἀνακοίνωσιν ἐκτός γε τῆς ἰδιαζούσης περιπτώσεως, καθ' ἣν οἱ θεοὶ σκοπίμως δι' ἀπατηλῶν ὄνειρων ἠπάτων τοὺς ἀδίκως καὶ ὑβριστικῶς φερομένους, ἐπίστευον ὅτι ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος δὲν ἀπέρρεεν ἐξ αὐτῶν τῶν ὄνειρων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔλλειψος αὐτῶν ἀντιλήψεως, καὶ τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἠσπάζοντο μάλιστα οἱ Στωϊκοί. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀπατηλῶν ὄνειρων μαρτυρεῖ ὁ Ὀμηρος, ὅστις ὡς γνωστὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Β'. Ραψωδίας παρίστησι τὸν Ἀγαμέμνονα ψευδῶς ἐνυπνιασθέντα καὶ δευνὰ ἐντεῦθεν παθόντα. Περὶ τῆς ἐτέρας γνώμης λέγει ὁ Κικέρων (1, 52 de dev.), *male coniecta maleque interpreteta falsa sunt*: ἤτοι τὰ κακῶς παρασταθέντα καὶ μὴ ὀρθῶς ἐρμηνευθέντα ψευδῆ εἰσιν. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ Δημοκρίτου ὅτι ἡ βεβαιότης τῶν ὄνειρων εἶνε μείζων ἢ ἐλάσσων, καθ' ὅσον τὰ εἶδωλα τὰ ὁποῖα αὐτὸς δοξάζει ὅτι ἐξωθεν εισδύουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ κοιμωμένου, ἐν τάξει τινὶ καὶ καθαριότητι ἢ ἀσαφείᾳ καὶ ἀταξίᾳ ἐμφανίζονται τῷ ὄνειρευομένῳ, δυνατὸν νὰ παρέλθωμεν ταύτην ἐν σιγῇ, διότι ἐλαχίστους ἔσχε τοὺς ὀπαδοὺς.

Αὐταὶ δὲ αἱ θεωρίαι αἱ διαφορῶς ἐξηγοῦσαι τὴν ἐπαλήθευσιν ἢ μὴ τῶν ὄνειρων, ἔδει νὰ καταλήξωσιν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ σημασία τῶν ὄνειρων οὐχὶ καθ' ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶνε σαφής, οὐδὲ κατανοεῖται ἄνευ ἐτέρων βοηθημάτων, ἀλλ' ὅτι πρὸς κατανόησιν αὐτῶν χρῆζει τις πρὸ πάντων κριτικῆς ἐρμηνείας, δι' ἧς ἀποχωρίζονται τὰ σημαντικὰ τῶν ἀσημάντων· πρὸς τούτοις δὲ ἐπιστεύετο, ὅπερ ἔστι καὶ τὸ σπουδαιότατον, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὄνειρων παριστώσι πράγματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε δύνανται παρομοίως νὰ πραγματοποιηθῶσιν. Ὡστε ὁ ἀποδίδων εἰς τὰ τοιαῦτα προφητικὴν δύναμιν ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ταῦτα ὑπὸ μορφήν εἰκόνας ἢ ἀλληγορίας τεκμαίρονται τὰ μέλλοντα ἀληθῶς νὰ συμβῶσι. Τὰ ὄνειρα λοιπὸν χρῆζουσι τὸ πρῶτον αὐστηραῖς ἐρμηνείας, ὡσάκτις τις διετέλει ἐν ἀβεβαιότητι, ἂν τὸ ὄνειρον εἶδεν ἀκριβῶς κατὰ τὸ περιεχόμενον ἤτοι τὴν οὐσίαν, ἢ εἰκονικῶς, ἔπειτα δὲ βεβαιούμενος περὶ τοῦ δευτέρου ἔδει νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς εἰκόνας σημαίνόμενα ἀλληγορικῶς. Τοιαύτη δὲ ἐξήγησις τούτων ἔδειτο ὠρισμῶν γνώσεων καὶ μάλιστα ἀναλόγως τῆς θεωρίας, ἣν εἶχεν ἕκαστος καθόλου περὶ ὄνειρων· ἡδύνατο δὲ ν' ἀποδώσῃ τὴν πρόσκτησιν ταύτην εἶτε εἰς θεῖαν ἔμπνευσιν εἶτε εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν περὶ τῆς φύσεως τούτων ἔρευναν εἶτε τέλος καὶ εἰς τὴν πείραν. Ὁ Κικέρων περὶ τούτου λέγει τάδε (de dev. 11, 60): *Aut enim di-*

vina vis quaedam consulens nobis somniorum significationes facit, aut conjectura ex quadam convenientia et conjunctione naturae, quam vocant συμπάθειαν, quid cuique rei conveniat ex somniis et quid quamquam rem sequatur intelligant aut eorum neutrum est sed quae, dam observatio constans atque diuturna, quum quid visum secundum quietum est, quid evenire et quid sequi soleat: ἤτοι ἢ γάρ τις θεία δύναμις μεριμνῶσα περὶ ἡμῶν ὀνειροῖς ὑποσημαίνεται, ἢ εἰκάζοντες ἐκ τινος ἁρμονίας καὶ συγγενείας τῆς φύσεως, ἢν καλοῦσι συμπάθειαν, ὅτι ἐν τῶν ἐνουπνίων οἴῳ δῆποτε πράγματι συγγενές τυγχάνη καὶ τούτῳ ἐπιηται ἐννοῦσιν, ἢ οὐδέτερον τούτων ἐστίν, ἀλλὰ παρατήρησις τις εὐσταθῆς καὶ μεθημερινή. κτλ. Ἡ πρώτη τῶν γνωμῶν τούτων φαίνεται ὑπάρξασα καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα, διότι καὶ ἐν τοῖς παναρχαίοις ἤδη χρόνοις ἐπίστευον περὶ τῶν ὀνειροκριτῶν ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων μάντεων, ὅτι τὴν τέχνην ταύτην ἐχαρίσαντο τοῖς ἀνθρώποις ὡς δῶρον οἱ θεοί. Διὸ καὶ ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς μύθοις τὴν ἀρχὴν τῆς ὀνειρομαντείας εἰς τινὰ θεὸν ἢ τοῦλάχιστον εἰς ἥρωα. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ἡ Οἰνὴ μαινὰς τις τὴν τέχνην ταύτην ἐδιδάχθη παρὰ τῆς Ρέας, κατ' ἄλλην δὲ φήμην ὁ Ἀμφικτιῶν ἐγένετο ὁ ἐξευρετὴς ταύτης. Ὁ δὲ Ἀμφιάραος λέγεται ὅτι ἔτυχε θείων τιμῶν, διότι κατέειχε τὴν τέχνην τοῦ ἐξηγεῖσθαι τὰ ὄνειρα, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας (1, 34): «δοκῶ δὲ Ἀμφιάραον ὀνειράτων διακρίσει μάλιστα προακείσθαι, δῆλον δέ, ἤνικα ἐνομίσθη θεὸς δι' ὀνειράτων μαντικὴν καταστησάμενος». Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην εὐγνωμότως ἐπέδιδον εἰς τὸν εὖ φρονούντα ἑαυτοῖς Ἀπόλλωνα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Ὀμήρου (Α'. 244). Ὁ δὲ Αἰσχύλος ἐν τῷ δράματι «Προμηθεὺς δεσμώτης», ἐπιτρέπει εἰς τὸν Τιτᾶνα τὸν ὁμώνυμον ἥρωα γὰρ σεμνύνηται ὅτι πρῶτος ἐξήσκησεν τὴν μαντικὴν τέχνην τῶν ὀνειρῶν ὅπως καὶ ἄλλα εἶδη μαντικῆς λέγων ὅτι «κᾶκρινα πρῶτος ἐξ ὀνειράτων, ἀ χρὴ ὑπαρ γενέσθαι». Ὁ δ' Ὀμηρος κατατάσσει τοὺς ὀνειροπόλους ἐν τῇ αὐτῇ βαθμίδι πρὸς τοὺς μάντεις, οἵτινες ἐνομιζόντο θεόληπτοι· λέγει δὲ (Ἰ. 4. 148), υἱίας Εὐρύδαμαντος ὀνειροπόλοιο γέροντος τοῖς οὐκ ἐρχομένοις ὁ γέρον ἐκρίνατ' ὀνειροῖς». Ἐπειδὴ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ὀνειροκριτικὴ οὐκέτι ἐτιματο ὡς τὰ ἄλλα εἶδη τῆς μαντικῆς, ὧν χρῆσιν καὶ ἡ πολιτεία, ὡς ἐν τῇ ἀρχῇ εἶδομεν, ἐποιεῖτο, ἀπώλεσε κατ' ὀλίγον τὴν θείαν αὐτῆς ιδιότητα, πιστευομένη μόνον ἢ ἐξασκουμένη ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες διέτριβον ἐν τοῖς ὀνειρομαντείοις.

Ἀλλὰ πρὸς τῇ μεγάλῃ σπουδαιότητι, ἣτις ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ καθόλου ἀπεδίδοτο εἰς τὰ ὄνειρα, ἡ ὀνειροκριτικὴ καὶ ἀνθρωπίνῃ τέχνῃ,

πρὸς ἐξάσκησιν τῆς ὁποίας δὲν ἦτο ἀνγκυαία θεία τις ἐμπνευσις, ἀλλ' ἀκριβῆς καὶ σαφὴς γνῶσις πάσης περιστάσεως καὶ σχέσεως τῶν ὀνειρῶν, ὡς τοιαύτη ἀπέλαυε διαρκῶς μεγάλης τιμῆς. Ἡ δύνατο δὲ αὐτὴ ὡς δεξιότης τις μᾶλλον θεωρουμένη νὰ στηρίζεται ἐπὶ διαφορῶν θέσεων, διότι οἱ ὀνειροκρίται ἐκάστοτε ἠρμήνευον τὰ ὄνειρα εἴτε κατὰ τινὰ ἐπιστημονικὴν μέθοδον διὰ τινος προϋποτιθεμένης συναφείας τῶν ὀνειρῶν πρὸς τὰ ἀληθῆ γεγονότα, τὴν ὁποίαν ἐφαντάζοντο ὅτι ἔχουσι κατανοήσει, ἢ στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἣν ἐκτήσαντο διὰ τῆς παρατηρήσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ταῦτα ἐπραγματοποιούντο.

Ἡ πρώτη μέθοδος τοῦ ἐρμηνεύειν τὰ ὄνειρα, ἣν δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὴν ἐντιμωτέραν, διετελεῖ ἐν μικρᾷ καὶ περιορισμένῃ χρήσει ἐν τῷ κύκλῳ ἐξασκουμένη, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας, ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι, ὡς ἐρρήθη, ἐξ ὀρισμένων σημείων ἐγίνωσκον, ἂν τὸ πρόσωπον τὸ καθ' ὕπνον ὀρώμενον ζῆ ἔτι ἢ τέθηκεν. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους (de genio Socratis (16) ἐν παρῶν λέγει περὶ τῶν Πυθαγορείων τὰδε· «ὡς εὖν ἔγνωμεν ἐκ τῶν ὀνειρῶν τὴν Λύσιδος τελευτὴν (διαγιγνώσκωμεν δὲ σημεῖον τινὶ φαινομένῳ κατὰ τοὺς ὕπνους εἴτε τεθνηκότος εἴτε ζῶντος εἰδωλόν ἐστιν) ἔννοια πολλοῖς ὑπεσιήλθεν ὡς ἐπὶ ζήνης ὁ Λῦσις ἂν τις κηδεύηται καὶ κινητέον ἐστὶν ἡμῖν, ὅπως ἐκεῖ μεταλλάξῃ τῶν νομιζομένων». Ὅτι δὲ καὶ αἱ ἐν τοῖς ἱπποκρατείοις συγγράμμασιν ἀπαντῶσαι ἐρμηνεῖαι στηρίζονται ἐπὶ τοιαύτης μεθόδου, παρετηρήσαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω καὶ δὲν εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ παράδοσιν διεσφῆζετο παραπλήσιός τις τρόπος ἐπιστημονικὸς πρὸς ἐξήγησιν τῶν ὀνειρῶν.

Τούναντίον δὲ ἡ τὰ μάλιστα ἐξαπλωθεῖσα καὶ συχνότατα ἐν μεγίστῃ χρήσει παρὰ τῷ λαῷ ἐξασκουμένη ὀνειρομαντικὴ τέχνη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς τελευταίας θεωρίας τῆς προϋποδειχθείσης. Δῆλον ὅτι τὰς ἐρμηνείας ἐκείνας πρὸ πάντων, τὰς ὁποίας ἕκαστος μὴ ὦν ἐξ ἐπαγγέλματος ὀνειροκρίτης ἐπεχειρεῖ νὰ διδῇ εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ ὄνειρα ἢ καὶ τὰ τῶν φίλων του, ἡ δύνατο νὰ στηρίξῃ μόνον ἐπὶ τῆς ἀναλογίας πρὸς ὅ,τι διὰ τῆς πείρας διέγνω καὶ διεφύλαξεν. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἐμπειρίας καθ' ὅσον αὐτὴ ὁμοιοτρόπως ἐπαναλαμβάνομένη κατέστη γενικὸς κανὼν, ἐσχηματίσθησαν ὀρισμένοι ἀρχαὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν συμβολικὴν αἰτινας διὰ τῆς ζώσης παραδόσεως εἰς τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ μεταφυτευθεῖσαι ἐκείνηντο καθολικὸν κύρος ἀνεξέλεγκτον.

Ἐπειδὴ δ' ἕνεκα τῆς ἀπειροῦ ποικιλίας τῶν μορφῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὰ ὄνειρα ἐπιφαίνονται, δὲν ἡ δύνατο πᾶς τις τὰ συμπεράσματα

μακροχρονίου πείρας ἀκριβῶς νὰ γινώσκῃ, περιήρχετο δὲ ἐντεῦθεν ἕκαστος πολλάκις εἰς ἀμηχανίαν περὶ τὴν ἐξήγησιν, οὐ δυνάμενος καὶ παρὰ τῶν οἰκείων νὰ μάθῃ ἐπαρκῆ ἐρμηνείαν, διὰ ταῦτα κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην τὴν καθολικὴν ταύτην τοῦ λαοῦ πίστιν εἰς τὰ ὄνειρα ἐπωφελήθησαν διάφοροι τάξεις ἀνθρώπων, οἵτινες εἴτε ἐξ ἰδιόζυκτος ἐρωτος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἴτε μᾶλλον εἰς τὴν χρηματολογίαν ἀποβλέποντες, μετὰ πολλῶν πόνων ἠγωνίζοντο ν' ἀποβῶσιν ἔμπειροι τῆς ὀνειροκριτικῆς ἢ τοῦλάχιστον ἐπειρῶντο νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τὸν λαὸν πίστιν, ὅτι κατεῖχον τοιαύτας πρακτικὰς περὶ ὀνείρων γνώσεις, δυνάμενοι ἀποτελεσματικῶς νὰ ὑπηρετῶσι πάντα βουλόμενον νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς τέχνης των. Κατὰ τὴν Αἰγυπτιακὴν τῶν Ἀθηναίων ἐστρατείαν ἀπαντῶμεν τοιοῦτον ἄνδρα φίλον τοῦ Κίμωνος, καὶ μάλιστα διαρκῶντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τοιοῦτοι ὀνειρομάντις τὰς διατριβὰς ἐποιοῦντο δημοσίᾳ ἐγγὺς τοῦ Ἰακχείου, ἦτοι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Βάκχου βόσκοντες ἐκεῖ κατὰ Πλούταρχον. Ταῦτό δὲ συνέβαινε καὶ ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσιν. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Κίμωνος λέγει: «οὕτω δὲ δυσκρίτου τῆς ὄψεως οὐσης, Ἀστυφίλος ὁ Ποσειδωνιάτης μαντικὸς ἀνὴρ καὶ συνήθης τῷ Κίμωνι φράζει θάνατον αὐτῷ προσημαίνειν τὴν ὄψιν». Ὅτι δὲ πάλιν διέτριβον διαρκῶς παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Βάκχου, μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀριστείδου, ἐπαγομένου τάδε: «ὁ δὲ Φαληρεὺς ἐν τῷ Σωκράτει φησὶ μνημονεύειν Ἀριστείδου θυγατρίδου εὖ μάλα πένθητα Λυσίμαχον, ὃς ἑαυτὸν ἐκ πινακίου τινὸς ὀνειροκριτικοῦ παρὰ τὸ Ἰακχεῖον λεγόμενον καθεζόμενος ἔβωσκεν». Ἄλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἠμαυροῦτο ἡ ἀρχαία πίστις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς θεοὺς, ἡ δὲ δεισιδαιμονία λυμαιομένη αὐτοὺς κατέφευγεν εἰς τοὺς μάντις ἢ τοιοῦτους γόητας ζητοῦσα παρ' αὐτῶν συμβουλὰς καὶ βοήθειαν, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὸ ἔργον τῶν τοιούτων ὀνειροκριτῶν προήγετο. Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν αἱ ἀγοραὶ τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς Ἀσίας, Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας ἐπληροῦντο τοιούτων, οἵτινες συνέρρεον ἰδίᾳ κατὰ τὰς πανηγύρεις, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀρτεμίδωρος (19). Ἀνήκοντες δὲ τὸ γένος εἰς λίαν ταπεινὴν κοινωνικὴν τάξιν ὀλίγον ἐτιμῶντο ὡς καὶ οἱ τοιοῦτου εἶδους ἀγύρται καὶ θαυματοποιοί, ἐν οἷς καὶ οὗτοι κατετάσσοντο ὡς συνδέοντες τὴν τέχνην των μὲ τοιαύτας γοητείας, καίτοι οὐδαμῶς ἐκωλύοντο πάσης τάξεως ἀνθρώποι ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐξαιτῶνται τὴν βοήθειαν αὐτῶν. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀσημότητος τοῦ γένους αὐτῶν λέγει ὁ Κικέρων (de dev. 11, 63) ὅτι κατήγοντο ex levissimo et indoctissimo genere. Πρὸς τούτοις δὲ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀριστείδου βλέπομεν ὅτι οἱ ἀπόγονοι

αὐτοῦ ἐκ πτωχείας εὗρον καταφύγιον εἰς τὸ τῆς μαντικῆς ἐπάγγελμα, ὅτι δὲ τέλος προσήρχοντο τούτοις οἱ ἀρχαῖοι, μαρτυρεῖ ὁ Θεόφραστος (Χαρ. 16): «καὶ ὅταν ἐνύπνιον ἴδῃ, πορεύεται πρὸς τοὺς ὀνειροκρίτας, πρὸς τοὺς μάντις, πρὸς τοὺς ὀρνιθοσκόπους ἐρωτήσων τίνοι θεῶ ἢ θεῶν εὐχέσθαι δεῖ». Ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει περὶ τῶν δεισιδαιμόνων ὀνειρευομένων, ὅτι δαπανῶσιν εἰς ἀγύρτας καὶ γόητας ἀνθρώπους ἐμπειρομένους. Ὡσαύτως δὲ ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐπιμαρτυρεῖ τάδε: «καὶ σφόδρα διαβεβλημένων τῶν ἐν ἀγορᾷ μάντεων, οὓς δὴ προίκτας καὶ γόητας καὶ βωμολόχους ἀποκαλοῦσιν οἱ σεμνοπροσωποῦντες καὶ τὰς ὀφρῦς ἀνεσπακότες». Ἐμισθοῦντο δὲ αὐτοὺς ἀναλόγως τῆς ἀξίας των ὁ δὲ συνήθης αὐτῶν μισθὸς ὑπερέβαινε τοὺς δύο ὀβολοὺς, οὓς ἐδέχετο μόνῃ ἡ κοινοτάτη τάξις τῶν μάντεων. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῇ κωμῳδίᾳ «Σφήκες» λέγει: «εἴτ' ἐγὼ δούς δύο ὀβολῶ μισθώσομαι οὕτω ὑποκρινόμενον σοφῶς ὀνειράτα». ὁ δὲ Λουκιανὸς ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν Θεῶν λέγει: «μαντεύεται ὁ γενναῖος ἐν ἡλικίᾳ ψευδόμενος τὰ πολλὰ καὶ γοητεύων τοῖν δυοῖν ἔνεκα».

Πρὸ πάντων δὲ λίαν ἐφημίζοντο ὡς περίφημοι τερατοσκόποι καὶ ἐξηγηταὶ ὀνείρων οἱ κάτοικοι τῆς Τελμησοῦ, πόλεως τῆς Καρίας, περιφήμου καὶ ταύτης καταστάσεως ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τοὺς μάντις αὐτῆς, ὁ δὲ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει (Στρ. 1, 16) ὅτι οἱ Τελμησοεῖς τὴν δι' ὀνείρων μαντικὴν ἐξεπόνθησαν ὁ δὲ Τερτυλιανὸς (de anim. 46) Telmissenses nulla somnia eracuant, imbecillitatem conjectationis incusant—οἱ Τελμησοεῖς οὐδὲν ἐνύπνιον ἀκυροῦσι, τὴν δὲ ἀσθένειαν τῆς εἰκασίας ψήχουσι. Περὶ δὲ τοῦ διασημοτάτου τούτων, τοῦ Ἀριστάνδρου, ὅστις ἠκολούθησε τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἐκστρατεύοντι, θέλομεν σημειώσαι ἀξιοπαρατήρητά τινα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς ῥωμαίους χρόνους φαίνεται ὅτι οἱ ἐξ Ἀνατολῆς μάντις διέπρεπον καὶ ἐπὶ ὀνειρομαντεία, ὡς ὁ Λουκιανὸς περὶ τούτων μαρτυρεῖ: «οἱ τε ἀπὸ τῶν ἄστρον τεκμαιρόμενοι τὸ μέλλον, οἱ τε ἀπὸ τῶν ὀνειράτων, ὡς γε Χαλδαίων παῖδες».

Πρὸ πολλοῦ οἱ ὀνειροκρίται τὴν τέχνην των ἐξασκοῦντες ἐβοηθοῦντο ὑπὸ γραπτῶν σημειώσεων. Μνημονεύεται ἡδὴ ἀπὸ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ὅτι οὗτοι ἐποιοῦντο χρῆσιν πινακῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Πλούταρχος ὀνομάζει ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀριστείδου, ἀγυρτικούς πίνακας. Περὶ δὲ τῆς ποιότητος τούτων οὐδὲν ὑπεμφαίνεται. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἐν τούτοις περιείχοντο ἴσως ἐν τάξει καὶ συνοπτικῶς τὰ κυριώτατα τῶν ὀνείρων φαινόμενα, ὥστε νὰ δύνανται τὸ ἐκάστοτε ὄνειρον νὰ ὑπαγάγωσιν εἰς ὠρισμένην κατηγορίαν, ἐρμηνεύοντες οὕτω

ταῦτα. Τότε δὲ τὸ πρῶτον ἤρξαντο οἱ περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι νὰ πραγματεύωνται συστηματικῶς καταθέσαντες, οὕτως εἰπεῖν, τὰ θεμέλια τῆς ὄνειρολογίας, ἧτις ὁσημέραι ἔπειτα ἰκανῶς ἀνεπτύσσεται. Ὁ Εὐστάθιος λέγει: «καὶ εἰσὶν ἔγγραφοὶ τινες τέχνην ὄνειροκριτικαί»· ὁ δὲ Τερτυλλιανὸς (de anim. 46) ἀναφέρει καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ὡς ἐξῆς· (de anim. 46). *Quanti autem comnientatores et attiametores in hanc rem. Artēmon, Antiphon, Strato, Philichōrus, Epichārmus, Serapion, Cratippus et Dionysius Rhodius, Hermippus. tota seculi literatura.* Ἐκ δὲ τῶν σημειώσεων οὐχὶ τῶν ἀναξίων λόγων τῶν διασωθεισῶν ἐν διαφοροῖς συγγράμμασιν, ἐξ ὧν φαίνονται οἱ ἀνωτέρω ὑπομνηματισταὶ καὶ βεβαιῶται τῶν ὀνείρων, μαθηθάνομεν ὅτι συλλογαὶ ὀνείρων μεθ' ὑποδείξεως τῆς πραγματώσεως αὐτῶν, ἀπετέλουν τὸ σπουδαιότατον μέρος τῶν τοιούτων συγγραφῶν. Ἐπραγματεύοντο δὲ ταῦτα θεωρητικῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐμπειρικῶν γνώσεων ἔδιδον ὀρθὰς ὁδηγίας καὶ μεθόδους πρὸς ἐξήγησιν τῶν ὀνείρων.

Καὶ αὗται δὲ ὑπῆρξαν αἱ περὶ ὀνείρων θεωρίαι ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δι' ὧν ἐπειρῶντο ἐκάστοτε νὰ ἐμβυθύνωσιν ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς προφητικότητος αὐτῶν. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ποικίλων τούτων δοξασιῶν, ἢ τὰ μάλιστα κρατούσα γνώμη, ἐφ' ὅσον ἤμαζεν ἄπικς ὁ Ἕλληνικὸς βίος, ἦτο ἡ ἀτάλευτος τῶν Ἕλλήνων πίστις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς θεοειδῆς καὶ θεῖα τις ἀπόμοιρα δύναται ἐν τῇ ψυχικῇ αὐτοῦ ἀγνότητι καὶ καθαριότητι νὰ πραγματοποιηθῆται διὰ τῶν ὀνείρων τὰ μέλλοντα, θεῖας βουλῆσεως διὰ τούτων ἀποκαλυπτομένης. Ἡ τοιαύτη δὲ πίστις τοῦ Ἕλληνοῦ δὲν ἦτο τυρλόν τι αἰσθημα ἀπηλλαγμένον πάσης μελέτης καὶ ἐρεύνης καὶ μὴ φωτιζόμενον ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ λόγου, ὥστε ἀνευ ἐξετάσεως νὰ πιστεύη εἰς ταῦτα. Τούναντίον ἐνταῦθα πρὸ παντὸς πρέπει νὰ θαυμάζωμεν τὴν διανοητικὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἕλληνοῦ, ὅστις καὶ συγγενεῶν τῷ Ἀνατολίτῃ δὲν ἐξέπεσεν εἰς τὸν μυστικισμόν καὶ τὴν πνευματικὴν βῆθυμίαν τοῦ μὲν παρόντος κόσμου καταφρονῶν, δι' ἀχαλινώτου δὲ φαντασίας ἀφιέμενος εἰς ἕτερον κόσμον, ἀμορφον καὶ ἀόριστον καὶ χυῶδη, ἀλλ' ἠθροήθη νὰ συνδυάσῃ ἀρμονικώτερον τὴν πρὸς τὰ θεῖα πίστιν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, παραστήσας αὐτὸ ἐν ταῖς πνευματικαῖς αὐτοῦ ἐνεργείαις διὰ ποικιλωτάτων καὶ καλλιμορφωτάτων καλλιτεχνημάτων. Διὸ καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ψυχῆς, καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ ὡς τὸ ὑπερφυσικόν ἐπίστευεν, ἐκδηλοῦν οὕτω τὴν πρὸς τὰ θεῖα εὐσέβειάν του, οἱ κατὰ κληροῦς φιλοσοφῆσαντες καὶ ἰδίᾳ ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ ἐξ ὑγιεστέρων ἀρχῶν τὰς ὑψηλὰς αὐτῶν θεωρίας ἐμπεδοῦντες,

δὲν παρήλθον καὶ τοῦτο ἀπαρατήρητον, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας ὀρεγόμενοι ἐξήνεγκον περὶ αὐτῶν ἐρμηνείας ἀναλόγους μὲν πρὸς ἃς ἐπρέσβευον ἀρχὰς περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λιαν ἀφιπταμένας τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ, διότι καὶ οὗτοι ἐν τῇ πίστει πρὸς τὸ θεῖον ἐξεπαιδεύθησαν. Διεθέρμανε λοιπὸν καὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν ἡ πίστις ἀλλὰ μετὰ λόγου, οὐδὲ κατήντησαν ἐρευνῶντες εἰς ἀπιστίας οἱ δυνάμενοι φυσικῶς νὰ ἐρμηνεύωσι τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον τῆς ψυχῆς. Διὸ θαυμάζομεν τῇ ἀληθείᾳ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἕλληνοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἐρεύνη τῆς τῶν ὀνείρων ἀληθείας, παριστῶν ἡμῖν εἰκόνα ψυχῆς ἐρμηνευτικώτατα αὐτενεργούσης καὶ πρὸς τὴν τελειότητα ἀενάως φερομένης. Διότι ὁ Ἕλληνας, ὡς γνωστόν, ὑπὲρ πάντων ἄλλο σύγχρονον ἔθνος μόνον ἐνόησας εἰς τί συνίσταται ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος μόρφωσις, ἀνεπτύσσει μεθοδικῶς ἐν τῇ ψυχῇ ἀπάσας ἐκείνας τὰς ιδιότητας καὶ ἀρετὰς τῆς ψυχῆς, δι' ὧν καὶ μόνον ἐννοεῖται ἡ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου μόρφωσις, κατεφάνη δὲ καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ φυσικότης, ἡ ἀπλότης, τὸ σύμμετρον, τὸ ἀνεπιτήδευτον, ἡ φιλαλήθεια καὶ τὸ φιλελεύθερον εἶνε αἱ ἰδιάζουσαι τοῦ Ἕλληνοῦ ἀρεταί, αἵτινες πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἀρεταὶ τοῦ ἀνθρώπου καθόλου. Διὰ τούτων περιεχοσμεῖτο ὁ Ἕλληνας εἴτε πολιτευόμενος, εἴτε ἰδιωτεύων, εἴτε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην καλλιεργῶν. Πασῶν δὲ τούτων τῶν ἀρετῶν τὴν ἀρμονίαν ἀπεργάζεται ἡ πάντοτε διαθερμαίνουσα τὴν καρδίαν αὐτοῦ πίστις καὶ εὐσέβεια περὶ τὰ θεῖα. Καὶ ἀληθῶς, διότι ἐφ' ὅσον μὲν ὡς γνωστόν διέπνευε τὸν ὀρίζοντα τοῦ Ἕλληνοῦ βίου ἡ αὔρα τῆς ἀνυποκρίτου πρὸς τὸ θεῖον πίστεως, βλέπομεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ μεγαλοφυεῶντας, οὐ μόνον ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ διὰ πολεμικῶν τροπαίων καὶ τελειοτέρων θεσμῶν τελειοποιούντας τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐγγύτερον εἰς τὸν προορισμὸν του καθοδηγοῦντας, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ τέχνῃ ἀναπτύσσοντας ὡσαύτως τὰς ὑψίστας ἰδέας καὶ ἀληθείας, ὧν πρὸ πάντων χρῆζει ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς πρὸς τελειοποίησιν αὐτοῦ. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ συμφυεῖς τῷ Ἕλληνι ἀρεταί δὲν θὰ ἀπετύπουσαν βεβαίως ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τὴν ἐρμηνείαν, εἰ μὴ ἐθερμαίνοντο ὑπὸ τῆς πίστεως, παρεχούσης αὐτῷ τὸ ἀληθὲς μέτρον πρὸς ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ κρίσιν περὶ τῶν ὄντων, ὥστε ἐν πάσῃ αὐτοῦ πνευματικῇ ἐνεργείᾳ νὰ διαβλέπωσιν ἐκάστοτε τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, τὰ ὑποῖα ὁ εὐσεβέστατος τῶν τότε, ὁ Σωκράτης, μεγαλοφώνως ἐξαγγέλλων διέκρινε διδάσκων, ὅτι πρὸς οὐδὲν ἢ ἀνθρωπίνην σοφίαν, ἐξ ἧς ἰδέας δύναται νὰ μαρτυρῆται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ Γνωθὶ σαυτὸν, ἐξ οὗ ἔπεται ἡ μετριοφροσύνη καὶ ἡ ἀθόρυβος διη-

νεκῆς αὐτοῦ τάσις πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐκδηλουμένη ἐκάστοτε ἄνευ ἐπιδείξεως καὶ ματαιοφροσύνης διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος.

Ἐν ὧσιν λοιπὸν ὁ Ἕλληνας ἔζη ὑπὸ τοιαύτην ἀτυμώσφαιραν, ἠθικότητα ἀποπνεύουσαν, ἐπεδείκνυεν ἐν παντὶ ἔργῳ τὴν θεϊαν αὐτοῦ καταγωγὴν. Ἄλλ' ἐκλιπούσης τῆς πίστεως ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Ἕλληνος, τότε τὴν Ἑλλάδα κατέκλυσαν σμῆνὴ ἀγυρτῶν καὶ δοκησιόφων, οἵτινες πρὸς μὲν τὴν ἀλήθειαν οὐδένα ἠσθάνοντο ἔρωτα ἀλλὰ χρηματισμοῦ χάριν καὶ ἐπιδείξεως καλλιπεῖς λόγους πλάττοντες καὶ κόμπους λόγων μετέρχόμενοι ἠγωνίζοντο καὶ τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς ἐπιστήμης νὰ βεβηλώσωσι καὶ ἐκ τῆς καρδίας τοῦ λαοῦ τέλειον νὰ ἐκρίζωσωσιν εἴ τι ἔτι ἀπελείπετο ἐν αὐταῖς ἱερὸν αἶσθημα ὑπὸ ἐνδόξῳ προγόνων κληροδοτηθέν. Γνωστοὶ εἶνε εἰς ἡμᾶς οἱ ἐγγράμματοι ἐκείνοι ἄνδρες οἱ τὰ μέγιστα εἰς τὸ ναυάγιον τῆς πατρίδος συμβαλόμενοι. Οἱ Σοφισταί, λέγομεν, ὑπὸ τὴν ὄψιν ταύτην ὀλεθρίως ἐπέδρασαν διὰ τῆς ψευδοῦς αὐτῶν διδασκαλίας ἐπὶ τῆς κακοδαιμονίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐσπουδαζον δηλ. οὗτοι ν' ἀπομαυρώσωσι καὶ ἐντελῶς κατασβέσωσι τὸ δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἀμυδρῶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ συνειδήσει συνδέεται πρὸς τὸ θεῖον, εἴτε τὸν λόγον, διδάσκοντες ὅτι ἐξ ἀντικειμένου ἀλήθεια οὐχ ὑφίσταται, ἐπομένως μάτην τείνει πρὸς ταύτην ὁ ἄνθρωπος· ὡς δέ τις ἀντιλαμβάνεται, τοῦτο εἶνε καὶ ἡ μόνη ἀλήθεια. Τίνας δὲ συνεπείας δύνανται νὰ ἔχωσιν αἱ τοιαῦται ψευδεῖς ἀρχαί, γινώσκετε πάντες ἐκ τῆς ἐπελευθούσης μετὰ ταῦτα γενεᾶς τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς ποτε ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ βαρῶν ζυγῶν ἐστέναζε, ταῦτ' ἀπασχον, διότι ὀνόματι μόνον ἐκαλοῦντο Ἕλληνες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν δοῦλοι καὶ ἀνελεύθεροι, οὐδὲν αἰσθανόμενοι ὅτι τὴν πατρίδα αὐτῶν λυμαίνεται ἀπάνθρωπος ῥωμαϊκὸς ζυγός.

Ἐν τῇ χορείᾳ τούτων συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἡμέτεροι ἥρωες, οἱ ὀνειροκρίται, οἵτινες τὴν αὐτὴν ὑπ' ἄλλην μορφήν ψυχὴν φέροντες ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ἐπιστήμονος ἐσπουδαζον νὰ ἐξαπατῶσι τὸν λαόν καὶ νὰ διαφθείρωσιν αὐτὸν ψευδολογούντες καὶ ἄλλα τοιαῦτα τερατολογούντες, οὕτω δ' ὑπηρετοῦντες τὰς ἐγωϊστικὰς αὐτῶν καὶ ἰδιοτελεῖς ὀρέξεις καὶ χρηματολογούντες. Οὕτω λοιπὸν ἢ ὡς θεῖα τις τέχνη πιστευομένη ἱερομαντεία ἐξασκουμένη ὑπὸ τοιούτων τερατολόγων ἐκπίπτει εἰς ἀγυρτείας, συντελέσασα καὶ αὕτη τὸ ἐπ' αὐτῇ εἰς τὸ παντελὲς ναυάγιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅ,τι δὲν ἠδυνήθησαν πάντα τὰ ἀπειράριθμα ἐκείνα τοῦ Ἡροδότου βάρβαρα στίφη νὰ κατορθώσωσι, τὸν παντελῆ ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος ἐπιζητοῦντα, ἀλλ' ὑπὸ εὐαρίθμων πλὴν ἑραστῶν τῆς

ἐλευθερίας καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον πίστεως, ἄλλα μὲν κατεποντίσθησαν ἐν Σαλαμῖνι, τὰ δὲ λοιπὰ παντελῶς ἐξηφανίσθησαν ἐν Πλαταιαῖς, τὸ θαῦμα τοῦτο κατῴρωσεν ἢ κατ' ὀλίγον μαραινομένη ἔλλειψις τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀνηθικότης παράγουσα παντοειδεῖς ἀγύρτας, ἐν οἷς καὶ οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ὀνειροκρίται καὶ συγγραφεῖς καὶ ἐξηγηταί, περὶ ὧν προσεχῶς θέλομεν ἐκτενέστερον διαλάβη.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Φ. Τάγης.

ΟΙ ΙΝΔΟΙ ΜΑΓΝΗΤΙΣΤΑΙ

Διάσημος γάλλος περιηγητής, ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἰνδαίαις διατρίψας, ἀφηγεῖται τὰ ἐπόμενα, ὧν μάρτυς ὑπῆρξεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, καὶ ἄτινα ὑπὸ τε τὴν ἔποψιν τῆς ἀπλῆς περιεργείας καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος, θεωροῦμεν ἄξια ν' ἀπασχολήσωσι τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγλωστῶν τοῦ «Παρνασσού».

«Ἐγνώριζον ἀπὸ πολλοῦ τοὺς ἰνδοὺς ἐκείνους γόητας, ὧν τὰ αὐτοσχέδια τερατουργήματα παράγουσιν ἐπὶ τοῦ τυχόντος ἀτόμου τὰ περιεργότατα τοῦ μαγνητισμοῦ καὶ τῆς καταληψίας φαινόμενα. Ὅθεν δὲν ὄκησα, εὐκαιρίας ἐκάστοτε παρεχομένης, νὰ παρευρίσκωμαι εἰς τὰ περιεργα ταῦτα πειράματα. Μεταχειρίζομαι ἀπὸ σκοποῦ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἐκφρασίαν, καθόσον πλὴν τῶν καθαρῶς γοητειῶν, εἶδον ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν Φακιρῶν τούτων ἐκτελουμένοις πράγματα τόσον παράδοξα, τόσον ἀνεξήγητα, ὥστε διηρωτώμην πολλάκις, ἂν οἱ Βραχμᾶνες ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀποκρύφων ἐπιστημῶν, εἰς ἃς ἐνέκυπτον, δὲν εἶχον κάμη τῶ ὄντι μεγάλας καὶ σπουδαίας ἀνακαλύψεις ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, ἄτινα ἀνακινήθηεντ' ἀπὸ τινος ἐν Εὐρώπῃ εὐρίσκουσιν ἀπίστους ἀφ' ἑνὸς καὶ φανατικούς ἀφ' ἑτέρου, μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιμονῆς ὑποστηρίζοντας τὰς ἰδίας γνώμας καὶ τοὺς ἀντιφρονούντας αὐταῖς ὡς παράφρονας θεωροῦντας. Ὅθ' περιγράψω ἀπλῶς ὅ,τι αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδον, χωρὶς οὔτε εἰς ἐξηγήσεις, οὔτε εἰς συμπεράσματα νὰ προβῶ, περιοριζόμενος ν' ἀναφέρω τὰ πράγματα καὶ τὰ φαινόμενα, ὡς ἐξετελέσθησαν. Κηρύττω ἀδισταχτῶς εἰς ἐκείνους τῶν ἀναγλωστῶν μου, ὅσοι ἤθελον θεωρήσει παράδοξα καὶ ἀδύνατα ὅσα θέλω ἀναφέρει, ὅτι ἐν τοῖς κατωτέρω ἐκτιθεμένοις, δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἐν γεγονός, οὐ μάρτυς δὲν ὑπῆρξα καὶ οὐτινος δὲν πιστοποιῶ τὴν ἀκριβείαν, χωρὶς ν' ἀξιῶ νὰ ἐξηγήσω αὐτό.

Ὅτε ἐν κομφῇ μαρμαροστρώτῳ καὶ κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον διεσκευασμένη αἰθούση συνήχθημεν πάντες, προσηνέχθη ἡμῖν καφές ἐν- τὸς κυπέλλων μαύρης γῆς τοῦ Κεμπατούρ· ἕκαστος ἐτοποθετήθη, ὡς ἐβούλετο, ἐπὶ τοῦ ἀνακλίντρου, ὃ δὲ σὶρ Μάξβελλ, ὃ ξενίζων ἡμᾶς, διέταξε τὸν ὑπρέτην του νὰ εἰσαγάγῃ τὸν γόητα.

Μετὰ τινὰς στιγμὰς Ἰνδὸς σχεδὸν ὀλόγουμος ἐνεφανίσθη, χαλκό- χρους τὴν ὄψιν, ἀσκητικὴν ἔχωι τὴν μορφήν καὶ λάμπον τὸ βλέμμα. Περὶ τὸν τράχηλον, τοὺς βραχίονας, τὰς πλευρὰς καὶ ὄλον αὐτοῦ τὸ σῶμα διαφόρου ὄγκου ὄφεις ἦσαν περιτετυλιγμένοι, οἵτινες οὐδὲν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ζωῆς σημεῖον παρέχοντες· ἐφαίνοντο κοιμώμενοι.

Τὰς δύο χεῖρας ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιθείς καὶ ἐλαφρῶς ὑποκλινά- μενος ὁ Φακίρης ἀπῆγγειλε τὴν ἱεράν φράσιν, ἧς ἄνευ οὐδεὶς Ἰνδὸς ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ ἡμῖν.

— Σαλάμ σαέπ, ὁ Θεὸς ἔτιτω μεθ' ὑμῶν. Ὀνομάζομαι Σίμπ Χοντόρ, υἱὸς τοῦ Σίμπ Γκουτνάρχ Μανά.

— Σαλάμ, Σίμπ Χοντόρ, υἱὸς τοῦ Σίμπ Γκουτνάρχ Μανά, ἀπῆντη- σεν ὁ οἰκοδεσπότης· δῶρ σοι ὁ Θεὸς ν' ἀποθάνῃς θεωρῶν τὸν Γάγγηνη! ὑ- ρίσκεσαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ρισσαλτάρ (διοικητοῦ) τῶν λευκῶν σπαχῆδων.

— Τί θέλετε παρ' ἐμοῦ; ἐξηκολούθησεν ὁ Ἰνδός.

— Ἡ φήμη σου ἀφίκετο μέχρις ἡμῶν· ἐπιθυμοῦμεν νὰ δεῖξῃς εἰς ἡμᾶς ὅ,τι γινώσκεις νὰ πράττης.

— Ὑπακούω εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Σιβά, ὅστις με ὠδήγησε πρὸς ὑμᾶς.

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰνδὸς ἐκάθισεν ἐνοκλάζων ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου· πάραυτα οἱ περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ τετυλιγμένοι ὄφεις ἤρχισαν νὰ ἐγεί- ρωσι τὴν κεφαλὴν ἠρέμα συρίζοντες καὶ χωρὶς νὰ φαίνωνται ἠρεθισμέ- νοι· ἀκίνητος, τοὺς ὀφθαλμοὺς αἴρων πρὸς τὸν οὐρανὸν ὁ Φακίρης ἀπῆγ- γειλε τρεῖς ἱεράν τινα ῥήθη.

Ἐπικαλεσθεὶς οὕτω τοὺς εὐμενεῖς θεοὺς ὁ Ἰνδὸς ἤρξατο τῶν γοη- τειῶν αὐτοῦ. Παραλείπω πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν δεξιότητα τῶν χει- ρῶν καὶ τὴν θαυματοποιίαν, καθόσον τούτων εὐχερῶς δύναται τις νὰ λάβῃ ιδεῶν ἐκ τῶν ἐν Εὐρώπῃ θαυματοποιῶν, οἵτινες ἐν τούτοις εἰσὶν ἀσυγκρίτως ἥττον ἐπιτήδειοι τῶν Ἰνδῶν γοητῶν. Πράγματι οἱ τελευ- ταῖοι οὗτοι οὐδενὸς πιούονται χρῆσιν ὀργάνου ἢ βοηθήματος· οὔτε τὰς διπλὰς τραπέζας, οὔτε τὰς κοτύλας, οὔτε τὰς ἀνεξαντλήτους φιάλας, οὔτε τὰς σφαίρας τὰς ἐντὸς ἀλλήλων εἰσερχομένας γνωρίζουσιν· οὐδὲν δύνανται νὰ κρύπτωσιν ἐφ' ἑαυτῶν, διότι ὡς μόνον ἔνδυμα φέρουσι· τεμάχιον ὑφάσματος εἴκοσι τετραγωνικῶν ἑκατοστομέτρων ἐν εἴδει ἀμ- πέλοφύλλου.

Πάντα ταῦτα ἐγένοντο ὡς προεσαγωγή· ἡ ἀληθὴς παράστασις ἔμελλεν ἤδη ν' ἀρχίσῃ. Λαβὼν εἶδος τι μικροσκοπικοῦ αὐλοῦ καλου- μένου βγκουτάχ, ὄνπερ ἔφερον ἐπὶ τῶν βοστρύχων τῆς κόμης του ὁ Σίμπ Χοντόρ ἤρξατο νὰ παράγῃ δι' αὐτοῦ ἤχους μόλις αἰσθητοὺς καὶ λίαν παρεμφερεῖς τῷ κελადήματι τοῦ ταλαπάκα, εἶδους πτηνοῦ, οὕτω καλουμένου διότι ἀγαπᾷ καθ' ὑπερβολὴν τὸν καρπὸν τοῦ κοκκο- φοίνικος, ὃν ἔρχεται καὶ συλλέγει καὶ διὰ τοῦ μέσου ἔτι τῶν ποδῶν τῶν ἐλεφάντων ἐν τοῖς ἐλαιομύλοις. Ὁ Ἰνδὸς ἐμιμείτο θαυμασίως τὸ ἄσμα τοῦ πτηνοῦ τούτου, ἐν ᾧ δὲ ἠποροῦμεν τίνος ἐνεκα ποιεῖ τοῦτο, εἶδομεν τοὺς ὄφεις ν' ἀποσπῶνται κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν μηρῶν, τῶν βραχιόνων καὶ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ καὶ νὰ ὀλισθαίνωσιν ἀλληλοδια- δόχως ἐπὶ τοῦ μαρμαροστρώτου ἐδάφους. Μόλις ἕκαστος ὄφις ἤγγιζε τὸ ἔδαφος, ἀνήγειρε τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ τρίτον σχεδὸν τοῦ σώματος καὶ ἤρχιζε νὰ ταλαντεύηται ἐρρυθμῶς ἀκολουθῶν τὸν χρόνον, ὃν ὁ Φακί- ρης ἔδιδεν εἰς τὸ μέλος· ἦσαν περὶ τοὺς δέκα, πάντες ἐκ τοῦ εἶδους τῶν κόβρα-καπέλ, τῶν ἐπικινδυνωτάτων τῆς Ἀφρικῆς. Αἴφνης ὁ Φακίρης ἀφείε τὸν ὄργανον αὐτοῦ, ἤρξατο νὰ ἐκτελῇ κινήσεις τινὰς τῶν χειρῶν ἐνώπιον τῶν ὄφεων, προσβλέπων αὐτοὺς ἀτενῶς μετὰ παραδόξου ἐκφράσεως, χωρὶς οὐδεὶς τοῦ προσώπου αὐτοῦ μὴ νὰ κινήται· ἠδύνατο νὰ ἐκλάβῃ τις τὴν κεφαλὴν του ὡς χυτὴν ἐξ ὀρειχάλκου κεφαλῆν. Εἶ καὶ τὸ βλέμμα τοῦ Φακίρου δὲν διηυθύνθη πρὸς ἐμέ, ἤσθάνθη μετὰ μικρὸν ἀόριστόν τινα δυσθυμίαν καὶ ἀπέστρεφον τὰ βλέμματα, ἵν' ἀπο- φύγῃ τὴν γοητείαν· πάντες οἱ παριστάμενοι εὐρίσκοντο ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐτῶν ἐντυπώσεων.

Τὴν στιγμὴν ταύτην, μικρὸς σοκρά, νεαρὸς ὑπρέτης ἔργον ἔχων νὰ φέρῃ πῦρ διὰ τὰ σιγάρα, μὴ ἀντέχων εἰς τὴν ἔλξιν ἔπεσε κατὰ γῆς καὶ ἀπεκοιμήθη· παρήλθον οὕτω πέντε λεπτά· μαγνητικὰ ρεύματα ἀδιαφιλονεικίτου δυνάμειος ἀπέρρεον πράγματι ἀπὸ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς θελήσεως τοῦ γόητος· ἤσθανόμεθα πάντες ὅτι, ἂν ἀπ' εὐθείας ἀπηυθύνετο πρὸς ἡμᾶς, θὰ μᾶς ἀπεκοίμιζε πάντας ἐντὸς τινῶν δευτερολέπτων.

Τοιαύτη ἦν ἡ παραγομένη ἐπιρροή, ὥστε δὲν ἐβλέπομεν πλέον τοὺς ὄφεις· εὐρίσκόμεθα δὲ ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρὰς ἀλλοφροσύνης, ὅτε ὁ Σίμπ Χοντόρ ἠγέρθη· ἐκίνησε δις, πρὸς τὸν ὑπρέτην ἀπευθυνόμενος, τὰς χεῖρας χωρὶς ν' ἀφυπνίσῃ αὐτὸν καὶ τῷ εἶπε· «Δὸς τὸ πῦρ εἰς τὸν διοι- κητὴν». Τὸ σιγάρων τοῦ σὶρ Μάξβελλ ἦν τῷ ὄντι ἐσθέσμενον. Ὁ παῖς ἠγέρθη ἀνευδοιάστως οὐδὲ μὴ κλονούμενος καὶ ὑπήγε νὰ προσφέρῃ τὸ πῦρ εἰς τὸν κύριόν του· τὸν ἐκέντησαν, τὸν ἔσυραν κατὰ διαφόρους τρόπους· ὁ ὕπνος ἦν ἀδιαφιλονεικίτος· μᾶτῃν τῷ ὠμιλήσαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ ὁ διοικητὴς δίδων αὐτῷ διαταγὰς· δὲν ἐκινήθη ἐκ τῆς παρὰ τῷ σὶρ Μάξβελλ θέσεως αὐτοῦ ἢ ὅτε ὁ Φακίρης, ὅστις μόνος συνεκοινώ- νει μετ' αὐτοῦ, διέταξε τοῦτο. Ἄν ὁ ὑπρέτης μὴ ἐκοιμᾶτο, ὁ Φακί- ρης δὲν θὰ κατῴρθωνεν οὔτε ποτήριον ὕδατος νὰ ζητήσῃ καὶ λάβῃ ἄνευ τῆς συναινέσεως ἡμῶν.

Ἐστράφημεν τότε πρὸς τοὺς ὄφεις· θέαμα παραδοξότερον ἀνέμενον ἡμᾶς· οἱ ὄφεις ὑπὸ τοῦ μαγνητικοῦ ρεύματος παραλελυμένοι ἔκειντο

ἐκτάδην ἐπὶ τῶν μαρμάρων, ὡς κλάδοι ξύλου· δὲν ἐπρόφθασαν μάλιστα ναρκωθέντες νὰ λάβωσι τὴν συνήθη αὐτοῖς θέσιν· προσηγγίσαμεν τὰ ἐπικίνδυνα ταῦτα ζῶα, ἐπὶ στιγμὴν ἀβλαβῆ καταστάνα· οὐδεμία πρερηρέιτο κίνησις, ἀλλ' ἡ ἑλαφρά τις νευρική συστολή, ὡσεὶ ῥιγὸς τι ὑπὸ τὸ δέρμα, ὅπερ ἐξεδήλου τὴν ζώην.

Ὁ Φακίρης τότε ἔνευσεν ἡμῖν νὰ λάβωμεν τοὺς ὄφεις εἰς τὰς χεῖρας, ὅπερ ἐπράξαμεν μετὰ τινος δισταγμοῦ. Ὅποια ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς ἡμῶν, ὅταν εἶδομεν ὅτι ἡδυνάμεθα ν' ἀνεγείρωμεν αὐτοὺς λαμβάνοντες ἀπὸ τῆς μιᾶς ἄκρας, ὡς ἀνεγείρει τις ῥάβδον· εὕρισκοντο ἐν πλήρει καταληψίᾳ.

Ἄφου ἰκανῶς ἐξητάσαμεν αὐτοὺς, τοὺς κατεθήκαμεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἔνθα ὁ Φακίρης ἀφύπνισεν αὐτοὺς ἀλληλοδιαδόχως· καθ' ὅσον ἕκαστος ὄφεις ἀνεκτάτω τῶν αἰσθήσεων τὴν χρῆσιν, ἀνελάμβανε τὴν περὶ τὸν τράχηλον, τοὺς βραχίονας καὶ τὸ σῶμα τοῦ γόητος θέσιν του.

Μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας καὶ διὰ πλειόνων τινῶν κινήσεων ὁ Σίμπ Χοντόρ μετεβίβασε τὸν ὑπηρετήν ἀπὸ τῆς καταστάσεως ἀπλοῦ ὕπνου εἰς τὴν καταληπτικὴν κατάστασιν καὶ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν ἐπανεφέρεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην κατάστασιν.

Ἐρωτηθεὶς, ἂν χωρὶς ν' ἀποκοιμίσῃ ἡμᾶς, ἡδύνατο νὰ μᾶς καταστήσῃ ὑποχειρίου τῆς μαγνητικῆς του δυνάμεως, ἐμεδίασε καὶ παρεκάλεσεν ἡμᾶς νὰ καθεσθῶμεν. Ἄφου δὲ συνεμορφώθημεν τῇ παραγγελίᾳ ταύτῃ, ἐπλησίασεν ἐνὶ ἐκάστῳ καὶ μετέδωκε τὸ μαγνητικὸν αὐτοῦ ῥεῦμα εἰς τὰς κνήμας ἡμῶν· αὐτοστιγμὴ ἀπωλέσαμεν τῶν μελῶν τούτων τὴν χρῆσιν καὶ κατέστη ἡμῖν ἀδύνατον ν' ἀπαλλαγῶμεν τοῦ ἀνακλίντρου καὶ περιπατήσωμεν.

Ὁ Σίμπ Χοντόρ ἐποικίλλε τὸ θέαμα παράγων φαινόμενα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ ἐπὶ ἀψύχων ἀντικειμένων· δὲν τολμῶ νὰ περιγράψω τὰ ποικίλα παίγνια, ἅπερ ἐξετέλεσεν... ὑπάρχουσι πράγματα, ἅτινα δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ ἂν ἔτι ἰδίους ὄμμασιν εἶδεν αὐτά, ἐκ φόβου μὴ ὑποληφθῇ ὡς διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος ἀνεξηγήτου παραλογισμοῦ· καὶ ἐν τούτοις δεκάκις, εικοσάκις εἶδον τὸν Φακίρην κατρηθόντα παρόμοια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς ἀψύχου ὕλης.

Ἐπάρχει βεβαίως φυσικὴ τις δύναμις ἐν πᾶσι τούτοις. Τὸ νὰ κατορθοῖ νὰ ὠχρῶσι καὶ σβεννύονται αἱ λαμπάδες, ἅς κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἤναπτον εἰς τὰ ἀπώτατα τῆς οἰκίας μέρη, νὰ κινή τὰ ἐπιπλα, τ' ἀνάκλιντρα, ἐφ' ὧν ἐκαθήμεθα, ν' ἀνοιγοκλείῃ τὰς θύρας, καὶ ταῦτα χωρὶς νὰ ἐγείρηται ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἦσαν ἀπλᾶ παιδιὰ διὰ τὸν γόητα. Ἰδὼν ἀπὸ τοῦ παραθύρου Ἴνδὸν ἀνασύροντα ὕδωρ ἐκ φρέατος, ἔκαμε κινήσιν τινα καὶ τὸ σχοινίον δὲν ἐτυλίσσετο ἐπὶ τῆς τροχαλίας πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν καὶ ἀγανάκτησιν τοῦ Ἰνδοῦ κηπουροῦ, ὅστις ἠγόει πού ν' ἀποδώσῃ τὸ πρᾶγμα· δευτέρᾳ κίνησις τοῦ Φακίρου ἀπέδωκεν εἰς τὸ σχοινίον τὴν ἐλευθερίαν τῆς κινήσεως.

Ἴσως εἴπῃ τις ὅτι κκῶς εἶδον, ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει ἢ ἐκτακτος δεξιότης καὶ εὐστροφία. Δυνατόν· δὲν συζητῶ, ἀλλ' ἀφηγοῦμαι ἀπλῶς, προστίθημι δὲ μίαν ἔτι παρατήρησιν· ἕκατοντάδες, χιλιάδες ἀνθρώπων εἶδον καὶ βλέπουσι καθ' ἑκάστην, ὡς ἐγώ,

τὰ αὐτὰ πράγματα· εὕρηθη εἰς μόνος ἐν αὐτοῖς, ἢ ἀποκαλύψῃ ταῦτα καὶ παραγάγῃ τὰ αὐτὰ φαινόμενα; Ἐπαναλαμβάνω δὲ λέγων, ὅτι πάντα ταῦτα, δὲν τελούνται ἐν θεάτρῳ τῇ βοήθειᾳ ποικίλων ἐργαλείων καὶ μηχανικῶν βοηθημάτων. Ὅχι, εἰς ἐπαίτης, κατὰ γῆς καθήμενος παίζει μετὰ τῆς διανοῆς τῶν αἰσθήσεων καὶ παντός, ὅ,τι κατὰ συνθήκην καλοῦμεν ἀναλλοιώτους τῆς φύσεως νόμους, ὧν φαίνεται κατὰ βούλησιν μεταβάλλον τὴν πορείαν.

Μεταβάλλει δὲ τῷ ὄντι τῶν νόμων τούτων τὴν πορείαν, οὐχί, ἀλλὰ μεταστρέφει αὐτοὺς τῇ βοήθειᾳ δυνάμεων, αἵτινές εἰσιν ἡμῖν ἄγνωστοι, λέγουσιν οἱ πιστεύοντες.

Ὁ Σίμπ Χοντόρ ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν παράστασιν διὰ τοῦ περιεργατοῦ τῶν ὄσων ἐν Ἰνδία εἶδον παιγνίων, ὅπερ σπεύδω νὰ δηλώσω ὅτι πολλοὶ περιηγηταὶ περιέγραψαν, ἵνα μὴ φέρω μόνος τῆς διηγήσεως τὴν εὐθύνην. Ζητήσας ῥάβδον ἐστήριξε τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ μῆλου τῆς ῥάβδου καὶ ὑψούμενος κατὰ μικρὸν ἔμεινε μετέωρος εἰς ὕψος δύο ποδῶν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀκίνητος ὡς ἄγαλμα, οὐδὲν ἄλλο ἔχων στήριγμα πλὴν τῆς ῥάβδου.

Ὅτε ὁ Σίμπ Χοντόρ λαβὼν τὴν ἀμοιβὴν αὐτοῦ ἀπήρχετο, ἐπλησίασα αὐτῷ καὶ τῷ εἶπον.

— Ὁ υἱὸς τοῦ Γκουτνάρχ Μανὰ δύναται ν' ἀπαντήσῃ εἰς ἐρώτησιν, ἣν ἐπιθυμῶ νὰ τῷ ἀπευθύνω;

— Ὅμιλει, θὰ εἴπω ὅ,τι ἐπιτρέπεται.

— Γνωρίζω ὅτι ὀφείλεις νὰ μὴ ἀποκαλύψῃς τὰ μυστήρια δὲ ἐμυήθης. Ἐπεθύμουν ὁμως νὰ μάθω παρὰ σοῦ, ἂν ἐνεργῆς ἐπὶ τῆς ἐνοργάνου καὶ αἰσθανομένης ὕλης, οἷον τῶν ὄφειων, τοῦ ὑπηρετοῦ, τοῦ κηπουροῦ, οὗς ἔκαμες κατὰ βούλησιν νὰ σοὶ ὑπακούσωσι, διὰ τῶν αὐτῶν μέσων, ἅτινα χρησιμοποιοεῖς καὶ ἐπὶ τῆς ἀνοργάνου καὶ ἀναισθητοῦ ὕλης, τῶν λαμπάδων, ἅς ἀπέσβεσας, τῶν καθισμάτων καὶ τῶν ἐπιπλων, ἅτινα ἐκίνησας.

— Ἐν μόνον ἔχω μέσον, ὅπως δεσπόζω ἀμφοτέρων.

— Ποῖον εἶνε τοῦτο;

— Ἡ θέλησις... ὁ ἄνθρωπος, ὅστις εἶνε ἡ συνισταμένη πασῶν τῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν δυνάμεων ὀφείλει νὰ δεσπόζῃ πασῶν.

— Τοῦτο μόνον;

— Οὐδ' οἱ Βραχμᾶνες θὰ ἡδύνατο νὰ εἰπωσὶ τι πλεότερον.

— Εὐχαριστῶ, σαλᾶμ Σίμπ Χοντόρ.

— Σαλᾶμ, σκέπ.

Καὶ διὰ τῆς χειρὸς χαιρετίσας τὸν διοικητὴν καὶ τοὺς κεκλημένους, ὡς εἶχε πράξει εἰσελθὼν ὁ Φακίρης ἀπῆλθε καὶ ἐξηφανίσθη διευθυνόμενος πρὸς τὴν τῷ Σιβᾶ ἀφιερωμένην παγόδα, εἰς τὸ τάγμα τῆς ὁποίας ἀνήκεν.

Φώτιος Δημητριάδης.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΜΑΡΤΙΟΣ — ΠΡΙΛΙΟΣ 1895.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Συνεκροτήθη μία τακτική συνεδρίασις.

Ἐγένοντο τὰ ἐξῆς ἀναγνώσματα.

Ὁ κ. Ἡλ. Τσιτσέλης ἀντεπιστέλλον μέλος ὠμίλησε περί προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ δὴ περί ἀγγέλων καὶ δαιμόνων.

Ὁ κ. Γ. Μπουκουβάλας τακτικὸν μέλος περί τῶν δακρύων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Ὁ κ. Μ. Καλαποθάκης πᾶρεδρον μέλος περί τοῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Ἡ κυρία Καλλιόπη Κεχαγιά ἐπίτιμον μέλος ὠμίλησε περί τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Ἐγένοντο τέσσαρες θρησκευτικαὶ ὁμιλίαι δύο ὑπὸ τοῦ κ. Α. Διομήδους Κυριακοῦ καὶ δύο ὑπὸ τοῦ κ. Ἰγνατίου Μεσχάκη.

Ἐγένοντο τὰ ἐξῆς μαθήματα διὰ Κυρίας.

Ὁ κ. Πέτρος Ζαλοκώστας ἐδίδαξεν ἀπαξ χημίαν κατ' οἶκον.

Ὁ κ. Α. Μηλιαράκης ἐδίδαξε τρεῖς γεωγραφικὰ ἀναγνώσματα.

Ὁ κ. Ν. Χ. Ἀποστολίδης ἐδίδαξε δις βίον καὶ μεταμορφώσεις ὧν ἐντόμων.

Ὁ κ. Α. Κουρτίδης ἐδίδαξε δις ψυχολογίαν τοῦ καθεκάστην βίου.

Ὁ Σύλλογος ἐπισήμως κληθεὶς παρέστη εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου ἐν Ὀλυμπίᾳ διὰ τοῦ προέδρου αὐτοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου καὶ τοῦ κ. Σ. Π. Λάμπρου Προέδρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος ὡς ἀντιπροσώπων.

Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου μετὰ τῶν κυριῶν αὐτῶν ἐξέδραμον τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα εἰς Ὀλυμπίαν ἔνθα ἀνέπτυξαν τὰ τῶν ἀρχαίων μνημείων οἱ κ. κ. Ν. Γ. Πολίτης καὶ Σ. Π. Λάμπρος. Ἡ ἐκδρομὴ διήρκεσε τριήμερον.

Γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν τοῦ Συλλόγου διὰ τὸ ἀπὸ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου ἀρχόμενον λα'. ἔτος ἐξελέχθησαν πρόεδρος ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης, ἀντιπρόεδροι οἱ κ. κ. Δημοσθένης Παπαμιχαλόπουλος, Λεων. Ἀργυρόπουλος καὶ Βασ. Ἀντωνόπουλος, γενικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Μιχ. Π. Λάμπρος, εἰδικοί γραμματεῖς οἱ κ. κ. Ἰω. Λαμπρίδης καὶ Α. Μάτσης, ἔφορος ὁ κ. Ἰφ. Κοκίδης συνταγματάρχης, ταμίας ὁ κ. Δημ. Ἡλιοπούλος καὶ ἐπιμελητὴς τῆς βιβλιοθήκης ὁ κ. Κωνστ. Κουτσαλέξης. Ἐξελέχθη ὁμοίως ἔφορος τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παιδῶν ὁ κ. Σίμος Μπαλάνος, κοσμητορες δὲ οἱ κ. κ. Ἀλέξ. Καμπᾶς, Σπυρ. Κωνοφάος, Ν. Γ. Ματζαβίνος, Ἀθ. Βρυζάκης, Μ. Στελλάκης, Θ. Ζώρας, Ἰάκ. Θεοφίλας, Εὐαγγ. Παπαγατζῆς. Τέλος μέλη τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς οἱ κ. κ. Β. Γεωργαντόπουλος, Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Α. Γιαννόπουλος Ἡπειρώτης.